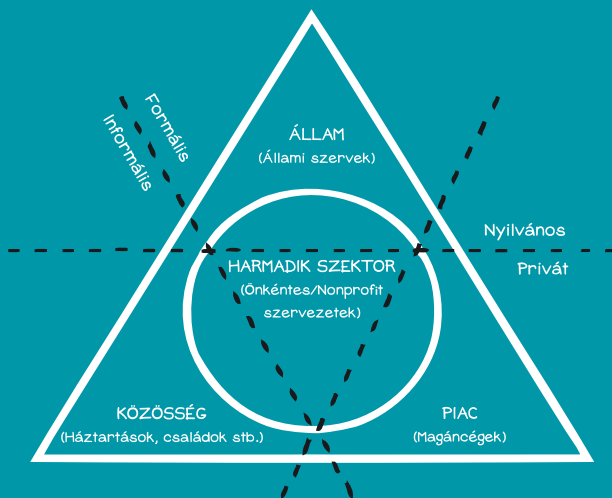

MÁRKUS
EDINA

AMIKOR A HARMADIK AZ ELSŐ

A civil szektor többféle nézőpontból

Köztes szervezetek, intézmények:

AMIKOR A HARMADIK AZ ELSŐ

A civil szektor többféle nézőpontból

Márkus Edina

AMIKOR A HARMADIK AZ ELSŐ
A civil szektor többféle nézőpontból

Kiadói adatok:
Csokonai Kiadó

Lektor:
Juhász Erika
Szabó János Zoltán
Szabó József

© Márkus Edina, 2016

Borítóterv:
Pete Balázs

A borítón Victor Pestoff „Cooperative Social Services – An Alternative to Privatization” című 1992-es munkájában megjelent „The Third Sector and Welfare Triangle” című ábrája szerepel.

A kötet megjelenését támogatta:
a Földes Nagyközségi Népfőiskola Egyesület

Online ISBN 978-963-260-233-2
Nyomtatott ISBN 978-963-260-232-5

Tartalom

ELŐSZÓ	9
ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK	11
FOGALMI KÉRDÉSEK	12
Minek nevezzetek? A szektor és szervezeteinek elnevezései	12
A civil társadalom fogalom története	18
FUNKCIÓKRA ALAPOZOTT ELMÉLETEK, ELEMZÉSEK	26
A nonprofit elméletek	26
Formális ismérvek és elsődleges funkciók szerinti megközelítések	60
HELYZETKÉP	69
TÖRTÉNET	70
A hazai szektor történeti megközelítésben	70
KULTURÁLIS CÉLÚ CIVIL SZERVEZETEK	81
Kulturális célú civil szervezetek vizsgálata a hazai szakirodalmi munkákban	81
Kulturális célú civil szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban	92
TÉRSÉGI, TEVÉKENYSÉGI TERÜLETENKÉNTI MEGKÖZELÍTÉSEK	162
Hajdú-Bihar megyei és debreceni civil szervezetek helyzetfelmérése	162
Önkormányzatok és nonprofit szervezetek együttműködése az Észak-alföldi régióban	192
Oktatási célú nonprofit szervezetek	206
Nonprofit szervezetek a felnőttképzésben	212
A múzeumokhoz kötődő civil szervezetek Magyarországon	226

ÖSSZEGZÉS	237
HIVATKOZOTT FORRÁSOK	241
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	255
ÁBRÁK JEGYZÉKE	257
MELLÉKLETEK	259

Előszó

*Szabadság az,
ha megválaszthatom,
kitől vagy mitől függjek.*

Fodor Ákos: Axióma

A rendszerváltás után a humán szolgáltatások területén is strukturális átalakulás ment végbe, az állami szervezetek mellett megjelentek a piaci és a nonprofit szektor szereplői, sőt az állami szerepvállalás nagyarányú csökkenése miatt a piaci és nonprofit szervezetek váltak hangsúlyossá egyes területeken. Az állam, illetve az önkormányzatok vállalnak felelősséget a közszolgáltatások nyújtásáért, biztosításuk, igénybevételek módját, színvonalát, a térítési díjakat szabályozzák, szervezik, ellenőrzik, módjukban áll a szolgáltatásokat saját munkaszervezettel megoldani, de meghatározott feltételek mellett rábízzák azok egy részét más, nem állami – piaci és civil – szervezetekre is. A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek. A hazai kutatók és a nonprofit szektorban dolgozók az ezredfordulóra már leszámoltak azzal a mítosszal, amely a 90-es évek elején még élt, hogy a nonprofit szervezetek minden téren hatékonyabbak, mint az államiak (Kuti, 1998; Lantos, 1999).

Azonban az tény, hogy a nonprofit szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, többek között a szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, a foglalkoztatás-élénkítő szerep, az alternatív foglalkoztatási formák kialakítása, az innovatív kezdeményező szerep. Ha történetileg nézzük, akkor ezeknek a szervezeteknek az innovatív, kezdeményező szerepük mindig is megvolt. Elég csak a jótékonyági, oktatási,

kulturális területen történő úttörő szerepvállalásra, az egyesületekre, olvasóköreik, kaszinókra, irodalmi társaságokra gondolni.

Mennyiben tudnak a nonprofit szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni? Milyen problémáik vannak, milyen akadályok merülnek fel működésükkel kapcsolatban? Milyen tevékenységi területeken aktívabbak? Milyen változások történtek a hazai szektor egyes területein? Ilyen és hasonló kérdések foglalkoztattak az elmúlt 17 év során, amikor a nonprofit szektor működésének, társadalmi-gazdasági jelentőségének vizsgálatával foglalkoztam. Az első munkám 1999-ben jelent meg, a kíváncsiság nem lankadt, így az elmúlt időszakban több mint 18 tanulmányt, könyvfejezetet készítettem a témában.

Ez a könyv a nonprofit szektort, szervezeteket érintő témakörben írt munkáim alapján készült. Vannak olyan részek, amelyek már megjelentek valamilyen formában (ezeket legtöbb helyen szövegszerűen használtam fel) és vannak olyanok, amelyek ebben a kötetben szerepelnek először. A munka szerkezetileg két nagy részből áll. Elsőként egy elméleti egység szerepel, amely a civil társadalom fogalomtörténetéről, a nonprofit szervezetek létrejöttének okait vizsgáló, a szektor fejlődését tárgyaló nonprofit elméletekről, valamint a szervezetek társadalmi-gazdasági beágyazottságáról, szerepéről szól. A második egységben, a helyzetkép részben szereplő írások a szektor egészének, vagy egy-egy tevékenységi területének kutatási alapú áttekintései, elsősorban statisztikai elemzések, empirikus vizsgálatok révén. A hazai nonprofit szektort tekintve nem vállaljuk fel a teljes kép vázolását, filmes nyelvvel szólva nagytotált nem adunk, de igyekszünk kistotál, közeli, szuperközeli képeket nyújtani a szektor elmúlt 20 évéből.

ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

Az elméleti munkákban számos témakör megjelenik a civil szervezetek kapcsán. Többek között a fogalom értelmezésével, történeti fejlődésével, a civil társadalom és demokrácia összefüggésével foglalkozó írások. Továbbá a nonprofit elméletek, amelyek a nonprofit szektor létrejöttének okát, országonkénti eltérő méretének hátterét vizsgálják. A szerzők egy jelentős része a nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, -szerepének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Vizsgálják a szektorok közötti együttműködés lehetőségeit, a nonprofit szektor országonkénti eltérő fejlődését és ennek okait. Ezen túl a globális civil társadalom vizsgálata; a nemzetközi hálózatok kialakulása, működése; a nonprofit szervezetek szerepe az Európai Unióban is a vizsgálatok tárgyát képezi.

Mi ezek közül a témák közül az elnevezések és a fogalomértelmezésével foglalkozó műveket tekintjük át. A nonprofit elméletek bemutatására vállalkozunk. Valamint a szektor társadalmi-gazdasági szerepével, a szervezetek funkcionális megközelítésével foglalkozó munkákat elemezzük.

Fogalmi kérdések

Minek nevezzetek? A szektor és szervezeteinek elnevezései

A civil, nonprofit jelleg jelentése sem nemzetközi, sem történeti összehasonlításban nem egységes, ezért kezdetben számos szerző a fogalom és elnevezések meghatározásával, történetével, értelmezésével foglalkozott.

Az állami szerepvállalás átértékelésének következtében a társadalmi és gazdasági élet szerkezetéről való gondolkodásban is változások történtek. A közgazdasági gondolkodás klasszikus intézményi paradigmája, amely az intézmények működési alapelveire és céljaira épül, a gazdaság szervezeteit két szektorba – piaci (magán) és állami (közületi) – sorolta. Emellett ráirányította a figyelmet az intézményeknek egy harmadik, jogi formáját tekintve a magánszektorhoz tartozó, de közcélokat szolgáló csoportjára (harmadik, civil, nonprofit, önkéntes, nem-kormányzati szektor elnevezésekkel), amely már hosszú ideje világszerte jelentős mértékben járult hozzá a társadalmi problémák megoldásához.

Korten (1996:118) is ezt a három szektort különbözteti meg, de egész más viszonyokat felételez a szektorok között. A piac, az állam és a civil társadalom erői tartják fenn a dinamikus egyensúlyt az egymással gyakran versenyző társadalmi szükségletek – az alapvető társadalmi rend és igazságosság, az áruk és szolgáltatások gazdaságos termelése, a hatalom elszámoltathatósága, az emberi szabadság védelme, és a folyamatos intézményi megújulás iránti igények – között. A civil szektor állam és szervezett piac nélkül nem más, mint anarchia. Ez az oka annak, hogy a civil társadalom államot hoz létre és megszervezi a piacot. Ez azonban nem változtat azon, hogy a civil társadalom az alapvető szektora a társadalomnak.

Az összes többi emberi intézmény hatalma és legitimációja ettől a szektortól ered. Mivel az állam az, amelyen keresztül az állampolgárok létrehozzák és fönntartják azokat a szabályokat, amelyek az emberi érdekeket szolgáló piac működését elérik, az állam tekinthető a második szektornak. Ebből következően a piac intézményei alkotják a harmadik szektort.

Seligman (1997) szerint a civil társadalom szociológiai fogalmának két általános alkalmazási köre ismeretes. Az egyik a politikai szociológia intézmény- és szervezetkutatásához, a másik az értékek, és meggyőződések világához kapcsolódik, tehát analitikai és normatív szemlélet egyaránt megjelenik. Az utóbbi időben az elemző fogalomhasználat az elterjedtebb, amely szerint a civil társadalom a gazdaság és az állam közötti interakció szférájaként értelmezhető, mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző szabad társulásokból áll (Arató, 1992).

A civil társadalom fogalmának értelmezése, a fogalomtörténet feltárása a hazai szerzők részéről leginkább a nemzetközi szakirodalmi munkákra reflektálva (Hankiss, 1986; Márkus, 1992; Miszlivetz, 2000) vagy kutatások fogalmi tisztázásának céljából történt. A civil társadalom fogalma, mint a témával foglalkozók közül többen (Bozóki, 1992; Molnár, 1993, 1995, 1996) is hangsúlyozzák, meglehetősen általános, sok értelmezési lehetőséget kínál. Gyűjtőfogalomként olyan elemeket is magában foglal, mint alkotmányosság, állampolgárság vagy demokrácia.

A civil társadalom szűk, a társadalom önszerveződésre korlátozott értelmezése szervezetek és egyesületek egy meghatározott csoportját sorolja a civil társadalmi szervezetek közé. Hankiss (1989:185) a társadalmi mozgalmak és a civil társadalmi szervezetek között a különbséget abban határozza meg, hogy az utóbbiak sajátos hangsúlyt helyeznek a mikrohálózatok lassú és informális regenerálódásra, a civil

társadalom sejtjeinek fokozatos kiépülésére, az emberi méltóság és autonómia lassú megerősödésére.

A civil társadalom eszméje az autonóm kezdeményező személyiségen alapszik, az állampolgári ethoszon. E vállalkozói mentalitás megnyilatkozhat a személy gazdasági tevékenységében (bourgeois) vagy társadalmi, közösségi tevékenységében (citoyen). Az állampolgári szabad cselekvés társadalmi megnyilvánulása, a számunkra még kissé idegenül hangzó közösségi vállalkozók tevékenysége az alapja a nem kormányzati, azaz magán /civil/ kezdeményezésű nonprofit szervezetek működésének is (Györffy, 1995:51).

A nyolcvanas években a civil társadalom fogalma radikális politikai töltettel bírt. Lázadást testesített meg a monolitikus, központosító, a szabad kezdeményezéseket letörő politikai rendszerek ellen. Uralom-ellenességet, részvételi alapú bázis-demokráciát sugallt, valamifajta harmadik utaságot fémjelzett. A kilencvenes évek azonban gyorsan sterilizálták a civil társadalom fogalmát. A politikai átmenet során rövid idő alatt világossá vált, hogy a magyarországi és a többi közép-kelet-európai új demokráciák nem széles társadalmi részvételen alapuló, kifinomult társadalmi koordinációs eljárásokra és intézményrendszerre építik a politikai rendszert, hanem a parlamentarizmust a politikacsinálás parlamenti monopóliumaként értelmezik /lásd: “lebegő politikai pártok”/. Így vállhatott a civil társadalom fogalma, politikai tartalmát veszítve, a nonprofit szektor legújabb kori szinonimájává. A civil társadalom, azonban, nem azonos a nonprofit szektorral, mint ahogy a civil társadalom részét képező civil /nem kormányzati/ szervezet sem feltétlenül azonos a nonprofit szervezettel – mivel léteznek kormányzati alapítású és/vagy kormányzati ellenőrzés alatt működő nonprofit szervezetek is (Györffy, 1995:51).

A civil társadalomnak nem csak a szervezett formák a részei, hanem az állampolgárok aktív önszerveződése is (például: közösségek informális kezdeményezései, társadalmi mozgalmak, szomszédsági együttműködések stb.). A nonprofit szektor a civil társadalom része, de bizonyos értelemben szűkebb, bizonyos értelemben tágabb a jelentése, mint a civil társadalomé. Szűkebb a nonprofit szektor fogalma abban az értelemben, hogy nem reprezentálja a civil társadalom egészét (a nem intézményesült informális közösségek, önszerveződő csoportok nem részei), ugyanakkor tágabb is, mint a civil társadalomé, mert a nonprofit szervezetek közé számos olyan szervezet (például: közalapítvány, köztestület) tartozik, amely nem állampolgári kezdeményezésre jött létre, tehát kevésbé felel meg a civil társadalom működési kritériumának, a civil, állampolgári szerveződésnek (Bartal, 1999:21).

A nonprofit szervezet fogalmának további pontosítását teszi lehetővé a jogi és a statisztikai-tudományos definíciók áttekintése. A jogi definíció szerint minden olyan nem profitcélú szervezet (alapítvány, közalapítvány, köztestület, nonprofit gazdasági társaság, önkéntes kölcsönös biztosítópénztár, a civil törvény hatálya alá tartozó társadalmi szervezet), valamint nem költségvetési gazdálkodást folytató intézmény, a nonprofit szektor részének tekinthető, amelyet az adott országban önálló jogi személyként bejegyeztek. A tudományos/statisztikai definíció a nemzetközi kutatási gyakorlatban kialakított kritériumokra épül, amelyek a következők: a profitszétosztás tilalma, a kormányzattól való szervezeti függetlenség, az intézményesültség (jogi személyként bejegyzés), az önkormányzatiság, az önkéntesség valamilyen eleme (önkéntes adományozás, önkéntes munka), s a pártjellegű működés kizárása (Salamon – Anheier, 1996a). A hazai tudományos/statisztikai fogalomban az önkormányzatiság helyett a közcélúság jelenik meg.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kutatások – a nonprofit szektor értelmezését illetően – szűkebb és némiképp más terminológiával dolgoznak, mint a közkeletűbb jogi értelmezés (az *1. számú mellékletben* ábrán megjelenítve).

A szektor és szervezetek különböző – civil, önkéntes, közhasznú, nem kormányzati, nonprofit – elnevezései egy-egy jellemzőt emelnek ki, amely elnevezések mindig visszavezethetők a használó értékrendjére. Országonként, nyelvterületenként is különböző elnevezések¹ figyelhetők meg, szintén a szervezetek más-más jellemzőjét kiemelve, amelynek háttérben korántsem történelmi véletlenek tükröződnek, hanem a szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének, beágyazottságának országok közötti különbségei is (Kuti – Marschall, 1991:62).

A harmadik vagy nonprofit szektor és szervezetek elnevezést általában a statisztikai, közgazdaságtani és szociológiai a nem kormányzati szervezetek, a civil társadalom elnevezést, pedig főképp a politológiai irodalom használja.

Megfigyelhető az a megkülönböztetés is, hogy a nonprofit szervezet megnevezés a gyakorlatban a professzionális, fizetett alkalmazottakkal dolgozó, bürokráciával rendelkező szervezetek leírására szolgál, míg a civil szervezet alatt a legtöbbször az önkéntes alapon, általában fizetett munkaerő nélkül működő szervezeteket értik (Czike, 2002).

¹ Nagy-Britanniában voluntary sector, charities; Franciaországban économie sociale; Németországban gemeinnützige Organisationen, Gemeinwirtschaft, Nicht-Erwerbssektor; az Egyesült Államokban third sector, nonprofit sector, independent sector, tax-exempt sector, voluntary sector, philanthropic sector; Olaszországban volontariato, associazionismo, terzo settore.

A fogalomhasználat kezd egységessé válni, mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban, leginkább a nonprofit elnevezést használják. Kuti (1998:5) szerint a fogalom alkalmazása – ha nem is tudatos döntés nyomán – összhangban alakult azzal a képpel, amely a közgondolkodásban a szektorról megjelenik. Matematikai hasonlaltal élve: a legkisebb közös többszöröst nem sikerült megtalálni, így a legnagyobb közös osztó vált általánosan elfogadottá: az elnevezés nem a szektor összetettségét, szervezeteinek sokféleségét tükrözi, hanem arra az egyetlen jellemzőre utal, amellyel kapcsolatban az érintettek között nagyjából teljes az egyetértés.

A munkánkban a történeti jellegű áttekintéseknél leginkább az önkéntes, öntevékeny megnevezést, azokban az esetekben, ahol az eredeti értelmezés megkívánja, a civil jelzöt használjuk, egyébként a nonprofit elnevezést alkalmazzuk.

A civil társadalom fogalom története

A nemzetközi munkák széles köre foglalkozik a fogalom értelmezésével, történeti fejlődésével, a civil társadalom és demokrácia összefüggésével. A civil társadalom fogalmának társadalomtudományi meghatározásai legtöbb esetben az állammal való viszonyából indulnak ki.

Arató (1992:54) a modern civil társadalmat a gazdaság és az állam közötti társadalmi interakció szférájaként értelmezi; ez a szféra mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző szabad társulásokból tevődik össze. A modern civil társadalmat az állampolgári kezdeményezés és az önmozgósítás változatos formái hozzák létre, és a társadalmi differenciálódást stabilizáló jogrendszer, mindenekelőtt az alanyi jogok intézményesítik. A nonprofit szervezetek közvetítenek az állam és polgárai, valamint a gazdasági hatalom és az állampolgárok között.

Habermas (1992:443) szerint a civil társadalom intézményes magvát az önkéntes alapon szerveződő, nem állami és nem gazdasági összefogások képezik, amelyek a nyilvánosság kommunikációs struktúráját az életvilág társadalmi komponenseibe lehorgonyozzák.

Korten (1996:115) a civil szférát az emberek között fennálló szövetségek összefüggő rendszerének tekinti, melynek keretében a polgárok kifejezésre juttatják jogos követeléseiket, továbbá eleget tesznek állampolgári kötelezettségeiknek. A képviselői szervezeteket, amelyek érdekek alapján szerveződött csoportok, valamint az önkéntes szervezeteket, amelyek közös értékek alapján szerveződő csoportok, amelyeknek célja az emberek elkötelezettségének erősítése valamilyen közérdekű kérdés iránt tekinti a civil szektor alkotóinak. A civil szektor erejét az őt alkotó szervezetek nagy számában, és sokszínűségében látja, valamint abban, hogy e szervezetek közös értékek és érdekek

mentén képesek bonyolult szövetségek létrehozására, melyek tagjai szükség esetén cserélődnek.

Jenkins (1997:8) a civil társadalom fogalom használatakor olyan társadalmi struktúrák együttesére gondol, amelyek közvetítenek az állam és az egyén között. Ilyen értelemben a profitorientált szervezetek is a civil társadalomhoz tartoznak. A civil társadalmon belüli további megkülönböztetésként használja a civil szféra, önkéntes alapú csoportosulások, harmadik szektor kifejezéseket, amelyek szinonimaként utalnak olyan hivatalos és nem hivatalos szervezetekre, amelyek működése a profitszerzés helyett a kölcsönösségen alapul, illetve a közösségi célok felé irányul.

A civil társadalom Keane értelmezésében (2004:12) egy ideáltipikus kategória (a weberi értelemben vett ideáltípus), amely egyrészt leírja, másrészt figyelembe veszi a törvény által védett nem-kormányzati intézmények komplex és dinamikus együttesét, amely erőszakmentes, önszerveződő, önreflexív iránnyal rendelkezik, és tagjai állandó feszültségben állnak egymással és az állami intézményekkel, mely utóbbiak „kereteket szabnak”, korlátok közé szorítják, és lehetővé teszik tevékenységüket.

Gellner (2004:11) szerint a civil társadalom azoknak a nem-kormányzati intézményeknek az összessége, amelyek elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az államhatalmat: nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét és közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja, vagy uralma alá próbálja hajtani. A civil társadalom fogalma kettős célt szolgál: segít abban, hogy megérthető legyen, miként működik egy társadalom, s hogy miben különbözik a társadalmi szerveződés más formáitól. A civil társadalom olyan rendszer, amelyben a politika és a gazdaság elválik egymástól, a politika instrumentális, de képes megakadályozni a szélsőséges egyéni

érdekek érvényre jutását, az államot viszont gazdasági alappal rendelkező intézmények ellenőrzik.

Alexander (1998) szerint a civil társadalom, mint alrendszer analitikusan és különböző mértékben empirikusan is elkülöníthető a politikai, gazdasági és vallási élettől, értelmezése szerint a civil társadalom nem redukálható az intézmények birodalmára.

A civil társadalom fogalmának értelmezéseit összevetve legtöbb esetben az államtól elkülönülő szervezetek körét foglalja magában, abban van különbség az egyes szerzők között, hogy a gazdasági szervezeteket beleértik-e (Gellner, Jenkins, Keane) vagy sem (Arató, Habermas, Alexander) a civil társadalom fogalmába.

A nyilvánosság szerepe Habermasnál és Aratónál is megjelenik. A leggyakrabban használt értelmezés szerint az államtól és a gazdasági szereplőktől elkülönülő horizontális hálózatokat foglalja magában.

Seligman (1992:76, 1997:207), rámutat arra, hogy a civil társadalom fogalmának három, egymást részben átfedő, de mégis különböző használata figyelhető meg a társadalomtudományokban. Az első a politikai használat, mozgalmak vagy pártok jelszavaként, egyes gondolkodóknál az állami politika bírálatára. Másrészt a civil társadalom analitikus fogalom, a makroszintű társadalmi jelenségek és társadalmi szerveződés bizonyos formáinak leírásában – esetleg a magyarázatában is – használt szakszó, amely Seligman szerint talán még a makro-és mikroszintű társadomelemzések összekapcsolására is megoldást nyújthat. A harmadik – valamelyest a másik kettőt is tápláló – jelentésében a civil társadalom normatív filozófiai fogalom, az általa megjelenített etikai eszmény, társadalmi vízió révén nemcsak deskriptív, hanem preskriptív is.

A civil társadalom mibenléte körüli eszmecserék a nyugati politikaelmélet és társadalomfilozófia történelmi hagyományaiban gyökereznek (Seligman, 1997:17), azonban a mai szerzők is gyakran foglalkoznak a *fogalomtörténettel*. Ennek oka, hogy az adott politikai és elméleti előfeltevéseknek megfelelően különböző értelmezések közül választhatunk, a fogalmi eltérések történeti áttekintés útján érthetőek meg.

Alexander a civil társadalom *három, történelmileg egymást követő ideáltipikus formáját* különíti el. A XVII. század végétől a XIX. század elejéig Locke-tól, Fergusonon, Smithen, Rousseau-n át Hegelig és Tocqueville-ig tartó korszakban egy széles, sokszínű intézményrendszert integráló fogalom jelent meg, amely magába foglalta a kapitalista piacot és intézményeit, de a magán- és közintézményi társulásokat és szervezeteket, az önkéntes együttműködés társadalmi kapcsolatrendszerét és a politikai pártokat is. A XIX. század első harmadában Marx a tőkés és a polgári társadalomról adott elemzéseiben a civil és a polgári azonosult, és pejoratív értelmet nyert. A XX. századi újfajta értelmezés a civil társadalom XVIII. századi fogalmánál körülhatároltabban, nagyobb figyelemmel az informális kapcsolatokra, a közvetlen társadalmi viszonylatokra és a nyilvánosság átalakulóban lévő intézményeire koncentrálva tesz kísérletet a fogalom újraértelmezésére (Alexander, 1998).

Arató és Cohen (1992) a civil társadalom fogalmának változásait Riedel munkájára támaszkodva tekinti át a XVIII. század óta. A civil és a politikai régen egybeolvadt a civil society fogalmában (Burke, Madison), később éppen az államtól, a politikaitól különbözött fejezték ki vele (Hegel, Tocqueville). A burzsoával való azonosítás jelenik meg Hegel és Marx értelmezésében, és a tőle való megkülönböztetés Gramscinál és Parsonsnál. Kuron, Michnik, Lefort és Touraine a társadalmi mozgalmakat is beleértik a fogalomba.

A civil társadalom fogalomtörténetét Anheierék (Anheier – Glasius – Kaldor, 2001) is Alexanderhez hasonlóan három korszakra osztják, az egyes korszakokból néhány gondolkodót kiemelve érzékeltetik a civil társadalom fogalmának történeti változásait. Az *első korszak* a kezdetektől a XVIII. századig tart, Görögországtól Skóciáig. A civil társadalomnak már meg volt a latin és az ógörög megfelelője (societas civilis, politike koinona), a rómaiak és görögök számára ez a politikai társadalmat jelentette, ahol az aktív állampolgárok alakítják az intézményrendszert és a politikát. A kifejezés újra hangsúlyossá a XVII-XVIII. századi nemzetállam alapjairól szóló elmélkedésekben válik. A civil társadalmat a természeti állammal állították szembe (Hobbes, Locke). A skót felvilágosodás gondolkodói a civil társadalmat önszabályozó rendszerként értelmezik, és benne látják az egyéni szabadságjogok alapját. A *második korszak* a civil társadalom XIX. századi értelmezőit foglalja magába Hegelt, Marxot, Tocqueville-t. Hegel a fogalom fejlődése szempontjából fontos felvetése a civil társadalom államtól való elválasztása.

A civil társadalom független az államtól, noha szimbiózisban él vele (Hegel, 1979). Marx leszűkíti a civil társadalom fogalmát a gazdasági életre, ahol mindenki a saját érdekeit tekinti szem előtt, elidegenedik környezetétől. Tocqueville (1993) a demokrácia alapjának tekinti a civil társadalmat, számára a civil életben aktívan működő szövetségek felelnek meg tartalmilag a fogalomnak, Tocqueville az aktív szövetségeket a szabadság és az egyenlőség előfeltételeinek tekinti. A *harmadik korszak* a XX. század első fele, Gramscitól napjainkig, a fogalom újrafelfedezéséig tart. Gramsci (1979) értelmezésében visszatér Hegelhez, aki szerint a civil társadalom nemcsak gazdasági, hanem mindenféle társadalmi érintkezés, és egy lépéssel továbbmegy, elválasztja a civil társadalom fogalmát a

gazdasági kapcsolatoktól. Számára a civil társadalom kulturális intézményekből áll, elsősorban az egyházból, de iskolákból, szövetségekből, szakszervezetekből és egyéb kulturális intézményekből. Gramsci azonban a civil társadalmat, mint a társadalmi érintkezés nem állami és nem gazdasági színterét átmenetinek, a forradalmi harc eszközének tekintette.

Reichardt (2004) a civil társadalom *4 fő történeti periódusát* különíti el: a koncepció modern gyökerei a XVIII. században (Ferguson, Smith, Montesquieu, Hume); a XIX. század első fele Hegel, Tocqueville; a XIX. század második felétől a huszadik század elejéig Marx, Gramsci; a koncepció újjáéledése a XX. században Havel, Konrád, Keane, Riedel, Walzer, Dahrendorf, Habermas képviselésében. A civil társadalom XX. századi újjáéledésének vizsgálatára különösen nagy figyelmet fordít. Összehasonlítva egyéb történeti vizsgálatokkal, a különbség, hogy Reichardt a XIX. század második felét önálló korszaknak tekinti.

Seligman (1997) a civil társadalom fogalmának megértése érdekében az eszme filozófiai és történelmi gyökereinek feltárására, szociológiai jelentőségének meghatározására törekszik. A fogalom etikai dimenzióját vizsgálva a történeti vizsgálódásait is ennek rendeli alá, többek között Locke, Ferguson, Hume, Kant, Hegel, Marx munkáit alapul véve a civil társadalom eszméjének etikai vonatkozásait elemzi. A XVIII. és XIX. századi fogalomértelmezési kísérletek a köz és magán, az egyéni és a társadalmi, közérköles és magánérdek, az egyéni szenvedélyek és a közüdv problematikus viszonyából kiindulva próbálták megragadni a civil társadalmat, és Seligman szerint ma is ezek a központi kérdések.

Keane fogalomtörténeti elemzései a civil társadalom és az állam közötti viszony témájában folytatott kutatásai (Keane, 1988, 2004) keretében jelennek meg, vizsgálja a

tizenharmadik század végi európai kezdetek és a tizenkilencedik századi különbségtétel kialakulását a civil társadalom és állam között, végigköveti, hogyan alakult át a civil társadalom, mint a törvény által irányított békés politikai rend, az állami szervezetektől intézményesen elválasztott élet tartományára. Keane (2004) a civil társadalom *újrafelfedezésének fázisait* is vizsgálja a XX. században világviszonylatban. Az *első szakasz* a 60-as évekbeli japán iskola neogramscista értelmű használata, ez kiváltott bizonyos vitákat, azonban csak Japánra korlátozódott; a *második szakasz* az 1970-es években kezdődött a kelet-közép-európai országokban kialakuló kezdeményezések, a *harmadik szakasz* az 1990-es évek, a civil társadalom Európa határain túl is a középpontba került, egyes kutatók (Falk, 1990; Lipschutz, 1992) a globális vagy nemzetközi civil társadalom megjelenését vizsgálják.

A civil társadalom és a demokrácia fogalmának viszonya is megjelenik a civil társadalom fogalmának értelmezőinél.

Seligman (1997) szerint a civil társadalom fogalma tartalmában nem mond többet, mint a demokrácia fogalma. A Dahl (1989) és Lijphart (1977) által felsorolt demokrácia jellemzők (szervezetalkítás és a szervezethez való csatlakozás joga; szólásszabadság; szavazati jog; köztisztviselőségre való választhatóság; politikai vezetők joga a támogatásért és a szavazatokért való versengésre; alternatív információforrások; szabad és tiszta választások, olyan intézmények, melyek a szavazatoktól és az érdekkifejezés más módjaitól teszik függővé a kormánypolitikát) összefoglalják azt, amit Kelet-Közép-Európában a civil társadalom fogalma alatt értenek.

Gellner szerint (2004:157) a civil társadalom segít a társadalmi normák tudatosításában, ebben a tekintetben átfogóbb a fogalom, mint a demokráciáé, amely – bár kifejezi azt, hogy a konszenzust előbbre tartjuk a kényszernél –

meglehetősen keveset mond a konszenzuson és részvételen alapuló rendszer hatékonyságának társadalmi előfeltételeiről. A civil társadalom fogalma a kívánatos társadalmi formának nem csupán a mechanikájára, de a vonzerejére is magyarázattal szolgál.

Keane (2004:13) Gellnertől eltérően értelmezi a civil társadalom és a demokrácia kapcsolatát, a demokráciát a politikai rendszer egy speciális eseteként határozza meg, amelyben a civil társadalom és az állami intézmények úgy működnek, mint két szükségszerű erő, különállóan, de egymáshoz kapcsolódva, elhatárolva, de egymástól függően, egy rendszer belső tagozódásaként, melyben a hatalom gyakorlása kompromisszumok és megállapodások tárgya.

Összegezve a civil társadalom szellemtörténete szorosan kapcsolódik a nemzetállam fogalmának alakulásához, és az állampolgárság fogalmával, az államhatalom határaival, a piacgazdaságok kialakulásával és szabályozásával függ össze. *Áttekintve* az egyes fogalomtörténeti elemzéseket alapvetően a koncepció XVIII. századi modern gyökereitől három korszakot különítenek el a kutatók. Kezdetben a politikai és civil társadalom egységessége figyelhető meg, a második korszakban az állami szervezetektől intézményesen elválasztott élet tartománya, a harmadik korszakban a civil társadalom mind az állami, mind a gazdasági szervezetektől elkülönül.

Funkciókra alapozott elméletek, elemzések

A nonprofit elméletek

A nemzetközi kutatások egy jelentős része, amelyeket összefoglalóan nonprofit elméleteknek neveznek, egyrészt egymással versengve, másrészt egymásra építve a szektor létrejöttének okaira, szerepének, viselkedésének magyarázatára próbálnak választ adni. Az elmúlt évtizedekben a nonprofit szektort érintő kutatások ezekre az elméletekre építenek.

A civil társadalom gazdaságilag, társadalmilag egyre meghatározóbb szerepű nonprofit szervezetei a jóléti állam válságának megoldási kísérletei kapcsán kerültek előtérbe társadalmi, gazdasági, politikai és tudományos területen egyaránt.

Az elméletek csoportosításának rendező elve munkánkban elsősorban a tudományos megközelítés (közgazdasági, interdiszciplináris), másodsorban az alapproblémák (a nonprofit szektor létrejöttének oka, eredete, szerepe, viselkedése), ez a csoportosítás megjelenik hazai és külföldi szakirodalmi írásokban is (Barbetta, 1991; Salamon – Anheier, 1996b; Kondorosi, 1998; Bartal, 1999; Pavluska, 1999). Találhatunk másfajta megközelítéseket is, DiMaggio és Anheier (1990) a szakirodalmat két alapkérdés a nonprofit szervezetek léte és szervezeti magatartása szempontjából vizsgálva szervezeti, ágazati és társadalmi szintű elemzéseket különít el, azokra a szociológiai, politológiai, közgazdasági, történeti vizsgálatokra összpontosítva, amelyek középpontjában a nonprofit jelleg áll. Frič (2004) tudományágakat tekintve gazdasági és a szociológiai elméleteket különít el, megközelítése szerint a gazdasági elméletek a nonprofit szervezeteket, mint szolgáltató szervezeteket, a szociológiai elméletek, mint érdekvédő szervezeteket vizsgálják.

Közgazdasági elméletek

Közgazdasági megközelítéseket két csoportra oszthatjuk, egyrészt *a szervezetek gazdasági jelentőségét, szerepét vizsgáló elméletek*, amelyek a szervezetek létrejöttének okát, a gazdasági szerepüket vizsgálják; másrészt *a viselkedéseméletek*, amelyek a szervezetek hatékonyságát, működését vizsgálják (Barbetta, 1991).

A közjavak biztosításának elmélete vagy más néven *heterogenitáselmélet* (nevezik piac és állam kudarca elméletnek is) (Weisbrod, 1977, 1986, 1988) alapkérdése, hogy miért a kormányzattól független nonprofit szektor gondoskodik bizonyos a közjavak körébe tartozó kollektív fogyasztási javak biztosításáról. Célja, nem valamennyi nonprofit szervezet létének magyarázata, hanem azoké a szervezeteké, amelyek közjavakat biztosítanak kormányzati kereteken kívül. A kiindulópont, hogy mind a piaci, mind az állami szektor kudarcot vall a kollektív javak iránti tényleges társadalmi kereslet kielégítésében.

A piac kudarcának oka, hogy a piacgazdaság a közjavakból nem tud az igényeknek megfelelő mennyiséget előállítani, mert ezek a javak mindenki számára elérhetőek attól függetlenül, hogy fizetett érték vagy sem, a potyautasként viselkedő fogyasztók nem támasztanak elegendő fizetőképes keresletet ahhoz, hogy a profitelvű vállalkozásoknak érdemes legyen a közjavak termelésével foglalkozniuk. A piac kudarcának további oka, hogy sokan nem képesek a piacon megvásárolni olyan termékeket és szolgáltatásokat, amelyek magánjavaknak minősülnek, de általános fogyasztásuk a társadalom számára fontos (pl. egészségügyi ellátás).

Az állami kudarc alapja pedig, hogy a kormányzat nehezen tudja megítélni, hogy a közjavak biztosítása milyen minőségű és mennyiségű legyen; a kormányzat a többségi vélemény alapján állítja elő a közjavakat. Minél nagyobb a

kereslet heterogenitása, annál nagyobb azoknak a fogyasztóknak a száma, akik nem elégedettek a kínálattal, erre válaszul az elégedetlen fogyasztók többféle reakciója lehetséges: elköltöznek egy közjavakkal jobban ellátott térségbe; alacsonyabb szintű kormányzatokat hoznak létre, mely biztosítja igényeik kielégítését, vagy magánjavakkal helyettesítik az általuk hiányolt közjavakat, öntevékeny szervezeteket hoznak létre. Weisbrod szerint a nonprofit szervezetek által nyújtott megoldás valódi alternatíva, mivel a nonprofit szervezetek képesek a közjavak kínálatát növelni, és így csökkenteni az igényektől elmaradó állami kínálat hátrányos hatásait.

Az állami, piaci és nonprofit szektor közötti munkamegosztást elemezve Weisbrod arra a következtetésre jut, hogy az állami szektor által biztosított javaknak az irántuk megnyilvánuló kereslet teljes kielégítéséhez hiányzó mennyiséget vagy a piaci vagy a nonprofit szektor nyújtja attól függően, hogy egyéni vagy kollektív fogyasztási javakról van-e szó. Az állami szektor relatív nagyságát megmagyarázó modellnek egyik fontos változója az adott javak iránti kereslet heterogenitása, minél kisebb a heterogenitás, annál kisebb a kormányzatin kívüli szektor.

Hansmann bírálta Weisbrod elméletét, mivel a heterogenitáselmélet csak azokat a szervezeteket vizsgálta, amelyek közjavakat állítanak elő, nem magyarázza meg, hogy miért foglalkoznak szervezetek magánjavak nyújtásával. Bírálatán túl egy új elméletet dolgozott ki a *szereződései kapcsolatok kudarc* vagy *bizalomelmélet* néven, támaszkodva Nelson és Krashinsky kutatásaira (Nelson – Krashinsky, 1973; Hansmann, 1987), arra keresve a választ, hogy miért vállalnak szerepet a nonprofit szervezetek a magánjavak előállításában is.

Nelson és Krashinsky (1973) amerikai gyermekjóléti intézmények vizsgálva kimutatta, hogy azért gyakoriak nonprofit formában működő bölcsődék és óvodák, mert a szülők nehezen tudják megítélni az ellátás minőségét, így inkább a nonprofit formát választják, mivel tartanak a profitorientáltak minőségromlásától. A nonprofit szervezeteknek az az előnyük, hogy nem oszthatják fel profitjukat, így vezetőik nem húzhatnak hasznot a minőség csökkentésével, kevésbé érdekeltek a fogyasztók megkárosításában. Hansmann (1987) továbbfejlesztve és általánosítva megállapította, hogy a nonprofit szervezetek azokban a helyzetekben jelennek meg, amikor a fogyasztók (akár a szolgáltatás jellegénél fogva, akár a vásárlásával kapcsolatok körülmények folytán, például a vásárló és a fogyasztó nem ugyanaz a személy vagy szervezet) nem érzik képesnek magukat a kapott szolgáltatás megítélésére. A szerződéses kapcsolatok kudarca nem más, mint a piac kudarcának egy speciális esete, amely akkor áll elő, ha a vásárlók nem rendelkeznek teljes körű információkkal fogyasztói döntéseik meghozatalához.

A fogyasztói ellenőrzés elmélete (Ben-Ner, 1986, 1993; Hansmann, 1987) azoknak a nonprofit szervezeteknek a létrejöttét igyekszik megmagyarázni, amelyek léte nem vezethető vissza a szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletére. Ilyenek, például a különböző társadalmi csoportok klubjai. Ezekben a szervezetekben a tagok jól meg tudják ítélni a szolgáltatások minőségét, mégis a nonprofit formát választják. Az elmélet kidolgozói azzal magyarázzák, hogy a klub tagjai ellenőrzésük alatt akarják tartani az intézményt, nehogy egy esetleges tulajdonos a monopolhelyzetével visszaélve az indokoltnál magasabb árat fizettessen velük. A monopolhelyzet ezeknél a társadalmi kluboknál abból adódik, hogy a klubtagság válogatott személyekből áll. Tagnak lenni annyit jelent, mint rendszeresen kapcsolatba kerülni magas

társadalmi állású, vonzó társaságot jelentő emberekkel. Ha egy ilyen klub forprofit vállalkozásként működne, akkor tulajdonosa számára igen nagy lenne a csábítás, hogy ne csak a tényleges költségeket fizettesse meg a klubtagokkal, hanem a klubtagságból származó társadalmi előnyök egy részét is.

Kínálati oldal elmélete más néven *történeti elmélet* (James, 1987) a keresleti megközelítés mellett kínálati oldalról is vizsgálja a nonprofit szervezetek létrejöttének okait, méretének országonkénti különbözőségét. James elismeri, hogy Weisbrod és Hansmann modelljei alkalmasak a nonprofit szervezetek ágazatok közötti megoszlásának előrejelzésére, de az országok közötti különbségek nem magyarázhatók általuk. A korábbi elméleti megközelítések figyelmen kívül hagyják, hogy a nonprofit szervezetek által előállított kollektív javak kvázi-közjavaknak tekinthetők, mivel egyszerre elégítenek ki közfogyasztási és magánfogyasztási igényeket, így a nonprofit szervezetek igazából nem is a piaci szektorral, hanem az állammal állnak versenyben, valamint, hogy a nonprofit szervezeteket elsősorban egyházak vagy más ideológiai szervezetek hozzák létre. James szerint (1987) a többletkereslet helyett inkább a kereslet heterogenitása magyarázza a magánszektor részvételét a közjavak és kvázi-közjavak előállításában²,

²James Weisbrod modelljét tovább finomítva nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a nonprofit szektor (azon belül az oktatás területén működő nonprofit szervezetek) méretét és jellemzőit. A fejlődő országokban se a hagyományos mezőgazdaságban, se az alacsony technikai fejlettségű ágazatokban dolgozó munkaerő nem igényli az oktatást. Ráadásul a mezőgazdasági népességtől rendkívül nehezen lehet adókat beszedni, a gazdagok pedig kifejezetten ellenzik az állami szektor bővítését. Következésképpen igen kevés forrás áll rendelkezésre az állami oktatás finanszírozására. Különösen igaz ez a középfokú oktatásra. Az alapfokú oktatásban ezt egyaránt érzékelik szegények és gazdagok, városiak és vidékiek. A leggazdagabbak annak

azonban arra keresi a választ, hogy az ilyen szerepre vállalkozók miért választják a nonprofit szervezeti formát.

A nonprofit szervezetek alapítóinak motivációit vizsgálva megállapítja, hogy a profitmotívum; státuszteremtés, politikai befolyás érvényesítése; és az ideológiai indíték az alapítás leggyakoribb indoka. A rejtett profitmotívum, mint indíték esetén, a szervezet álcázott forprofit, a nonprofit szervezetek számára járó szabályozási előnyöket használják ki. A státuszteremtés, politikai befolyás növelése is gyakori ok az alapításra. Az alapítóknak komoly érdekük, hogy személyüket vagy intézményüket jó ügyekkel összefüggésben emlegetessék. Az iskolalapítók jutalma számos országban (pl. Japán, India) az, hogy a helyi közösségben komoly politikai befolyáshoz jutnak. A legerősebb motívum az ideológiai indíték James szerint, a nonprofit szervezetek többségét nem egyéni előnyök megszerzésére törekvő magánszemélyek hozzák létre, hanem inkább csoportok (egyházak, politikai csoportok, szakszervezetek). A weberi terminológia szerint tehát inkább érték-, mint célracionálisak.

A szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek között jelentős alapítók az egyházak. A nonprofit szervezetek alapítóiként az egyházak versenyben vannak egymással,

sincsenek ellene, hogy a felsőoktatás fejlesztése (és így nagyobb hozzáférhetősége) érdekében magasabb adóterheket vállaljanak, de a középfokú oktatás senkinek se igazán fontos. Amikor azonban beindul a városfejlődés, és a szolgáltató szektor bővülése is megkezdődik, akkor hirtelen nagy mennyiségű szakképzett munkaerőre van szükség, s ez jelentősen megnöveli az új városi és vidéki középosztály középfokú oktatás iránti keresletét. Erre a többletkeresletre elsőként a nonprofit szervezetek reagálnak a kínálat megteremtésével. Emellett néhány fejlett országban, például Svájcban, Belgiumban és Hollandiában a lakosság heterogenitása magyarázza, hogy nagy az ellenállás a központosított állami oktatási rendszerrel szemben, s nagy a magániskolák aránya (Barbetta, 1991:14).

illetve más ideológiai csoportokkal. A nonprofit szektor kiterjedtebb azokban az országokban, ahol sok egymással versengő, saját ideológiájának terjesztésére törekvő vallási, politikai vagy egyéb ideológiai szervezet van, mint azokban, amelyek vallási és politikai szempontból viszonylag egységesek. Ezt a feltevést James és Levin (1986) nemzetközi összehasonlító empirikus kutatásában, magániskolákat vizsgálva megerősítette, a vallási tényezők hatása szignifikánsnak bizonyult a magániskolák arányának alakulására.

A kormány a szolgáltatások nyújtásában versenytársa ugyan a nonprofit szervezeteknek, de a finanszírozás szempontjából inkább kiegészítő szerep és együttműködés jellemző, nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján megállapítható, hogy az állami támogatás a nonprofitok legfontosabb forrása (különösen azokban az országokban, ahol a nonprofit szektor kifejezetten nagy), felmerül a kérdés, hogy kormányokat mi indítja a nonprofit szervezetek finanszírozására. Három okot talál James (1987), a kormányzat így kívánja elérni bizonyos társadalmi csoportok támogatását; gyakran kisebbek az államot terhelő költségek, ha a szolgáltatást nem állami intézmények végzik; a nonprofit szervezetek munkaerőköltségei alacsonyabbak, az önkéntes munkából kifolyólag.

James megközelítése azért újszerű, mert vallási, politikai, kulturális tényezőket von be az elemzésbe, amelyeket a korábbi közgazdasági elméletek elhanyagolnak, pedig fontosak a nonprofit szektor kialakulásának magyarázatában. A *szervezetek viselkedésével foglalkozó elméletek* két csoportra oszthatók, az optimalizációs és hatékonysági modellekre.

Ezeknek a modelleknek a közös jellemzője, hogy a nonprofit szervezetek költséghatékonyságát, tevékenységük hatékonyságát vizsgálják.

Az *optimálási modellek* esetében problémát okoz a célfüggvény megválasztása. A forprofit szervezeteknél egyszerű a helyzet, hisz azok a maximális profitra törekednek. A nonprofit szervezeteknél a leggyakrabban alkalmazott feltevés, hogy céljuk a szolgáltatásaik mennyiségének és/vagy minőségének emelése, a szervezet költségvetésének növelése (Hansmann, 1987).

A *hatékonysági modellek* alapfeltevése, hogy a nonprofit szervezetek hatékonysága – törekedjenek bár maximális mennyiségre vagy minőségre – mindenképpen alacsony, mivel hiányoznak a profitérdekelte tulajdonosok, akik ezt kikényszerítenék. Mivel az esetleges profit nem osztható szét, a vezetőik legfeljebb a költségek csökkentésében érdekeltek, mert így nő a szervezet kibocsátása, s így személyes presztízsük is. A hatékonysági modellek kidolgozói szerint a nonprofit szervezetek alacsony hatékonysággal működnek, ez magyarázza azt, hogy csak azokban az ágazatokban vannak jelen, ahol a piac nem működik tökéletesen, a szerződéses kapcsolatok kudarca rontja a forprofit vállalkozások hatékonyságát is, s így szükségessé és lehetségessé teszi a nonprofit forma megjelenését (Hansmann, 1987). A hatékonysági elméletek eredménye, hogy rámutatnak a nonprofit szolgáltatások magasabb hatékonyságának ellentmondásaira, nem eleve hatékonyabbak az állami szolgáltatóknál.

Interdiszciplináris elméletek

A nonprofit szektorral foglalkozó elméletek második generációja interdiszciplináris megközelítésű, a politológia, a szociológia, a szociálpolitika, a közgazdaságtan elemzési szempontjait is alkalmazzák. Az interdiszciplináris szemléletű elméletek a jóléti állam válsága kapcsán próbálnak meg válaszokat találni a nonprofit szektor léteire, társadalmi-gazdasági szerepére.

Salamon (1987) *interdependencia-elmélete*, más néven *öntevékenység kudarca elmélet* (partneri viszony elméletének is nevezik) intézményi oldalról kiindulva a kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolatokat vizsgálja. Az alapfeltevése, amellyel eltér a legtöbb szociológiai és közgazdasági elemzéstől, hogy a kormányzat és a nonprofit szektor között nem szembenállás, verseny, hanem partneri viszony van. A nonprofit szektor Salamon szerint nem a kormány vagy a szerződéses piac kudarcára reagálva jön létre, hanem mint elsődleges válasz a társadalmi problémákra. A kormány csak másodlagos megoldást nyújtja, az öntevékenység kudarcára reagálva veszi át azokat a funkciókat, amelyek betöltésére a nonprofit szektor nem alkalmas. A legfőbb érv, amely az új megközelítés mellett szól, az, hogy a kollektív javak hiányára való kormányzati reakció " tranzakciós költségei " sokkal magasabbak, mint az öntevékeny akciók megszervezésének költségei. Ahhoz, hogy a kormány cselekedni kezdjen, a társadalom jelentős csoportjainak fel kell figyelniük a problémára, tájékoztatniuk kell a döntéshozókat, a megoldást sürgető politikai többségnek az ügy mellé kell állni, törvényeknek kell készülniük, programokat kell kidolgozni, és beindítani.

A problémákra adott öntevékeny válaszhoz ezzel szemben elegendő annyi, hogy az egyének egy kis csoportja a saját erejéből vagy külső forrásokra is támaszkodva megpróbáljon egy programot kidolgozni és elindítani.

Az öntevékenység kudarca hátterében Salamon szerint több tényező megfigyelhető: *alacsony hatékonyság, partikularizmus, paternalizmus, amatőrizmus*. Az öntevékenységen alapuló rendszer legnagyobb gyengesége az, hogy nem képes annyi és olyan megbízható forráshoz hozzájutni, amennyi elegendő lenne a fejlett társadalmakban jelentkező összes jóléti szolgáltatási probléma megoldásához, a kollektív javak iránti kereslet kielégítéséhez. Ennek részben a "potyautas probléma" az oka, mivel a gondoskodó társadalomban a szükségét szenvedők valamennyien részesülnek a számukra szükséges ellátásban, függetlenül attól, hogy fizetnek-e érte vagy sem, az emberek hajlanak rá, hogy inkább másokra hagyják ennek az ellátásnak a finanszírozását. A nonprofit szervezetek nem rendelkeznek hatósági jogkörrel és anyagi eszközökkel, hogy a potyautasként viselkedő polgárokat hozzájárulásra kötelezzék.

A nonprofit szervezetek partikularizmusa azt jelenti, hogy a szervezetek csak bizonyos társadalmi csoportok problémáival foglalkoznak. Salamon szerint ez egyszerre előny és hátrány. Előny, mert ezáltal adnak alkalmat arra, hogy a társadalom különböző, például etnikai, vallási, lakóhelyi vagy érdekcsoportjai megszerveződjenek, és erőiket közös célok érdekében egyesítsék. Néhány elméletben (heterogenitáselmélet, kínálati oldal elmélete) éppen ez a partikularizmus adja a nonprofit szektor létének értelmét és magyarázatát. A partikularizmus ugyanakkor hátrány is, ha ez az alapja az emberi szükségletekre adott társadalmi válasz kialakításának. Fennáll annak a veszélye, hogy bizonyos társadalmi csoportok nincsenek kellően reprezentálva az

öntevékeny szervezetek között³. Az öntevékeny szervezetek létrehozását és a jótékonyági akciókat nemcsak a társadalmi szükségletek felismerése motiválja, hanem az egyéni vagy közösségi összefogás is. Minden társadalmi csoport azt akarja, hogy saját szervezetei legyenek, s az embereket gyakran, mint vallási, etnikai csoportok tagjait hívják fel adományozásra. Az eredmény az, hogy az öntevékeny szervezetek száma messze meghaladhatja a gazdaságosság által indokolt szintet, csökkentve ezzel a rendszer hatékonyságát, és növelve a költségeket.

A közösségi feladatok öntevékeny szervezetek segítségével történő megoldásának harmadik problémája az, hogy ez a rendszer elkerülhetetlenül azokra bízza a közösségi szükségletek definiálását, akiknek a kezében a pénz van. Amíg az öntevékeny szektor jelentős forrását az egyéni jótékonyosság képezi, addig a jótékonykodók határozzák meg, hogy a szektor pontosan mivel foglalkozzon, és kiket szolgáljon. Nem a közösség egészének akarata határozza tehát meg a nonprofit szektor jellegét, tevékenységét, hanem a közösség vagyonos tagjainak preferenciái.

Az öntevékeny szervezeteken alapuló rendszer utolsó gyengesége az, hogy amatőrök segítségével, amatőr megközelítésben próbál megbirkózni az emberi problémákkal. A szegénység és a nyomor problémáját igen hosszú ideig a

³New York városában működő nonprofit szervezetek megfigyelése kapcsán Beck megállapította, hogy a gyerekeknek szánt szolgáltatások oroszlánrészét egészen a hatvanas évek elejéig a katolikus és a zsidó szervezetek biztosították. Mivel pedig a második világháborút követően a városba bevándorolt szegény feketék zömükben protestánsok voltak, az ő gyerekeik számára nem volt hely a szociális ellátás kialakult nonprofit rendszerében (Salamon, 1987).

szegények erkölcsi gyengeségének tulajdonították, a szegényekkel, elmebetegekkel való törődést olyan amatőrökre bízta, akiknek a rászorulóknak erkölcsi meggyőzése, vallásos nevelése, nem pedig orvosi ellátása vagy szakmai képzése volt a feladatuk.

Összefoglalva Salamon megközelítése szerint a kormány és a nonprofit szektor jól kiegészítik egymást, a kormány megbízhatóbban képes a lakosság szükségleteit kielégítő szolgáltatások forrásainak előteremtésére, a szolgáltatási kínálat demokratikus döntési folyamatként alakul ki általa, az ellátások állampolgári jogok alapján nyújtásának biztosítója, ellenőrző szerepet tölt be a szolgáltatások minőségének betartásában. A nonprofit szervezetek alkalmasak a szolgáltatások személyesebbé tételére, versenyhelyzet teremtésére a szolgáltatások piacán, alkalmasabbak a kereslethez való rugalmas alkalmazkodásra.

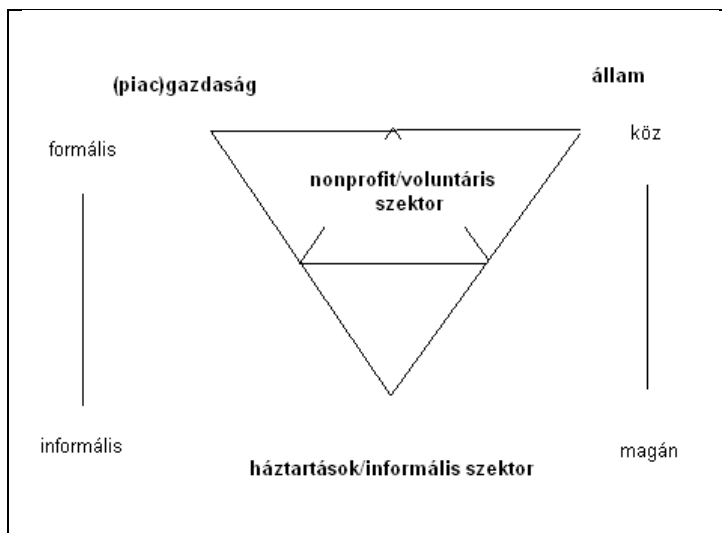
Az összefoglaló néven *jóléti elméleteknek* nevezett elméletek a nyolcvanas években a jóléti állam válságának időszakában jelennek meg, az állam jóléti szolgáltatások területén betöltött egyre szélesedő szerepére összpontosítanak. Noha az elméletek középpontjában nem a nonprofit szervezetek eredetének a tisztázása áll, a társadalomtudósok szemléletét jelentősen formálták a nonprofit szervezetek társadalomban betöltött szerepét illetően. Az elméletek egyes képviselői (Offe, 1985) problémaként vetik fel a nonprofit szervezetek létét, a jóléti állam stabilitásának fenntartása érdekében egyre több funkciót ad át a magánszektorba tartozó és a félállami szervezeteknek, ennek következtében szuverenitása csökken, irányítási lehetőségei szűkülnek. Mások a nonprofit szervezeteket, a társadalmi problémákra adott premodern válaszként értelmezik, az iparosodás és az állami jóléti politika kialakulásával a nonprofit szervezetek jelentőségének csökkenését regisztrálják (Quadagno, 1987). Más történeti munkák az állami expanziót a gazdasági fejlődés

automatikus „melléktermékeként” értelmezik. Rámutatnak arra, hogy a jóléti államok azért nem tudták a jóléti biztosítékok gazdasági fejlettségüknek megfelelő szintjét kialakítani, mert a társadalmi problémákra adott premodern piaci és nonprofit megoldásokat megtartották (Flora – Alber, 1981). Flora (1986:515) későbbi művében megváltoztatja ezt az álláspontját, felismerve, hogy a reziduális jóléti modell elhanyagolja a középszintű struktúrák sokféleségét, amelyeknek jelentős jóléti funkciójuk van, vagyis a nem közszolgálati és félíg közszolgálati támogatott jótékonyági formákat.

Ennek a folyamatnak az elméleti modellálását tükrözi a *jóléti mix*, a *jóléti háromszög modell* és a *jóléti pluralizmus koncepciója*. A *jóléti mix* koncepciója (Rose, 1985) már az államot, a piacot és a háztartásokat egyaránt jóléti szolgáltatóknak tekinti. A *jóléti háromszög modell* (Evers, 1988), amelyben a háztartás, piac, állam viszonylatai által működik a jóléti rendszer, kiegészül az önkéntes szervezetekkel, önszervező csoportokkal.

A *jóléti pluralizmus* koncepcióban (Evers, 1990, 1995, Laville et al., 1999), a 90-es években, továbbfejlesztve a háromszektoros modellt a jóléti háromszög modelljéhez kapcsolódóan az önkéntes szervezetek önálló szektorként jelennek meg, így *négyszektoros modell* alakul ki (1. ábra).

1. ábra A jóléti pluralizmus koncepciójának szereplői

Forrás: (Evers, 1990, 1995) (saját szerkesztés)

A szektorok közötti együttműködésre helyezték a hangsúlyt, felhasználva az öntevékenység kudarca elméletet, valamint a közgazdasági megközelítésű nonprofit elméletek keresleti és kínálati elemeit is, igyekeznek ezeket beépíteni a jólét pluralizmus koncepciójába.

Pestoffnál (1992, 1998) valamelyest másként jelenik meg a modell, a szereplők ugyanazok, de az ő ábrázolásában a háztartások és a piac van a háromszög egymás mellett levő vízszintes csúcsainál.

A jóléti állam elméletek megközelítése a kezdeti a nonprofit szervezeteket a jóléti állam válságjelenségeként, a társadalmi problémákra adott premodern válaszokként való értelmezésétől a szervezeteket önálló jóléti szolgáltatásokat nyújtó szereplőkként való megjelenítéséig terjed. A jóléti állam elméletek a nonprofit szervezeteknek kiegészítő, korrigáló szerepet tulajdonítanak.

A *társadalmi eredet elmélet* (Salamon – Anheier, 1996b) válaszokat keres a nonprofit szektor nemzetenként eltérő kialakulási és fejlődési folyamatára, illetve az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködés jellegzetes típusait igyekszik meghatározni. Az elmélet alapfeltevése, hogy a közszolgáltatások igénybevételekor az egyes szektorok közötti választás nem a fogyasztók egyéni döntésétől függ, hanem valószínű, hogy e választásokat a történelmi hagyományok, történeti fejlődés előzményei, a legfontosabb szereplők (s ebbe az állampolgárok és közösségeik mellett a kormányzati, sőt, a gazdasági szervezetek is beleértendő) kulturális háttere, értékrendje, ideológiai, erkölcsi és politikai elkötelezettsége, játékonysági, problémamegoldási, konfliktuskezelési kultúrája befolyásolják. Minden társadalomnak megvannak a maga szerveződési mintái, azok a hagyományai, amelyek a társadalmi és a gazdasági élet szervezeti felépítését befolyásolják. A nonprofit szektor szerepének teljes megértéséhez éppen ezért a szervezeti és vallási hagyományok átfogó ismeretére is szükség van. A nonprofit szervezetek beágyazottak a társadalmi, gazdasági struktúrába, ez a beágyazottság nemzetenként eltérő.

Titmuss (1958) illetve Esping-Andersen (1991) jóléti állam tipológiáját felhasználva az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködést vizsgálva, a kormányzati jóléti kiadások mértékét és a nonprofit szektor méretét alapul véve, lehetséges nonprofit modelleket alakítottak ki Salamonék, megkülönböztetve liberális, szociáldemokrata, korporatista és államhatalmi típust (Salamon – Anheier, 1996b:31). Esping-Andersen néhány fogalmát használják, az állam-nonprofit kapcsolat különböző típusai besorolására, míg Esping-Andersen jóléti és nyugdíjpolitika különböző típusaira tette. A *liberális* nonprofit modell jellemzője: relatíve alacsony az állami, kormányzati kiadások mértéke, és relatíve nagy a nonprofit szektor. Ez a modell ott épült ki, ahol a társadalmi-

gazdasági fejlődés a széles középosztályra alapozódott. A liberális modellben a kormányzat és a nonprofit szektor alternatív mechanizmusokban kap teret. Ez a modell jól kimutatható az USA-ban, ám Angliát már a liberális és a korporatista modell keverékeként lehet jellemezni. A *szociáldemokrata* modellben az univerzális állami szolgáltatások mellett kis szerepe van a nonprofit szektornak (pl. Svédország). A *korporatista* nonprofit modellben a magas jóléti kiadások mellett egy meglehetősen nagy súlyú nonprofit szektor található. A nonprofit szektor bevételi forrásai közül a kormányzati források a döntőek. Az állam a társadalmi fejlődésben lezajlott, karakterisztikus folyamatok miatt (munkásmozgalmi erők és a középosztály) a nonprofit szervezetekkel való együttműködésre kényszerült (Németország, Olaszország). A 19. században az állam konfrontálódott az alulról jövő radikális igényekkel, és szövetséget hozott létre a meghatározó egyházakkal. Ezért az állam által finanszírozott, jóléti gondoskodásban a nagyrészt vallásilag elkötelezett nonprofit szervezetek, mint szolgáltatók, máig fontos szerepet játszanak. Az *államhatalmi* terminussal jelölt nonprofit modellben a korlátozott kormányzati szociális, jóléti védelem mellett korlátozott nonprofit szektor található. Az állam saját részére, vagy a gazdasági és az üzleti élet javára őrzi meg ellenőrző szerepét a szociálpolitikai ellátások felett (szemben a szociáldemokrata modellel, ahol mindez a munkavállalók javára történik). A szektor bevételi forrásai az üzleti életből származnak, és sem a magánfilantrópia, sem az állami szerepvállalás nem játszik jelentős szerepet (Japán).

A modell alkotói is elismerik (Salamon – Anheier, 1996b; Salamon – Sokolowski – Anheier, 2000) vizsgálatuk ellentmondásait. A vizsgált összetett modellek néhány jellemzőjét tudták csak megragadni, és további mutatók bevonásával lehet igazolni feltételezéseiket. Emellett az állami

és magán szektor definíciója és a köztük lévő munkamegosztás nem stabil, nem formalizált, idővel szükségképpen változik. A társadalmi eredet elméletet értékelők azonban, kiemelik az elmélet erényeként, hogy a nonprofit elméletek közül a legösszetettebb módon törekszik a nonprofit szektor létének és kiterjedtségének magyarázatára, igyekszik összekötni a gazdasági elméletek modelljeit a történeti elemzések eredményeivel.

A nonprofit elméletek összehasonlító elemzései

A nonprofit elméletek összehasonlító elemzésére, továbbfejlesztésére, egységes elméleti keret kidolgozására is történnek kísérletek.

Salamonék (Salamon – Anheier, 1996b) összehasonlító elemzése hat nonprofit elmélet jellemzőit foglalja össze (1. táblázat), a fontosabb hipotéziseken és az elméletek bizonyítási terepének áttekintésén túl, az elméletek hipotéziseinek tesztelését is megkísérlik, a vizsgálatuk első szakaszában nyolc, második szakaszában huszonkét országra kiterjedően (részletesen a 2-3. számú melléklet táblázatai, ábrái).

1. táblázat Nonprofit elméletek áttekintő bemutatása

Elmélet	Összegzés	Fő hipotézisek		
		Méret	Vizsgált terület	Nonprofit pénzügyek
Heterogenitás-elmélet	Köz és kvázi-közjavak kielégítetlensége a heterogén kereslet helyzetében a nonprofit ellátások növekedéséhez vezet.	A nonprofit szektor mérete különböző a kereslet heterogenitásának mértékétől függően.	oktatás	A heterogén kereslet nagyobb bizalommal van a magánadományok felé a bevételekben, mint relatíve más források iránt.
Kínálat oldal elmélete	A kereslet heterogenitása magyarázza a magánszektor részvételét.	A vallási, ideológiai verseny magas szintje nagyobb nonprofit szektort eredményez.	oktatás	Minél magasabb a vallási/ideológiai verseny szintje, annál nagyobb a magán adományozás iránti bizalom a bevételekben a nonprofit szervezeteknél, mint más bevételi források iránt.
Bizalom-elmélet	A nonprofit szervezeteket megbízhatóbbak az információs asszimetria (a fogyasztó nem tudja ellenőrizni az igénybe vett szolgáltatás minőségét) feltételei mellett a piaci szervezeteknél.	Ha a bizalom a piac iránt és a társadalom iránt magasabb szintű, akkor a nonprofit szektor kisebb.	egészségügy, szociális szolgáltatások	Minél alacsonyabb a társadalomban az üzleti/piaci szféra iránti bizalom szintje, annál nagyobb fontosságúak a nonprofit szektor bevételeiben a saját bevételek.

Elmélet	Összegzés	Fő hipotézisek		
		Méret	Vizsgált terület	Nonprofit pénzügyek
Jóléti állam elméletek	Az iparosodás a jóléti állam kialakulásához vezetett, amelyben kiszorultak a nonprofit ellátók	A nonprofit szektor fordítottan arányos az emberek egy főre jutó jövedelmével.	egészség-ügy, szociális szolgáltatá-sok	Az elmélet nem foglal magába specifikus pénzügyi hipotézist.
Interdependencia elmélet	A kezdeti alacsonyabb tranzakciós költségek miatt a nonprofit szervezetek megelőzik a kormányt a közjavak előállításában, de az öntevékenység kudarca következtében együttműködő kapcsolat alakul ki a kormányzati szektorral hosszabb távon	A kormányzati jóléti szektor jóléti kiadásai és a nonprofit szektor mérete összefügg.	oktatás, egészség-ügy, szociális szolgáltatá-sok	Minél nagyobb a kormányzat szociális jóléti kiadása, annál nagyobb a nonprofit bevételeken belül a kormányzati támogatások aránya.
Társadalmi eredet elmélet	A nonprofit szektor mérete és szerkezete a társadalmi-gazdasági viszonyoktól függ	A kormányzati kiadások és a nonprofit szektor közötti kapcsolat függ a jóléti állam típusától.	szociális szolgáltatá-sok, oktatás, kultúra és rekreáció	A nonprofit szektor bevételeinek mintázata függ a jóléti rendszer típusától

Forrás: (Salamon –Anheier, 1996b:23)

Az elméletek összehasonlítása egy egységes értelmezési keret kialakítását célozza, azonban a legjelentősebb elméletek sajátosságainak feltárásánál tovább nem jutnak. Későbbi munkájukban (Salamon – Sokolowski – Anheier, 2000) három elméletet emelnek ki, amelyek a nonprofit szektor kiterjedtségének és fejlődésének különbözőségeit leginkább magyarázhatják, a heterogenitáselméletet, az interdependencia-elméletet és saját társadalmi eredet elméletüket.

Több elmélet kidolgozója továbbfejlesztve korábbi elképzeléseit megpróbálja összehangolni, a nonprofit elméleteket. Fentebb kifejtettük, hogy James saját kínálati oldal elméletét keresleti oldalra vonatkozó elméleteket kiegészítendő alakította, elismerve azok értékeit. Weisbrod saját heterogenitáselméletét a szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletével ötvözi. Rámutat arra, hogy a két elmélet nincs ellentmondásban, csak a fogyasztói választások más-más problémájára helyezi a hangsúlyt. A fogyasztói választások két szakasza különíthető el, elsőként a vásárló az információs asszimetria veszélyeit mérlegelve olyan szervezetekhez fordul, amelyek nem osztják szét nyereségüket (állami, nonprofit), így kevésbé érdekelték a visszaélésekben, ez a szerződéses kapcsolatok kudarc elméletnek az alapfeltevését igazolja. A második szakaszban a fogyasztó arról dönt, hogy állami vagy nonprofit szervezet szolgáltatásait vegye-e igénybe, s ennek a döntésnek a hátterében a fogyasztói kereslet heterogenitása és a kormányzat által nyújtott közjavak mennyisége és minősége áll, így saját elméletét is igazoltnak tekinti.

A közgazdasági elméletek a piaccal vagy az állammal versengő nonprofit sektort vetítenek elénk, megmaradva a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan keretein belül, magyarázataikat mindenekelőtt gazdasági kategóriákra alapozva. A gazdasági szempontokon, a nonprofit szervezetek

szolgáltató szerepén túllépés, egy-két kivételtől (James kínálati oldal elmélete) eltekintve nem jellemző.

Az interdiszciplináris elméletek előnye, hogy rámutatnak arra, hogy a nonprofit szervezetek létrejötte és magatartása nemcsak az ösztönzőrendszerekkel és haszonfüggvényekkel függ össze, amelyekre a közgazdászok helyezik a hangsúlyt, hanem az intézményi struktúrákkal és az állam politikájával is (DiMaggio – Anheier, 1990). Az állami, piaci és nonprofit szektor kapcsolatrendszerének magyarázatára helyezik a hangsúlyt, komplexebben, a gazdasági tényezőkön túl nehezebben mérhető, megfogható tényezőket (a legfontosabb szereplők értékrendje, kulturális háttére, történelmi hagyományok) is bevonnak elemzéseikbe.

A nonprofit elméleteket összefoglalására törekvő kutatók (Barbetta, 1991; Salamon – Anheier, 1996b; Kuti, 1998; Bartal, 1999) mindannyian rámutatnak arra a tényre, hogy az elméletek jelentős segítséget nyújtanak a nonprofit szektor létrejöttének, társadalmi-gazdasági szerepének megértéséhez, az elméletek átfogó értelmezésére (Salamon – Anheier, 1996b; Salamon – Sokolowski – Anheier, 2000) is történtek már kísérletek, de ezek egyelőre nem álltak össze olyan elméletté, amely teljes értelmezési keretet adna a nonprofit szektor fejlődésének vizsgálatához.

Kramer (2000) az elméleteket összefoglalva három csoportot különít el, az első a hatvanas években a nonprofit szektor erősödéséhez – „globális egyesületi forradalom” (Salamon – Anheier, 1995) – szervezeteinek elterjedéséhez köthető, leginkább a szektor gazdasági szerepét vizsgáló keresleti és kínálati elméletek; a második a ’80-as években a nonprofit szektor kudarcával, állammal való viszonyával foglalkozó elméletek (pl. öntevékenység kudarc elmélet); a harmadik a jóléti államok fejlődése kapcsán kialakuló jóléti mix, jóléti háromszög, jóléti pluralizmus koncepciók, amelyek a szektorok közötti együttműködésre helyezik a hangsúlyt.

A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági szerepe

A nemzetközi szakirodalom egy jelentős része a nonprofit szektor társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, vizsgálja a szektor országonkénti eltérő méretét és ennek okait. Az elmúlt évtizedekben több kutató is megkísérelte a nonprofit szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének feltárását, összefoglalását. Ez a funkcionális megközelítés a nonprofit szervezetek társadalomban, gazdaságban elfoglalt szerepéről, azért fontos, mert lehetőséget teremt a szektor mélyebb elemzésére, megismerésére, hozzájárul ahhoz, hogy megváltoztassa azt a felfogást, hogy a nonprofit szektor homogén, és leginkább a szolgáltatásban van szerepe.

A társadalmi szerepek

Számos kutató hívta fel a figyelmet a *szervezetek szerepére a demokratikus politikai rendszerek működésében*, valamint a kelet-közép-európai országok demokratikus átmenetében (Molnár, 1996; Arató, 1999). Putnam (1993a:167) szerint azok a társadalmak, amelyek kiterjedt horizontális társashálózattal rendelkeznek, felhalmozhatják azt az elsősorban bizalmon alapuló társadalmi tőkét, amely a demokrácia alapját képezi. Douglas (1987) hangsúlyozza a jótékonyág, illetve az önkéntes jellegű csoportosulások szerepét a pluralizmus és a sokszínűség kialakításában. Jenkins (1997:8) a civil szféra demokráciában betöltött szerepét négy pontban foglalja össze: a pluralizmus és sokszínűség elősegítése, integratív tényező, a kormány kontrollálója valamint az egyének részvételének elősegítője a közösségi intézmények működésében. Ez a részvétel nem csupán az előbbi három szerep elérésének eszköze, hanem önmagában is érték és cél. Arató (1999) is kiemeli a 70-es 80-as évek kelet-európai társadalmi mozgalmainak vizsgálata kapcsán, hogy a civil társadalom az

állami diszfunkciók kontrolljaként is működik. A nonprofit szervezeteknek nagy szerepe van a társadalmi kommunikációban és cselekvésekben való részvétel elősegítésében, amely alapvetően meghatározza a demokratikus társadalmi működés minőségét.

Korten (1996:116) is a civil társadalom *politikai szerepére* helyezi a hangsúlyt. Értelmezésében a civil szervezetek változatos és rugalmas fórumok, melyeken keresztül a polgárok sokféle érdeket megfogalmazhatnak, illetve hangoztathatnak, helyi igényeket elégitenek ki, valamint követeléseket támaszthatnak a kormányzattal szemben. Oktatási szerepükben alapot teremtenek a demokráciát képviselő állampolgárok képzéséhez, fejlesztik a tagok politikai képességeit, továbbá mindenféle közérdekű kérdésben oktatják a szélesebb néprétegeket. További szerepük, hogy a sajtóval válllvetve örködnek az állam felett (Aratónál is hangsúlyos ez a szerep). Az innovatív társadalompolitikai szerepüket is kiemeli Korten, ezek a szervezetek az értékek alapján létrejövő társadalmi újítások katalizátorai, mégpedig azért, mert megfogalmaznak és kimondanak bizonyos álláspontokat, érvelnek mellettük, és támogatókat szereznek számukra, elősegítve ezáltal, hogy az említett álláspontok végül támogatókat találjanak a politikában is.

A társadalmi tőke vizsgálatával foglalkozó kutatók (Coleman, 1986, 1988; 1991; Putnam, 1993a, 1993b, 2000; Anheier – Gerhards – Romo, 1995; Fukuyama, 2000) rámutattak arra, hogy a civil társadalom aktorai, intézményesült és intézményen kívüli formái részét képezik a *társadalmi tőkét* létrehozó folyamatnak. Putnam (1993b, 2000) a civil társadalom integráló szerepére utal, olaszországi és egyesült államokbeli vizsgálatai kapcsán (a társadalmi tőke és a civil társadalom összefüggését, mértékét vizsgálta), megállapította, hogy az egyének, hálózatok közötti kapcsolat,

amely elsősorban a kölcsönösségen és a bizalmon alapulnak, és a társadalom tagjainak formális civil társadalmi szervezetekben való részvétele, alapjai a társadalmi tőkének. A társadalmi tőke mértékének mérésére is használják a társadalom tagjainak formális civil társadalmi szervezetekben való részvételét (a civil szerepvállalás mutatói Putnamnál (2000): 1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma, egy szervezetre jutó tagok száma, hivatalos tisztség nonprofit szervezetben, tényleges tagságon alapuló szervezetek száma, a részvételi tagsággal rendelkező tagok száma egy szervezeten belül, az egy szervezetre jutó éves összjövedelek gyakorisága).

Etzioni (1973) elsőik között mutat rá a nonprofit szervezetek *speciális ellátó szerepére* a társadalomban és arra a tényre, hogy képesek a piac és az állam pozitív oldalait egyesíteni. Emellett nem a tulajdonos vagy a részvényesek, hanem a közösség érdekeit szolgálják. Továbbá a civil társadalom szervezetei képesek ellensúlyozni, mind a piac, mind az állami szektor hibáit. Etzioni szerint ezek a szervezetek felismerik azokat a területeket, ahol sem a piac, sem az állam nem képes vagy nem akar tevékenykedni, így egy *kiegészítő (szolgáltató) szerepet* is ellátnak.

Kramer (1981) négy kulcsszerepet (innovatív, értékőrző, érdekképviselő, szolgáltató) emel ki, amelyet a nonprofit szervezetek ellátnak, és amelyek véleménye szerint megkülönböztetik más szektorok szervezeteitől (állami, piaci). *Innovatívak*, új megközelítésekkel, programokkal kísérleteznek, a saját területükön a változások képviselői. Az újításokat a fejlesztés és kipróbálás után gyakran átveszik más szolgáltatók is, különösen kormányzati szervezetek. *Értékőrzőszerepet* látnak el a nonprofit szervezetek, mivel elősegítik a különleges értékek megőrzését és elismerik a különböző társadalmi csoportok által kifejezett és terjesztett vallási, ideológiai, politikai, kulturális nézeteket, ezáltal

elősegítik a sokféleség megőrzését a társadalomban, hozzájárulnak a pluralizmus és demokrácia érvényesüléséhez. A kormányzati szervezetek a többség igényeit tartják szem előtt, céljuk a választóik megtartása. Az üzleti szervezetek hasonlóképpen nem törekednek speciális csoportok értékeinek kifejezésére, mert a jövedelmezőség az elsődleges. A nonprofit szervezetek e kettővel szemben viszont hangot adnak a kisebbségi és különleges *érdekek és értékek kifejezésének*, képviselik a társadalomban alulreprezentált, diszkriminált csoportok érdekeit, és kritikájukkal, demonstrációjukkal a kormányzati politikákban változásokat ösztönöznek. A kormányzati programok széles rétegek számára nyújtanak szolgáltatást, egységesítettek, a nonprofit szervezetek fontos szerepet játszanak a *közjó és közszolgáltatások közvetítésében, elsődleges szolgáltatók* olyan területeken, ahol sem a kormányzati, sem a piaci szektor nem hajlandó szolgáltatást nyújtani. Egyes területeken kiegészítik a kormányzati és a piaci szolgáltatásokat, ha azok nem elérhetőek bizonyos csoportok számára.

Salamonék szerint (Salamon – Sokolowski – List, 2003:20) – hasonlóan Kramerhez – a nonprofit szervezetek több mint pusztán *szolgáltató szervezetek, képviselői, értékkefező és közösségépítő* funkciójuk is jelentős. *Szolgáltató* tevékenységük sokféle lehet az egészségügyi ellátástól és az oktatástól kezdve a szociális gondozásig és a közösségfejlesztésig. *Képviselői* szerepük a társadalmi problémák feltárása és nyilvánosságra hozása, az alapvető emberi jogok védelme, valamint egy sor szociális, politikai, környezetvédelmi, etnikai és közösségi érdekkörbe tartozó kérdés megfogalmazása. Az *értékkefező* funkció által a nonprofit szektor szervezeteinek közvetítésével a legkülönbözőbb – művészi, vallási, kulturális, etnikai, szociális, szabadidős – attitűdök és aspirációk jutnak kifejezésre. Végül a *közösségépítő* szerepüket hangsúlyozzák,

a társadalmi tőke megteremtésével a nonprofit szervezetek olyan bizalmi és kölcsönösségi kötelékeket hoznak létre, amelyek a demokratikus politika és a piacgazdaság hatékony működése szempontjából is nélkülözhetetlenek. Az egyesületek munkájában való részvétel során az egyének közösségbe szerveződnek és elsajátítják azokat az együttműködési normákat, amelyek aztán a politikai és gazdasági életbe is átvihetők.

Zapf (1984) az informális gazdaság jelentőségét emelik ki a modern társadalmakban. Véleménye szerint a jólét megteremtésében bizonyos területeken a piac, más területeken a jóléti állam mondott csődöt, nem képes a társadalom tagjainak szükségleteit megfelelően kielégíteni. Ennek következtében egyrészt a család és háztartás, másrészt az informális csoportok szerepe nőtt meg. Zapf megállapításai a szervezetek *szolgáltató szerepére* utalnak.

A magyar szakirodalmi munkákban is több szerző hangsúlyt helyez a nonprofit jelenség megértésére és társadalmi összefüggésekben elhelyezésére.

Csanády (1999) a fejlett országokban a piaci viszonyok és a kormányzati tevékenység hiányzó láncszemeinek pótlását, valamint a két szektor szolgáltatásainak kiegyensúlyozását, mint *gazdasági szerepet* határozza meg. A nonprofit szervezeteknek ezen kívül még alapvetően *politikai* természetű területen játszott fontos *szerepét* emeli ki. Az állampolgári részvétel szervezeti kereteinek biztosítása területén elsődlegesen politikai, érdekképviselési, jogérvényesítési, vallási, kulturális, tudományos és szakmai célokat szolgáló közcélú szervezetek tevékenykednek. Ezek egyrészt az állami intézmények tevékenységének állampolgári ellenőrzését végzik, másrészt céljaik megvalósítása vagy népszerűsítése érdekében szolgáltató tevékenységet folytatnak.

Kozma is kiemeli az egyesületek, társulatok, vallási gyülekezetek *politikai szerepét, mely révén, mint a helyi társadalom terepei lehetőséget nyújtanak a közéletben való részvételre* (Kozma, 1999).

Kuti (1998) a nonprofit szervezeteket, *mint a civil társadalom intézményeit* említi, amelyek közvetítenek az állam és polgárai, valamint a gazdasági hatalom és az állampolgárok között, s ezáltal igen fontos szerepet töltenek be a társadalom életében. A *társadalompolitika formálásában* töltenek be szerepet, a döntéshozók és a politika formálásában jelentős hatásuk van befolyásolási technikáik (kikényszerítés stratégiája, kezdeményező jellegű nyílt érdekérvényesítés, védekező jellegű nyílt érdekérvényesítés, a beépülés stratégiája) révén. Emellett rámutat a nonprofit szervezetek *gazdasági-, jótékonyság- és jövedelem-újraelosztásban játszott szerepére, valamint a társadalomlélektani szerepre.*

Pavluska (1999:94) *társadalmi-, szociális-, gazdasági-, politikai, ideológiai-, morális szerepeket* különböztet meg. Társadalmi szerepkörükben a nonprofit szervezetek a demokrácia fontos intézményei, megjelenítik a szabadság alapvető jogát, hozzájárulnak a társadalom formálásához, a társadalmi integrációs folyamatok megvalósulásához, a harmonikus társadalmi élet megteremtéséhez, a társadalom testi-lelki egészségéhez. Szociális szerepkörükben hozzájárulnak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez. Gazdasági szerepkörükben gazdasági teljesítmény előállítói, foglalkoztatók és az újraelosztás fontos intézményei. Politikai, ideológiai szerepkörükben a hatalmi döntések aktorai és befolyásolói, nézetek terjesztői. Morális szerepkörükben értékrendformáló hatásúak a szolidaritás, az önzetlenség, a másokért való felelősségvállalás, az önkéntesség jellemzők mentén, melyek a kezdeti idők óta jellemzik a civil kezdeményezéseket.

Az öntevékeny csoportokban való tevékenykedés hasznos az egyén számára is, többek között gazdasági-jogi ismereteket nyújt; vezetési és szervezési ismereteket alakít ki; a demokratikus jogok gyakorlatát fejleszti; a csoport tagjainak érdekérvényesítési képességeit fejleszti (Sári, 1990).

A foglalkoztatási szerep

A nonprofit szervezetek *foglalkoztatási szerepe* az utóbbi időben gyakran kerül a tudományos kutatások középpontjába. Ennek háttérében az egész Európában megjelenő foglalkoztatási problémák állnak. A figyelem a rugalmas foglalkoztatási formák és az alternatív foglalkoztatók felé fordul.

Az Európai Bizottság által megbízott kutatócsoport a nonprofit szektor megismerését, országok közötti különbségeit célzó kérdőíves vizsgálatot folytatott le 2300 szervezet bevonásával 1993-ban az Európai Unió akkor 12 országában (Communication..., 1997). A vizsgálat célja az európai uniós országokban működő nonprofit szervezetek működésének (a szervezetek munkáját segítő tagok, a foglalkoztatási szerep, önkéntesek, anyagi háttér, tevékenységi területek, hatókör és célcsoportok, a szervezetek által tapasztalt problémák) vizsgálata volt. A szervezeteknél alkalmazásban állók száma jelentős eltéréseket mutatott, a skála a foglalkoztatott nélkül működő szervezettől a több tíz foglalkoztatottig terjed. Átlagban azonban a szervezetek néhány embert alkalmaznak. A foglalkoztatás mértéke nem országonként, hanem tevékenységi területenként jelzett eltérést. Az egészségügyi vagy a szociális szolgáltatások területén működő szervezetek jellemzően több embert foglalkoztattak, mint az emberi jogokért küzdő szervezetek. A mintában szereplő szervezetek 81%-a alkalmazott önkéntes munkaerőt. Az önkénteseket alkalmazó szervezetek számában

tagországokként nem volt jelentős eltérés, a fizetett alkalmazottak és az önkéntesek aránya azonban országokként jelentős különbségeket mutatott, a skála 1:1 aránytól az 1:8 arányig terjedt. Sem a tagország mérete, sem a fejlettsége nem hozható összefüggésbe ezekkel az eltérésekkel. Az eltéréseket a változó hagyományoknak, az önkéntes munka szervezetlenségének tulajdonítják. Az önkéntesek száma a tevékenységi területek szerint különbözött, a kultúra és szabadidő vagy az emberi jogok területén tevékenykedők nagyobb mértékben támaszkodtak önkéntesek munkájára, mint az egészségügyben, az oktatásban és a szociális szolgáltatás területein. A 12 uniós ország nonprofit szektorát vizsgálva a kutatók egyértelmű fejlődést tapasztaltak. Háttérben a II. világháborút követő növekedő általános jólétet, a bővülő szabadidőt; Európa legtöbb gazdaságában a '80-as években a szolgáltatások felé való elmozdulást; a közösségi preferenciák megváltozását; újabb szükségletek megjelenését (pl. a környezet és bioszféra védelme, a volt gyarmatok függetlenedését követő segélyezés gyakorlata a '60-as években); a késő '70-es és '80-as években jelentkező foglalkoztatási krízis nyomán az nonprofit szervezetek bevonásával beinduló foglalkoztatási programokat; a változóban lévő európai demográfiai struktúrát nevezték meg (Communication..., 1997).

Az Európai Bizottság támogatásával létrejött, az európai országokban a nonprofit szektor foglalkoztatásban betöltött jelenlegi és lehetséges szerepének feltárására irányuló kutatás (Third System and Employment) 1998 és 2000 között 3 területet vizsgált: a kultúráét, a környezetvédelemét és a szociális szolgáltatásokét, nyolcvanegy kutatócsoport közreműködésével. A közös megközelítés, értelmezési keret, definíciók kidolgozása után esettanulmányok, kérdőíves vizsgálatok segítségével vizsgálták a munkahelyteremtést, a jogi és pénzügyi

szabályozást, a támogatási programokat a foglalkoztatás területén és azok hatásait, valamint az új technológiákat, foglalkoztatási formákat. Összefoglaló megállapításai: a harmadik szektor szervezetei új szolgáltatásokat fejlesztenek ki válaszul a lokális szükségletekre; számos területen hatékonyabb és költséghatékonyabb megoldásokat kínálnak más területekhez (állam, piac) viszonyítva; több lehetőséget biztosítanak a kísérletezésre; alkalmasak hálózatok, szövetségek építésére, különösen a helyi és regionális fejlesztések területén. Munkahelyteremtő szerepük van, egyrészt közvetett módon a nonprofit szektor kezdeményezésére, másrészt foglalkoztatási és képzési programok révén két formában (átmeneti szerződöttese hátrányos helyzetű csoportoknak, gyakran állami támogatással, meghatározott ideig támogatott munkahelyek kialakításával; képző szervezetek programjai hátrányos helyzetű embereknek, amelyeknek a révén nagyobb eséllyel találnak munkát, vagy magasabb szintű készségekkel térhetnek vissza a korábbi tevékenységükhöz) (Campbell, 1999; Amato, 2000).

A német kutatók eltérő megállapításra jutottak a nonprofit szektor foglalkoztatási potenciálját vizsgáló kutatásaik kapcsán. Strachwitz (1999:30) véleménye szerint az az elképzelés, hogy a nonprofit szektor jelentős munkaadóként jelenik meg, minden reménykedéssel ellentétben reménytelen. Ezzel szemben Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999:17) kérdőíves vizsgálata (N=2400) alapján a nonprofit szektor még mindig a foglalkoztatáspolitikai fejlesztés fontos területe, különösen az új szövetségi államokban, azonban a kulturális területen stagnálást, csekély növekedést prognosztizálnak, az önkéntes munka és a szerződéses (megbízásos) foglalkoztatás a legjellemzőbb. A német kutatók a nonprofit szektort vizsgálva 2009-es munkáikban is az utóbbi megállapítást erősítik meg.

Az IAB panel (Institut für Arbeitsmarkt für Berufsforschung Betrieb Panel) 1996 és 2008 közötti nonprofit szektor foglalkoztatási adatait vizsgálva kiemelik, hogy az atipikus foglalkoztatási formák a meghatározóak, különösen a részdíós foglalkoztatás, valamint a határozott idejű szerződések (Alscher – Dathe – Priller – Speth, 2009; Dathe – Priller – Hohendanner, 2009).

A Johns Hopkins Egyetem által végzett foglalkoztatást vizsgáló kutatás (Nonprofit Employment Data /NED/ Project) során folyamatosan adatgyűjtést és elemzést végeznek, hogy átfogó képet kaphassanak az amerikai nonprofit szervezetekre ható folyamatokról, mint például a nonprofit foglalkoztatás megoszlásának változása, növekedése, a nonprofit és forprofit szektor közötti verseny, a nonprofit területen dolgozók bérének változása nemzeti, államonkénti és helyi szinten. Együttműködve állami nonprofit szervezetekkel a kutatás számos állam nonprofit foglalkoztatásáról jelentést ad ki, amely bizonyítja a nonprofit szektor jelentős gazdasági szerepét országszerte. A jelentések széles körben ismertetve növelik a nonprofit szektor láthatóságát, ismertségét és felvilágosítják a döntéshozókat, a sajtót és a közvéleményt a nonprofit szervezetek gazdasági szerepéről.

A hazai szakirodalomban is megjelennek a nonprofit szektor gazdasági, azon belül *foglalkoztatási szerepét elemző kutatások* (Gyekiczky, 1994; Frey, 1997, 2001, 2003, 2007; Zám – Lux, 2001; Zám, 2004; Nagy – Sebestény, 2011; Bartal – Nagy – Sebestény, 2011).

A Központi Statisztikai Hivatal a '90-es évek elejétől kezdve évente végez nonprofit szervezeti adatgyűjtést, amely elsősorban a szervezetek alap működési és gazdasági jellemzőinek feltárására irányul. Így a hazai szektor foglalkoztatási jellemzőire vonatkozóan rendelkezésre állnak idősoros adatok. Magyarországon a nonprofit szektorban a foglalkoztatás jelentősen növekedett, de az elmúlt húsz évben

nem jelenik meg jelentős foglalkoztatóként a szektor, bár folyamatos növekedés érzékelhető a foglalkoztatottakat illetően. 2010-ben már több mint három és félszer annyi munkavállalónak biztosítottak állást, mint 1993-ban.

Frey (1997:2) szerint a tartós munkanélküliség csökkentéséhez az első gazdaság szereplői nem járulnak hozzá jelentős mértékben. Egy lehetőség a munkaerőpiac főáramlatán kívüli munkahelyteremtés, amely olyan helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket jelent, amelyek személyi szolgáltatások, illetve egy kisebb közösség számára hasznos tevékenységek ellátására irányulnak. Olyan új szolgáltatások, illetve munkák, amelyek speciális foglalkoztatás nélkül nem jöhetnének létre.

Nemzetközi kitekintésben a munkahelyteremtő kezdeményezések két fő típusa ismert, a német második munkaerőpiac és a francia szociális gazdaság modellje. A második munkaerőpiac lényege, hogy intézményrendszerre szövi a hagyományos közhasznú foglalkoztatás szervezőit, és ebből új minőséget hoz létre, a szocio-ökológiai szektort, ami válasz a munkanélküliség jellegének megváltoztatására (Frey, 2001:5). Frey a hazai helyzetet vizsgálva a *nonprofit szektor munkáltató szerepét és a munkaerő-piaci orientációjú nonprofit szervezeteket*, valamint a megyei munkaügyi központok által támogatott helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket vizsgálta. Harmincegy esettanulmányt készítettek foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek körében, amelyek eddigi működésük sikereit és kudarcait, fejlesztési lehetőségeiket, elvárásaikat foglalta össze.

Frey (2007:50) szerint foglalkoztatáspolitikai szempontból a nonprofit szektor kettős megközelítésben érdemel figyelmet. Egyfelől, mint munkáltatók, amelyeknek foglalkoztatói szerepe egyre nagyobb. Másfelől, mint program-kivitelezők, amelyek munkavégzési lehetőséget biztosítanak a munkaerő-piacról kiszorult embereknek.

Frey (2007: 60) megállapítja, hogy a nonprofit szervezetek képesek arra – még azok is, amelyek közfinanszírozásban nem részesülnek, hogy zéró profit mellett is nyújtsanak szolgáltatásokat; serkentsék a lakossági igények fizetőképes keresletté válását, továbbá – alacsony költségeiknek köszönhetően – növeljék fogyasztók számát és ezáltal nettó foglalkoztatás-bővülést produkáljanak; a kínálat differenciálásával és a költségek csökkentésével felszínre hozzák és formalizálják a rejtett szükségletek egy részét, amelyek enélkül az informális gazdaságban, vagy a családi keretek között végzett nem-fizetett munkák révén találnák meg fedezetüket.

Bartalék 2011-es munkájukban (Bartal – Nagy – Sebestény, 2011) a nonprofit szektor foglalkoztatási helyzetét vizsgálva átfogó elemzést nyújtanak a foglalkoztatási szerepre irányuló kutatásokról, beleértve a hazai statisztikák elemzését is. Saját vizsgálatukban (amely a KSH 65 ezres állományából 3500-as rétegzett mintán alapult, N=621) azt vizsgálták, hogy mely szervezettípusokban és tevékenységi területeken, milyen foglalkoztatási típusokban, milyen képzettségű munkavállalókat foglalkoztatnak, valamint, hogy milyen elvárások fogalmazhatók meg a nonprofit szektorban dolgozókkal kapcsolatban. Kérdőíves és fókuszcsoporthozos beszélgetés módszerrel próbálták a válaszadó szervezetek véleményét megtudni a nonprofit szektor foglalkoztatási szerepének erősítésére alkalmas javaslatokról. Ezek közül a bértámogatási pályázatok, a foglalkoztatást támogató pályázatok, valamint a foglalkoztatással járó adminisztratív terhek csökkentése javaslatokat tartották a válaszadók a legmeghatározóbbnak abból a szempontból, hogy leginkább segíthetik a nonprofit szektor foglalkoztatási szerepének erősödését.

Az önkéntesség, önkéntes munka vizsgálata a társadalomban betöltött szerepe és a gazdasági szerepe megközelítésében kerül a vizsgálatok középpontjába. Az elmúlt évek hazai kutatásai az önkéntesség mértékét; szerkezetét; motivációit; az egyénre, közösségekre és társadalomra gyakorolt hatását; foglalkoztatás élénkítő funkcióját vizsgálták (Czakó et al., 1995; Czike, 2001, 2002; Czike – Bartal, 2004; Nárai, 2004).

Összességében mind a társadalmi, mind a gazdasági funkciókat meghatározónak vélik a kutatók. Leggyakrabban az érdekképviselő, közösségépítő és a szolgáltató szerepeket emelik ki. A témával foglalkozók a 90-es években a szektor gazdasági szerepének hangsúlyozásakor a foglalkoztatásban betöltött szerepét, foglalkoztatás élénkítő szerepét emelték ki és e tekintetben nagy várakozásokkal tekintettek a szektorra. A nemzetközi és a hazai vizsgálatok révén azonban az utóbbi években egy árnyaltabb megközelítés rajzolódik ki a szektor foglalkoztatás-növelő, -élénkítő szerepével kapcsolatban. Elismerik a szektor fejlesztő szerepét ebből a szempontból, de arra is felhívják a figyelmet, hogy ez leginkább speciális ágazatokban, speciális csoportok számára és támogatott programok révén érvényesülhet.

Formális ismérvek és elsődleges funkciók szerinti megközelítések

A szektor jól megkülönböztethető a profitorientált piaci, illetve az állami szektortól, azonban rendkívül heterogén: alapítványok, egyesületek, klubok, körök, önszervező csoportok, szakmai és gazdasági érdekképviselők, közhasznú társaságok, köztestületek alkotják. Ezt a szektor vizsgálatakor, a megállapításaink érvényességének megítélésakor szem előtt kell tartani.

A kutatók *formális ismérvek és a funkcionális megközelítések* mentén próbálnak homogén csoportokat kialakítani, amelyek megbízhatóbban vizsgálhatóak.

A szervezetek funkcionális megközelítésű tipizálása is megjelenik a nemzetközi irodalomban. Sachße (2004) szerep szerint tipizálja a nonprofit szervezeteket tagsági, érdekvédő, szolgáltató és támogató szervezeteket különít el.

Ploeg (1990) a szervezeti célok szerint két típust különböztet meg: a társadalmi valóság befolyásolására törekvő (instrumentális) szervezeteket, és a tagjaik számára az önkifejezés, önmegvalósítás lehetőségét kínáló csoportokat.

A statisztikai elemzések formális ismérvek (jogi forma, tevékenység, hatókör, településtípus, bevétel nagyság – részletesen az 4. számú mellékletben) mentén jól megkülönböztethető csoportokat különítenek el, de ezeken a csoportokon belül még jelentősen különböző motivációjú, eltérően működő szervezetek lehetnek.

A szervezetek *elsődleges funkciók, domináns tevékenységek szerinti csoportosítása* lehetővé teszi a heterogén szektor strukturálását.

A domináns tevékenységük szerint Kuti (1998:142) a nonprofit szervezetek következő típusait különbözteti meg: adományosztó, adománygyűjtő, szolgáltatásokat nyújtó, érdekvédelmi, felhalmozási célú, önszegélyező jellegű; a társadalmi érintkezést szolgáló, klubjellegű szervezetek és a korábbi állami, államigazgatási tevékenységet átvállaló köztestületek.

Az *elsődlegesen adományosztó és az elsődlegesen adománygyűjtő* szervezetek általában alapítványi formában működnek. Az adománygyűjtő alapítványok célja legtöbb esetben egy-egy konkrét intézmény vagy ügy támogatása, valamely konkrét cél elérése. Mind az adományosztók, mind az adománygyűjtők között számottevő az állami szektorhoz szorosan kapcsolódó szervezetek aránya. A nagy adományosztó, részben már közalapítvánnyá alakított, részben továbbra is magánalapítványi formában működő szervezetek jelentős hányadának valójában az állami támogatások társadalmiasított elosztása a feladata. Ezeknek a támogatásoknak értelemszerűen csak egy része marad meg a nonprofit szektorban, jelentős hányada az elosztás során a lakossághoz és a piaci szektor szereplőihez áramlik, vagy a közintézmények programjainak támogatásán keresztül visszakerül az állami szektorba. Nagyon sok kisebb-nagyobb magánalapítvány ugyanakkor kifejezetten a közintézmények (iskolák, kórházak, múzeumok, könyvtárak stb.) támogatására jött létre, tehát lényegében az a funkciója, hogy a lakosságtól és a piaci szektorból származó adományokat a közszolgáltatások finanszírozásában hasznosítsa.

Az *elsődlegesen szolgáltatásokat nyújtó szervezetek* alapítványi, egyesületi, közhasznú társasági formában egyaránt működnek. Tevékenységeik között fontos helyet foglal el az államtól átvállalt közfeladatok ellátása (például alap- és középfokú oktatás, közbiztonság védelme stb.) és a társadalmi problémák (munkanélküliség, alkoholizmus,

drogfogyasztás stb.) kezelése. Sok olyan szolgáltatást is nyújtanak ugyanakkor (például modern eszközökkel végzett egészségügyi beavatkozások, természetgyógyászati kezelés, rekreációs szolgáltatások stb.), amelyek közvetlenül főleg speciális rétegigények kielégítését szolgálják.

Az érdekvédelmi, az önszegélyező és a társadalmi érintkezést szolgáló, klubjellegű szervezetek leginkább egyesületi formában, elsődlegesen a saját tagjaik érdekeivel és céljaival összhangban tevékenykednek, de ugyanakkor igen fontos társadalmi integrációs és jelző szerepet is betöltenek. A magyar nonprofit szektornak közel felét ezek a szervezetek teszik ki.

Végül a *köztestületek és az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárak*, ezeknek meglehetősen vitatott a nonprofit szektorhoz tartozása. A köztestületek alapításukkor hatósági jogköröket kapnak a kormányzattól. Ez nemcsak jogi státusukat teszi vitatottá, hanem – a nonprofit oldalról – komoly legitimációs kérdéseket is felvet, a kormányzat szemszögéből nézve, pedig az ellenőrizhetőség válik problematikussá. A gondot – nagyon leegyszerűsítve – az okozza, hogy a hatósági jogkörrel felruházott köztestületek nem állnak a tagjaik ellenőrzése alatt, mint a többi civil szervezet, hiszen ezekkel a tagokkal szemben hatóságként viselkednek, ugyanakkor nonprofit státusuk folytán közvetlen kormányzati ellenőrzés alatt sem állnak. Az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárak és a hozzájuk hasonlóan működő biztosító egyesületek valójában sokkal jobban hasonlítanak a biztosítási tevékenységet folytató pénzügyintézetekre, mint a valódi nonprofit szervezetekre. Ezen még az sem változtat, hogy kedvezményrendszerük az utóbbiakkal rokonítja őket. Ha a nonprofit definíció kulcselemét, a profit szétosztásának tilalmát vesszük alapul, akkor ezeket a biztosítási intézményeket nyilvánvalóan nem tekinthetjük a nonprofit szektor részének.

Sebestény (2001:337) a szektorban eddig alkalmazott csoportosítási szempontok felhasználásával, azokat kiegészítve több dimenzió (alapítók, tevékenység jellege, célcsoport, eszközök, célok – részletezve az 5. számú mellékletben) mentén alakított ki egy osztályozási rendszert, amely alkalmas arra, hogy a szektor szereplői *tényleges működésük alapján* viszonylag homogén csoportokba sorolhatók legyenek. A dimenziók mentén kialakított ideáltípusok, amelyekkel a szervezetek többsége leírható, az önkiszolgáló, csoportkiszolgáló, közkiszolgáló, céltámogató, többcélú adományozó, közkiszolgáló-adományozó, üzleti szervezetek.

Az *önkiszolgáló* szervezeteket azonos érdeklődési körrel, szándékkal, céllal rendelkező személyek hozzák létre – döntően egyesületi formában működnek – akik felismerik, hogy ilyen irányú szükségleteik kielégítése leghatékonyabban egy ilyen szervezet keretei között valósulhat meg. A tevékenységek, szolgáltatások ilyenkor döntően a szervezethez valamilyen módon kötődő személyek felé irányulnak. A szervezetek a szükséges forrásokat jórészt maguk teremtik elő, tagdíjon, szolgáltatási díjon, önkéntes munkán keresztül, de nem kizárt a különböző külső támogatások gyűjtése sem. Ebbe a csoportba tartozik például a legtöbb sport-, hobbi- és szabadidőklub (vadásztársaságok, galambászegyesületek, nyugdíjas- és öregdiákkörök stb.), és több kulturális szervezet (olvasókörök, film- és táncklubok, kábeltévé társaságok stb.).

Csoportkiszolgáló szervezeteknek tekinthetjük azokat a főleg társas nonprofit formában működő szervezeteket, amelyek nemcsak saját tagjaik, de környezetük, a társadalom hasonló helyzetben levő csoportjainak igényeit is kielégítik, érdekeit képviselik. Működésük költségeit nemcsak a tagok, közvetlenül érdekelt támogatók hozzájárulásából származik, hanem társadalmi fontosságukra hivatkozva már külső –

főként magán, de sok esetben állami – támogatásra is számot tartanak. Tevékenységük főleg az érdekképviselőre, közfeladatok ellátására, vagy a csoportismérv szerinti sokaság ellátására, problémáinak enyhítésére terjed ki, döntően valamilyen szolgáltatás nyújtása által. Ide sorolhatóak a különböző szakmai, munkaadói, termelői munkavállalói érdekképviselők, polgárőrségek, tűzoltó-egyesületek, az egészségkárosodottak szervezetei, város- és faluvédő szervezetek, tudományos társaságok, egyéb képviselők (autóklub), egyházak stb.

Az előzőtől némiképp eltér a *közkiszolgáló* szervezeteknek elnevezett csoport. Bár sok szempontból hasonló a csoportkiszolgálóhoz, a jelentős különbség az, hogy ezek a szervezetek általános, az állam, önkormányzat feladatkörébe tartozó társadalmi problémákkal foglalkoznak, rendszeres szolgáltatást nyújtanak, alapítóik, tagjaik nem feltétlenül érintettek közvetlenül az adott kérdésben, és sokszor éppen az állam vagy az önkormányzat, illetőleg más nonprofit szervezet, egyház – önállóan vagy aktív részvétellel – hozza őket létre. Tevékenységük főként a szociális, egészségügyi, oktatási, környezetvédelmi területeket érinti. Jellemző rájuk a társadalmi szolidaritás, az önkéntesség aktivizálása, működésük elengedhetetlen feltétele az önkéntes munka, az adományok gyűjtése, sok esetben az állammal, önkormányzattal való aktív – szerződéses – együttműködés. Itt található a legtöbb szociális, egészségügyi, oktatási intézmény, munkanélküliség- és egyéb válságkezelő központ, telefonos lelkisegély szolgálat stb.

A *céltámogató* szervezetek körébe, általában alapítványok tartoznak, melyek kifejezetten egy intézmény (iskola, óvoda, kórház, templom, színház, zenekar, állatmenhely), vagy egy speciális cél (ösztöndíj, műtét elvégzése, emlékműállítás, sportágfejlesztés) anyagi támogatására jöttek létre, az érdekeltek, vagy maga az

intézmény kezdeményezésére. Rendszerint az intézményhez kötődők, vagy a cél elérésében érdekeltek támogatására számíthatnak, de megpróbálnak kívülállókat is megnyerni, illetve pályázatok segítségével is pótlólagos forrásokhoz jutni. Az érdekeltek önkéntes munkája jórészt az adományok felkutatására, összegyűjtésére, illetve pénzügyi befektetésekre terjed ki. A felhalmozott adományok automatikusan – sokszor a támogatott intézmény közvetlen részvételével – az előre megjelölt cél érdekében kerülnek felhasználásra. Egyéb tevékenységet ritkán folytatnak, ha mégis, többnyire az is adománygyűjtési célokat szolgál. Intézményesültségük jórészt formális, egy részük csak a gazdasági kényszer hatására született.

A többcélú adományozó szervezetek olyan, többnyire nagyobb és általában alapítványként működő nonprofitok, melyek célja anyagi ösztönzéssel a társadalom tagjait, csoportjait, intézményeit bizonyos közcélok előmozdítására, nagyobb fejlesztések, beruházások, kutatások elindítására bírni. Alapítói lehetnek – nemcsak hazai – magánszemélyek, állami és önkormányzati szervek, intézmények. Az alapítók kilététől függően e szervezeteket az erőteljes állami vagy magántámogatás jellemzi. Általában tőkeerősek, ebből adódóan pénzügyi befektetéseket végeznek. Támogatásaikat jórészt programokon, pályázatokon keresztül nyújtják, az ehhez szükséges adminisztráció nem nélkülözheti a főállású munkaerőt. Intézményesültségük magas fokú, rendszeres kapcsolatban állnak mind az állami, önkormányzati szervekkel, mind a piaci résztvevőkkel, valamint a nonprofit szektor és a lakosság – mint a pályázatok és programok aktív részesei – jelentős részével. Ilyen típusú szervezetek a különböző (kulturális, tudományos, gazdaság- és településfejlesztési stb.) céllal létrejött állami, minisztériumi, önkormányzati közalapítványok.

Közkiszolgáló-adományozó szervezeteknek tekintjük a közkiszolgáló szervezetekhez sok szempontból hasonlatos szervezetsoportot, mely szolgáltató tevékenysége mellett rendszeres adománygyűjtést és -osztást is végez, és ez utóbbi jelentősége legalább akkora, ha nem nagyobb, mint a szolgáltatásnyújtásé. Az ide tartozó nonprofitok tevékenysége szerteágazó, adománygyűjtő kampányokat szerveznek, önkénteseket mozgósítanak, sokszor foglalkoztatottakat is alkalmaznak. Adománygyűjtő és -osztó mivoltukból következően, pénzügyi befektetőként is megjelenhetnek. Működhetnek kis és nagy településen, helyi és országos hatókörrel. Jellemző rájuk az egyidejűleg végzett többféle probléma- és válságkezelés, akció-orientáltság. Ilyen típusú szervezet a Vöröskereszt és más szeretetszolgálatok, az egy települést átfogó univerzális alapítványok, egyesületek, némely nagyobb nonprofit szövetség.

Az üzleti szervezetek inkább csak jogi formájukban nonprofit szervezeteket, melyek kifejezetten termelési, piaci szolgáltatási vagy pénzügyi tevékenység végzésére jöttek létre. Általában nagyméretűek, komoly intézményi háttérrel, sok foglalkoztatottal rendelkeznek, tőkeerősek és gyakran haszonérdekeltek. Rendszeresen vállalkoznak, pénzügyi befektetéseket eszközölnek. Viselkedésük sokban hasonlít a piaci szektor résztvevőihöz. Találhatunk azonban közöttük a legkülönbözőbb tevékenységi területen működő, piaci áron szolgáltató szervezeteket is (sport-, szabadidő klubok, hagyományos és természetgyógyász, oktatási, képzési vagy éppen környezetvédelmi szervezeteket, bentlakásos intézményeket). Nem jellemző rájuk sem az önkéntes munka, sem az adománygyűjtés és -osztás. A nonprofit ismérvek közül egyedül a profit szétosztás tilalma érvényes rájuk. Ennek ellenére sokszor nagyon hasznos társadalmi feladatokat látnak el.

A funkcionális csoportokat négy ismerv (az aktivitás, a mozgósító képesség, a függetlenség, a közhasznúság) – amelyet a szakmai megközelítés a nonprofit szektor lényegi elemeiként tart számon – kialakított lineáris tengely mentén helyezte el Sebestény, amely azt mutatja, hogy az eltérő jellegű csoportok más-más szinten felelnek meg ismérveknek, így a velük szemben támasztott alapvető elvárásoknak.

A funkcionális és strukturális megközelítések előnyeit ötvözve Bartal (2004) a nonprofit szektor statisztikailag egy jól körülhatárolt szegmensének, a magyar nonprofit szektor elitjének (5 millió forint éves bevétel feletti szervezetek, tartósan működő és közszolgáltató szervezetek) a vizsgálatát tűzte ki célul, a következő területeken: milyen szerepeket vesznek fel a szervezetek az érdekérvényesítés és a nonprofit szektor problémáit illetően. Ennek alapján kategorizálta főbb jellemzőiket és feltárta miért, milyen célok és érdekek mentén jöttek létre ezek a szervezetek; elemezte, hogy feladatvállalásaik során az eliten belül lehatárolható csoportok milyen kapcsolatokat alakítanak ki a többi szektorral, valamint milyen szerepeket vállalnak fel és töltenek be a magyar nonprofit szektorban. Rámutatott arra, hogy egy funkcionális csoporton belül a szervezetek különböző szerepeket vehetnek fel az érdekérvényesítés területén és a szektor problémáit illetően.

Bartal (2004:32) szerint a leíró jellegű, szektorspecifikus tevékenységek és funkciók szerinti csoportosítások *előnye*, hogy nagyon fontos, árnyalt információkat nyújtanak a nonprofit szervezetek társadalomban, gazdaságban, a kultúrában és nem utolsósorban magában a szektorban elfoglalt szerepéről, jelentőségéről. A funkcionális csoportosítások alkalmazásának az a *hátránya*, hogy a csoportba sorolás kritériumai statisztikailag nehezen megragadhatók, a típusok közötti határok elmosódnak és erősen támaszkodnak a kutató

szektorismeretére és tapasztalataira. Ebből következően a funkcionális elemzések mindaddig „hátrányban lesznek” – a gyakorlati alkalmazás terén – a formális elemzésekkel szemben, míg két lényeges problémára választ nem adnak. Ez a két probléma *a verifikálhatóság és az operacionalizálás*, azaz, hogy milyen módszereket használunk a csoportok megalkotásakor, illetve milyen kritériumok alapján végezzük el a csoportosításokat, valamint ezt követően statisztikailag mi jellemzi az egyes csoportokat.

HELYZETKÉP

Ebben a fejezetben a hazai szektor történetére vonatkozó munkák elemzésén túl térségi elemzések szerepelnek, ezen túl a kulturális célú szervezetek hazai vizsgálatait tekintjük át, valamint egy a kulturális célú szervezetek körében végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményeit mutatjuk be. Az oktatási célú szervezetek helyzetének alakulásáról, kifejezetten a felnőttképzési szervezetek egyes eseteiről, valamint a kulturális területhez tartozó a múzeumokhoz kötődő szervezetekről szóló írásokat is tartalmaz még a fejezet.

Miért is fontos ez? A hazai nonprofit szektor szerkezetének alakulását, fejlődését, az egyes tevékenységi területek vagy szektorok közötti együttműködés vizsgálatát célzó írások lehetőséget nyújtanak arra, hogy megválasszunk azt a kérdést, hogy a szektorral szembeni elvárások mennyiben érvényesek, képesek-e a szervezetek ezeknek a társadalmi elvárásoknak megfelelni.

Történet

A hazai szektor történeti megközelítésben

A történeti munkák egyes korszakokra vonatkozóan, s egyes szervezeti típusokra összpontosítva vizsgálják a magyar nonprofit szektor történetét.

Böölöny (1993) a magyar főváros klubéletét vizsgálja 1827 és 1944 között, Kovalcsik (1986) a XVIII. századtól kezdődően vizsgálja az egyesületek társadalomfejlesztő, kulturális életben betöltött szerepét. Pajkossy (1993) történeti dokumentumok alapján utólag próbálta rekonstruálni a reformkor egyesületi életét, megállapította, hogy elsősorban városokhoz kötődően jöttek létre és a magyarsághoz és németiséghez, Erdélyben a szászokhoz kötődtek. A történeti munkák közé sorolhatók még egyháztörténeti munkák, amelyek az egyház által alapított szervezetek tevékenységéről adnak teljesebb képet (Karner, 1931; Karácsonyi, 1985; Balogh, 1993).

Balázs (1991) *az alapítványi élet kibontakozásának társadalmi hátterét* (alapítványt tevők köre, céljaik) vizsgálja, az 1800-as évektől kezdődően 1934-ig statisztikai adatokra, az államháztartás kiadásait és bevételeit tartalmazó számításokra, alapítványok és alapítványszerű juttatások jegyzékére (Schuler, 1935) támaszkodva. 1867-1945-ig az iskolák, valamint a kulturális, társadalmi és szociális intézmények legnagyobbbrészt felekezetek, községek, városok vagy magánemberek tulajdonában voltak, működésükhöz az 1800-as évek végétől valamely országos hatókörű szerv (Belügyminisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) jóváhagyása vagy ellenőrzése volt szükséges, amelyeknél lévő alapítólevelek forrásul szolgálhatnak. A vizsgálat fővárosi jótékonyági, oktatási és egészségügyi alapítványokra terjed ki, amelynek oka, hogy az alapítványok

működéséhez hiába kellett országos közigazgatási szerv jóváhagyása a levéltári anyagok nagy része a háborúban megsemmisült vagy zárolták. A XIX. század közepén, második harmadában az alapítványt tevők között szinte egyforma mértékben szerepeltek grófok, bárók, gazdag nemesek, a királyi család tagjai és a gazdagabb polgárság képviselői. A hagyományos társadalom elitje tehát még elég jelentősen képviseltette magát. Az akkori társadalmi konvenciók szerint ettől a rétegtől elvárt volt a jótékonyosság, ez a társadalmi hierarchiában elfoglalt presztízs részét képezte. Később az alapítványt tevők között túlsúlyba kerültek a főváros német, görög, macedón és zsidó származású polgárai, ahogy az alapítványi forma és az általa létrehívott illetve támogatott intézmények egyre inkább a polgári korszak igényeinek feleltek meg, úgy változott, módosult az alapítványt tevők köre is. Az alapítvány tevőket kezdetben az alapítóleveleket vizsgálva a maradandót alkotás, a halhatatlanság törekvése vezette; emellett a lokálpatriotizmus; a rászorultság mint szempont is megjelenik.

Az alapítványi jogi szabályozás történeti áttekintésére Kecskés (1988) vállalkozik. Rámutat arra, hogy már az államalapítással egy időben megjelentek az alapítványnak megfelelő szervezetek, vagyonátengedés formájában. Géza fejedelem és István király a lázadó pogány vezetőktől elkobzott birtokok nagy részét a magyarországi szerzetesrendeknek adományozta. Működésük ellenére csak a XVIII. század első évtizedében foglalkoznak törvényi szinten az ún. kegyes alapítványokkal, létrejöttükhöz nem volt szükséges az alapítólevél előzetes bemutatása, s ezzel a kormányhatóság jóváhagyása. További részletesebb törvényi szabályozás már a felvilágosult abszolutizmus idején jött létre. Az egyházi alapítványok mellett a világi alapítványok is megjelentek, melyeket az 1800-as évek végétől bejelentési kötelezettség terhelte. A világi alapítványok felett a felügyeleti

jogot a király gyakorolta. A dualizmus idején 1883. évi XXX. törvény, valamint az 1900-ban hozott rendelet ismét szabályozta az alapítványokat, az előbbi a felügyeleti jogot, utóbbi az alapítólevél kormányhatósági jóváhagyását rendelte el az alapítvány működésének feltételeként. Az első világháború után alkotott 1920. évi XXXIV. törvénycikk a mai értelemben vett nonprofit tevékenységet állami szinten legitimálta.

További fejlődést jelentett az 1931. évi XXII. törvény, amelynek „Jogi személyek” című alfejezete rendelkezett az alapítványok létrejöttéről, felügyeletéről, megszűnéséről és esetleges felszámolásáról.

Az alapítványok jogi szabályozásának eddigi főbb állomásait áttekintve látható, hogy az alapítványok szabályozása jelentős szabadságot nyújtott a szervezeteknek. Az 1940-es években az alapítványok létrehozását ugyancsak kevés megkötés kísérte. A rendeletek az alapítványi cél, a szolgálatba állított vagyon és kezelője kijelölését írták elő, hogy a vagyon az alapítványt, mint önálló személyt illesse. A közalapítványokat, melyeket közhatóságok létesítettek, külön jogforrás szabályozta. Az 1949. évi 2. törvényerejű rendelet még nyíltan nem szüntette meg az alapítvány jogintézményét, de megszüntetésükkel részletesebben foglalkozott, mint alapításuk lehetőségeivel. Az 1959-ben életbe lépett új Polgári Törvénykönyv az alapítvány jogintézményét nem is tartalmazta, helyette a „közérdekű célt szolgáló kötelezettségvállalást” jelölte ki. A szigorítás hátterében állhat az a feltevés, amelyet Tsyboula (1991), a franciaországi nonprofit szektor történetét elemezve igazolt, kimutatta, hogy a központi hatalom szemszögéből az alapítvány veszélyt jelent, hiszen elkülönített vagyona befolyást biztosít számára, mégpedig éppen azokon a területeken (oktatásban, kultúrában, település- és gazdaságfejlesztésben), amelyeket az állam ellenőrzése alatt szeretne tartani. Az alapítvány jogintézmény 1987-ben kerül újra vissza a Polgári Törvénykönyvbe.

Papházi (1996) *az egyesületi és alapítványi pénzgazdálkodást vizsgálja* a reformkortól a második világháború végéig, szociális és egészségügyi területen budapesti szervezetek körében. Általános következtetéseiben az egyesülési jog törvényi rendezésének hiánya, a rendeleti jogalkotás garanciális elemeinek és a jogorvoslati lehetőségek terén fennálló hiányosságoknak az eredményeképpen az egyesületek nagyfokú kiszolgáltatottságát állapította meg. A két világháború között időszakban az egyesületek vállalkozási, piaci tevékenységekből jövedelmüknek általában csak kis részét tudták megszerezni, mivel legtöbbjük vagyona pénzben jelentkezett, tevékenységükhöz elengedhetetlen volt a stabil, inflációmentes környezet. Az egyesületi vagyon ingatlanba fektetésére csak viszonylag kevés szervezetnek volt lehetősége. Az egyesületi „szegénységi küszöb” évi 2500 pengős bevétel volt, amely csaknem minden második egyesület számára áthághatatlan akadálnak bizonyult. A budapesti egyesületeknek a vizsgált időszakban gyakorlatilag a fele szegény volt. Papházi összegezve megállapítja, hogy a társadalmilag rendelkezésre álló tőke mennyiség behatárolja az egyesületek hatékonyságát és elterjedését. Az egyesületek vagyoni egyenlőtlenségei megközelítőleg visszatükrözik a társadalmi egyenlőtlenségeket, nagy anyagi inkonzisztenciával rendelkező társadalomban az egyesületek anyagi helyzet is hasonló eloszlást mutat.

Az egyesületi szektor fejlődését feltáró hazai szakirodalom (Reisz, 1988; Bocz, 1992, Kuti, 1998, Bartal, 1999) is jelentős. Az elemzések alapját a Magyarországon 1862-től időszakosan készített hivatalos statisztikák és elemzések (Hunfalvy, 1862; Vargha, 1880; Dobrovits, 1935; Jobb, 1972) képezik. Az egyesületi szektor változásai segítenek megérteni a társadalmi – gazdasági – kulturális folyamatokat.

1862-ben Magyarország területén 579 egyletet regisztráltak, ebből a mai ország területén 350. Az akkori tevékenységi besorolás szerint⁴ az egyletek között a legnagyobb arányban a társalgási (45,6%), majd a jótékonyági egyletek (26,9) szerepeltek. Buda és Pest városokban az egyletek 17%-a működött (Hunfalvy, 1862).

Az 1878-as felvétel adatai szerint (Vargha, 1880) Magyarországon 3995 egyesület létezett, s ebből 2000 a jelenlegi országterületen. Az egyleteket 16 tevékenységi csoportba⁵ sorolták, és további alcsoportokat is meghatároztak. Az egyesületek között a legnagyobb arányban az ipartársulatok szerepeltek (31,9%), őket követik a társas egyesületek (24,1%) és az önszegélyező egyesületek (13,3%). Az egyesületi tagok számát tekintve a legjelentősebbek az önszegélyező egyletek (36,0%) voltak, majd a társas egyletek (13,3%) és az ipartársulatok (10,3%). Budapesten a szervezetek 7%-a működött. Az egyesületi fogalom tisztázatlansága miatt, még az elsődlegesen gazdasági tevékenységet végző termelőszövetkezetek, betegségelező egyletek is bekerültek a szervezetek közé.

1932-ben végrehajtott egyesületi statisztikai felvétel módszertanilag és feldolgozottságát tekintve a legrészletesebb (Bocz, 1992). A felvétel kettős célja az egyesületek nyilvántartásának megteremtése és az egyesületek céljainak, működésének, személyi és anyagi feltételeinek feltárása volt.

⁴1862-ben az egyesületek tevékenység szerinti csoportjai: tudományos-, ipari- és kereskedelmi-, takarékpénz- és magtári, jótékonyági-, gazdasági-, társalgási-, egyéb egyletek (Hunfalvy, 1862).

⁵ Az 1878-as adatfelvétel tevékenységi csoportjai: jótékony-, gazdasági-, társas-, tűzoltó-önszegélyező-, művészeti-, gyakorló-, vallásos-, ipartársulatok-, nevelő-oktató-, termelőszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, kereskedelmi-, vízszabályozó-, vegyes-egyletek (Vargha, 1880).

14365 egyesületet regisztráltak, a tevékenységi területeket⁶ tekintve az önszegélyező- (26,37%), az érdekképviselési- (20,16) és a társasköri (15,89) szervezetek aránya kiemelkedő.

1947 után már nem szerepeltek egyesületekre vonatkozó adatközlések 1970-ig. 1970-ben a Központi Statisztikai Hivatal az országos és helyi jellegű egyesületeket, a különféle egyesületi szövetségeket, valamint ezek helyi csoportjait, ha azok önálló jogi személyként működtek az őket felügyelő szervek segítségével vonta be a vizsgálatba. Nem tartoztak a vizsgálandók körébe a szövetkezetek, egyházi szervezetek és a különböző társadalmi szervezetek. 8886 egyesületet regisztráltak, a tevékenységi területüket⁷ vizsgálva, a sportegyesületek (51,4%), a tűzoltó-egyesületek (15,0%) illetve a biztosító és önszegélyező egyesületek (14,9%) voltak legnagyobb arányban. Ha a tagságot tekintjük, akkor is a sportegyesületek (52,9%) emellett a biztosító- önszegélyező szervezetek (15,9%) a meghatározóak, a bevételeket tekintve a sport- (51,9%) vadász- (15,7%), majd a tudományos egyesületek (11,1%) a jelentősek. Az egyesületek 12,5 %-a működött Budapesten (Jobb, 1972).

Az 1982-es felmérés⁸, annak ellenére, hogy a szervezetek száma 6570-re csökkent az 1971-es helyzethez hasonló arányokat mutatott, a taglétszámot és a bevételeket

⁶ Az 1932-es felvétel tevékenységi területei: hazafias-, vallásos-, bajtársi-, kulturális-, művészeti-, tudományos-, sport-, jótékony-, önszegélyező-, társaskör-, érdekképviselési-, egyéb- egyesületek (Dobrovits, 1935).

⁷ Az 1971-es vizsgálat tevékenységi körei: vadász-, horgász-, állattenyésztő és állatvédő-, tűzoltó-, biztosító önszegélyező-, művészeti- kultúr- városvédő, port- és egyéb egyesületek (Jobb, 1972).

⁸ Az 1982-es és 1989-es vizsgálatok abban különböznek az 1971-estől, hogy kiegészítették a kultúr- és művészeti- egyesületek csoportját a városvédőkkel.

tekintve. A tevékenységeket vizsgálva sem sok változás történt, a sportegyesületek (45,8%), majd a tűzoltóegyesületek (22,5%) és a vadászegyesületek (11,2%) a meghatározóak.

Az 1989-es felmérés, az 1970-es és 1982-es felvételhez hasonló módszertannal az egyesülési törvény elfogadása után történt. 8514 egyesület létezett, még mindig bár csökkenő arányban a sportegyesületek (36%), majd a tűzoltóegyesületek (15,9%), valamint az egyéb kategóriába (15,75) (az egyéb kategóriába a gazdasági szakmai érdekképviselések tartoznak) a meghatározóak a tevékenység szempontjából. Tagságot tekintve az egyéb kategóriába sorolt szervezetek (40,5%) átveszik a vezető szerepet a sportegyesületektől (18,2%), majd a biztosító-önsegélyező egyesületek (15,5%) következnek.

Már 1870-től egyes egyesületekre vonatkozó alapadatok, elemzések megjelennek a fővárosi statisztikai évkönyvekben, a Magyar Tudományos Akadémiáról 1870-től, a Mentőegyesületről 1887-től, a Vöröskereszt Egyletéről 1897-től kezdődően. Az ipartestületekre, majd a szabad érdekképviselésekre is kiterjedő statisztikai adatfeldolgozás 1896- tól ötévente bővítve, a sportegyesületekről 1931. és az 1941. között, valamint egyes szakszervezeti egyesülésekről időszakosan közölt statisztikai összeírások kutathatók. Egy adott város egyesületeire, vagy adott tevékenységi kört ellátó egyesületekre vonatkozóan már a '30-as években végeztek vizsgálatokat (Miskolc 1930. Eger 1933. Győr 1934. Kecskemét 1935. Budapest 1936.), hiteles képet nyújtva az egyes városok társadalmi életéről és a változások irányáról (Bocz, 1992).

Bocz (1992) egyesületi statisztikáról szóló munkájában 1848-tól az *egyesületi jog fejlődésének áttekintésével* rámutat az egyesületi jog fejlődésének korszakonként változó jellegére, az állam beavatkozó vagy megengedő szerepére. Az

egyesületek jogi szabályozása mind hazai, mind nemzetközi tekintetben összefügg az egyesülési jog szabályozásának történetével. 1848 előtt az egyesületek működésének engedélyezése az uralkodó kizárólagos jogát képezte, e jogkörét 1848-ig a helytartótanács, majd az abszolutizmus idején a Belügyminisztérium útján látta el. 1867 után az egyesületek felügyelete, s így az alapszabályok láttamozása a magyar belügyminiszter hatáskörébe került. Egy 1873-ban keletkezett belügyminiszteri rendelet szerint az egyesületek hatósági felügyeletének feladatköre csupán az államérdek megóvására és a visszaélések megakadályozására irányult.

A dualizmus korszakára az egyesületi jog kodifikálatlansága, a szokásjogra alapozott állami felügyelet a jellemző. A különféle kormányrendeletek a politikai és munkásegységek, valamint a nemzetiségi egyesületek kivételével elég tág teret engedtek az egyesületek szervezésének, működésének. Ezt a megengedő felfogást 1912-től az egyesületi életbe történő erőteljes állami beavatkozás váltja fel. Az első világháború kezdetét követően két miniszterelnöki rendelet megtiltotta új egyesületek alakítását, 1916-tól megengedték a hadviseléssel és a hadi jótékonyossággal kapcsolatos célok megvalósítására egyesületek létrehozását. A világháború után, a Károlyi-kormány idején született meg a magyar egyesületi jog első általános jellegű és egyben legliberálisabb törvényi szabályozása az egyesülés és gyülekezés szabadságáról szóló 1919. évi III. Néptörvény, amely szinte teljesen szabaddá tette az egyesületi életet. A Tanácsköztársaság alkotmánya szintén biztosította az egyesülési és szervezkedési jogot, de csak munkások és földművesek részére. 1919. évi szeptemberi törvény hatályon kívül helyezte a forradalmi időszak rendelkezéseit. 1922. évi XI. törvény a katonai célú tevékenységet megtiltotta, elrendelte az egyesületi alapszabály belügyminiszter, illetve az illetékes szakminiszter által történő

láttamozását, általános előírásokat fogalmazott meg az egyesületi alapszabály tartalmi követelményeit illetően. 1938-tól ismét az államhatalom korlátozó jellege válik meghatározóvá.

1945 után az egyesületek törvényi szabályozása háttérbe szorul, és bár az egyesülési jogot az 1946. évi I. törvény, majd az 1949. évi népköztársasági alkotmány is biztosítja a hatalom általi elfogadottság alapfeltétel. 1959-ben elfogadott polgári törvénykönyv az egyesületeket céljaik szempontjából definiálta. Megfogalmazása szerint az egyesületek a dolgozók társadalmi és, kulturális és egyéb tevékenységének fejlesztése érdekében jönnek létre 1970-ben, majd később 1981-ben kiadott törvényerejű rendeletek az állami felügyelet szigorodását jelzik, az említett időszakban bejelentési kötelezettség terheli az egyesület alapítását célul kitűző szervezőmunkát is, már a szervezést is betilthatták. 1983. évi 27. törvényerejű rendelet némileg csökkentette a közvetlen állami beavatkozás lehetőségét a felügyeleti jogkörök átcsoportosításával, lehetővé tette, hogy országos egyesület vagy annak helyi csoportja feletti felügyeletet társadalmi szervezet is elláthasson, vagy egyesületek felügyeletét országos egyesület vagy egyesületek szövetsége is gyakorolhassa. Az egyesületi jog demokratikus normákon alapuló általános törvényi szabályozására 1989-ben került sor az egyesülési törvény elfogadásával, valamint a polgári törvénykönyv módosításával.

A *magyarországi nonprofit szektor történeti összefoglalásában* Kuti (1998) négy szakaszt különít el: jótékonyági intézmények és önkéntes szervezetek a török hódoltság előtt; a felvilágosodás és a reformkor öntevékeny szervezetei; a jótékonyág és önkéntes szerveződések az önkényuralom kezdetétől a II. világháború végéig; az egyesületek és társadalmi szervezetek a Rákosi korban és az államszocializmus időszakában.

A részletes történeti áttekintésen túl Kuti vizsgálja az állam és a nonprofit szektor viszonyának alakulását a történelem folyamán, rámutat arra, hogy az együttműködés első példáit már a középkori dokumentumokban megtaláljuk. Nemcsak magának a jelenségnek a gyökerei nyúlnak vissza a középkorig, hanem a mai együttműködési formák, technikák legtöbbje is majdnem egy évezredes múltra tekinthet vissza. Mai szóhasználattal élve azt mondhatjuk, hogy az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködésnek már a történelmi időkben is négy igen fontos területe volt, nevezetesen a szociálpolitika kidolgozása, a jóléti szolgáltatások finanszírozása, a tényleges szolgáltató tevékenység és a szabályozási keretek kialakítása. Az állam soha nem volt abban a helyzetben, hogy a társadalompolitikát egyedül alakíthatta volna, bár többször tett kísérletet ennek a szerepnek a kisajátítására. Az első évszázadokban a szociális és az oktatási szolgáltatások fejlődésének irányait a legfontosabb szolgáltatók és finanszírozók határozták meg, így az egyháznak, a királyoknak, s valamivel később már a városi magisztrátusoknak és a céheknek is megvolt a maguk befolyása. Mivel a kormányzat pozíciói a későbbi századok során fokozatosan erősödtek, a társadalmi beleszólás technikáinak is fejlődniük kellett. Megnőtt a ma lobbitevékenységnek nevezett közbenjárás szerepe, s lassan az új, innovatív szolgáltatások jótékonyági alapú beindításának is fontos módszerévé vált (Kuti, 1998:57).

Bartal (1999) *a nonprofit szektor történeti szakaszait* a középkortól 1989-ig tekinti át a magyar társadalomtörténettel összefüggésben. A középkor, az abszolutizmustól a reformkorig, a dualizmus kora, a két világháború közötti időszak és a második világháború után és az államszocializmus idején szakaszokat különbözteti meg. Magyar nonprofit szektor történeti fejlődésének ciklikusságára hívja fel a figyelmet. A XVI. századig hasonló

fejlődési úttal, mint a nyugat-európai országok nonprofit szektora az első virágkorát élte, amelyet csak a reformkorban követett egy második és a két világháború közötti időszak a harmadik teljesebb időszak. Három kényszerű szünet, a XVI. század közepétől a török hódoltság idején, a második az 1848-as szabadságharc leverése után, harmadik az államszocializmus idején.

Kulturális célú civil szervezetek

*Kulturális célú civil szervezetek vizsgálata a hazai szakirodalmi munkákban*⁹

Az alapítványok és egyesületek a társadalom önszerveződésének megnyilvánulásaként egyének és csoportok érdekeinek, értékeinek kifejezésére, ezek képviselésére, valamilyen közös cél, tevékenység megvalósítására szerveződnek. Létrejöttük és működésük elemzése hasznos ismereteket nyújt a társadalmi-gazdasági folyamatok, a társadalmi fejlődés, az állam és a társadalom viszonya, a társadalom szellemi és anyagi ereje tekintetében (Bocz, 1992).

Számos nonprofit témájú hazai szakirodalom ellenére néhány foglalkozik kifejezetten a kulturális célú szervezetek szerepével.

Kuti 1997-es Központi Statisztikai Hivatal adataira építő általános vizsgálata a szervezetek működéséről, szolgáltatásairól (N=4656). A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány 2000-ben végzett vizsgálata. Harsányi – Kovács 2000 évi budapesti kulturális szervezetekre vonatkozó felmérése (N=411) a szervezetek működési jellemzőinek, szolgáltató szerepének feltárásának céljával. A Third System and Employment¹⁰ program keretében debreceni kulturális

⁹ A SZÍN folyóirat 2006 októberi számában megjelent tanulmány alapján.

¹⁰ Az Európai Bizottság támogatásával létrejött kutatás (Third System and Employment) a civil szektor foglalkoztatásban betöltött jelenlegi és lehetséges szerepének feltárására irányult az európai országokban három területen: a kultúra; a környezetvédelem és a szociális szolgáltatások területén. Ennek a kutatásnak a részeként az Európai Bizottság támogatásával jött létre az Art and Cultural Cities: New Employment Laboratories kutatás. A kutatás első szakaszában, amelyet az Istituto per il Mediterraneo vezetett, nyugat-európai

nonprofit szervezetek vizsgálata (N=422, N=65) a működési jellemzőkre (tartalmi, anyagi), foglalkoztatási jellemzőkre összpontosítva. Blénesi – Mandel – Szarka 2003-as „A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények” vizsgálata (N=2642) keretében a kulturális szervezetekre is vonatkoznak megállapítások. Szabó a fesztiválszervezők szempontjából elemezte a konformitás sajátosságait, egyik szempontja az államtól és a piactól való függetlenség volt, amit gyakorlatban nonprofit szervezetek képviseltek (Szabó, 2014).

A '90-es évek elejétől kezdve a Központi Statisztikai Hivatal Magyarországon évente végez nonprofit szervezeti adatgyűjtést és helyzetelemzést a nonprofit szektorról, amely elsősorban a szervezetek alap működési és gazdasági jellemzőinek feltárására irányul, így alapadatokat tekintve idősoros adatok is rendelkezésre állnak a szektor egészéről (évente aktualizált adatbázis alapján). Az éves adatgyűjtés alapkérdőíve mellett 1994-től egy-egy tevékenységi területre (szociális 1994, oktatási és tudományos 1996, kulturális 1997, környezetvédelmi 1998, egészségügyi 1999, településfejlesztési 2000, szociális 2002) kiterjedő vizsgálatot

(olasz, német, spanyol) városokat vizsgáltak. A második szakaszban a Drezdai Egyetem Szociológia Intézete és a görlitzi Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézet vezetésével, a Volkswagen Alapítvány támogatásával közép-európai országok, Csehország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Németország városait (Prága, Krakkó, Riga, Debrecen, Drezda, Görlitz, Weimar) vonták be a vizsgálatba. A debreceni kutatócsoport tagjai – a Debreceni Egyetem Szociológia Tanszéke és a Felnőttnevelési és Művelődéstudományi Tanszék együttműködésében: Csoba Judit, Juhász Erika, Márkus Edina, Rubovszky Kálmán, Szabó János Zoltán.

A kutatást támogatta az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért a Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban ösztöndíjpályázat keretében.

is végeznek, az adott területen működő szervezetek működéséről, szolgáltatási és támogatási tevékenységükről.

1997-ben a kulturális célú szervezetek vizsgálata (N=4656), részletes helyzetfeltárás a szervezetek működésről, szolgáltatásaikról (Kuti, 1999), azt mutatja, hogy a nonprofit szervezetek a kilencvenes évek második felére – mind adományosztó, mind szolgáltatási teljesítményeiket tekintve – a kulturális szféra fontos szereplőivé váltak.

Az aktív szervezetek több mint fele számolt be valamilyen szolgáltatótevékenységről emellett jellemző tevékenységi forma még az adományosztó és a közösségi művelődési feladatok ellátása. Jellemző a többféle tevékenység folytatása egy időben, különösen gyakori a kulturális szolgáltatás, valamint a közösségi művelődés összekapcsolódása. A szervezetek közel egynegyedét a tevékenységeknek ez a kombinációja jellemezte.

Az összes kulturális célú nonprofit szervezet egyötöde kifejezetten szolgáltatásra szakosodott, 15 százaléka pedig a közösségi művelődési (például olvasóköri, nyelvművelő) tevékenységet tekintette legfőbb feladatának (Kuti, 1999:15).

A kulturális célú nonprofit szervezetek éves kiadásai valamelyest meghaladják a folyó bevételeket (1997-ben 30,4 milliárd forint), az előző évi pénzmaradvány (3,7 milliárd forint) egy része is felhasználásra került. A nonprofit szektorban elköltött 30,4 milliárd forint a költségvetés kulturális kiadásával összevetve (2. táblázat) azt mutatja, hogy a nonprofit szervezetek már a 90-es évek második felében a kultúrafinanszírozásban meghatározó szerepet töltenek be.

2. táblázat *A költségvetés és a nonprofit szektor kulturális kiadásai tevékenységi csoportok szerint, 1997 (millió Ft)*

Tevékenységi csoport	A költségvetés	A nonprofit szektor	A nonprofit szektor állami támogatása
	kulturális kiadásai		
Könyv- és lapkiadás	726	1 416	309
Tömegkommunikáció	2 617	12 792	1 430
Művészet	16 965	7 969	3 448
Közművelődés	33 141	3 801	1 542
Egyéb kulturális tevékenység	7 289	4 518	821
Összesen	60 738	30 496	7 550

Forrás: (Kuti, 1999:14)

A kulturális szervezetek problémáinak, kihívásainak a feltárását nyújtotta a 2000-es vizsgálat, amelyben a KSH 1997-es kulturális szervezeti vizsgálatának másodelemzése után fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat végeztek a kulturális szektor különböző területein dolgozó civil szervezetek képviselőivel. A másodelemzés célja, a kulturális célú szervezetek társadalmi, gazdasági környezetét meghatározó tényezők feltárása, az elmúlt másfél évtized makroszintű folyamatainak elemzése, valamint, a szervezetek szektorszintű jellemzőinek összegzése volt. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során a szervezetek tevékenységéből adódó speciális problémákra összpontosítottak. A másodelemzés és a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések alapján megállapították, hogy a nonprofit szervezet kulturális területen komoly szolgáltató szerepet töltenek be, de súlyos problémáik vannak: a szolgáltatásaik színvonalának emelése; szervezetek működésének fejlesztése a nyújtott szolgáltatással összhangban; a környezetüket meghatározó viszonyok elemzése, és az ahhoz való alkalmazkodás; a közönség bevonása, mozgósítása; valamint

az együttműködő partnerekkel való viszony kiépítése, illetve a meglévő kapcsolatok ápolása.

2000-ben *411 budapesti kulturális célú nonprofit szervezetekre kiterjedő kérdőíves vizsgálat* (Harsányi – Kovács, 2002) célja a szervezetek működési jellemzőinek, szolgáltató szerepének feltárása volt. A kutatás során az alapítási motivációkra, fontosabb jellemzőkre alapozva a szervezeteknek négy markánsan elkülönülő csoportját mutatták ki. Az első ilyen csoportot az *egy-egy konkrét célra létrejött civil kezdeményeződések* alkotják, amelyeket magánszemélyek hoznak létre. Ezek olyan gyakorlatias szerveződések, mint egy színjátszó kör, dalárda, stb. E szervezetek adják ki a kulturális nonprofit szervezetek jelentős hányadát. Kevés pénzből gazdálkodnak, és ezen belül is kevés közösségi (állami, önkormányzati) támogatásra számíthatnak. E szerveződések szempontjából fontos forrásnak számít a szerveződés működtetőinek közvetlen hozzájárulása. A szervezetek tipikus formája az egyesület és az alapítvány.

Egy másik típusa lehet a szervezeteknek az, amelyet a *kulturális élet neves személyiségei* hoznak létre. E személyiségek a vizsgált szervezetek alapításának közel háromötödében részt vettek. Ezek is klasszikus értelemben vett civil szerveződések. Bár előfordulhat, hogy gyakorlatias célokat is követnek, e szervezetek mögött általában „filozófia” húzódik meg. E szervezetek is kevés pénzből gazdálkodnak, bár jobbakként az esélyeik a külső forrásokhoz való hozzájutáshoz, mint az előző csoportnak.

A vizsgálatban szereplő szervezetek összességéhez viszonyítva már közepesen nagy szervezeteknek számíthatnak azok, amelyek *egy-egy kulturális intézmény árnyékszervezeteként* működnek. E szervezetek képezik a harmadik csoportot. Legfontosabb feladatuk az anyaszervezet kiszolgálása, feltételeinek javítása. E szervezetek jellemzően magánadományokból élnek, kevés állami támogatáshoz

jutnak. Ilyen szervezetek például a valamely kulturális intézmény támogatására létrejött alapítványok. A negyedik csoport a „mamutszervezeteké”. Idetartoznak az állami és önkormányzati (köz)alapítványok és kht-k. Ezek az állami, önkormányzati kulturális feladatok ellátását, szervezését, ellenőrzését, stb. vállalják át az adott közösségi szervezettől. Döntően közösségi, költségvetési pénzekből élnek, és ezeket egészítik ki alap- és kiegészítő-tevékenységük ár- és díjbevételeiből (Harsányi – Kovács, 2002:11).

Többek között a *debreceni kulturális célú szervezeteket* (saját vizsgálat, lásd 10. lábjegyzet) vizsgálatát tűzte ki célul 2000-ben az Európai Bizottság által támogatott a Third System and Employment program. A program célja a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetének elemzése kelet-közép-európai városokban az alábbi témakörök mentén: a szervezetek létrehozásának motívumai, a működési keretek bemutatása, értékelése; a szervezetek céljai, fő tevékenységei, célcsoportja; a szervezetek működésének anyagi feltételei; a szervezetek foglalkoztatási jellemzői, az önkéntes munka arányai; a szervezetek saját helyzetének értékelése, a kulturális és gazdasági helyzet értékelése az adott régióban.

A tevékenységi terület, a feladatkör és a célcsoport változók összevonásával az alapítói motivációt vizsgáltuk a kelet-közép-európai városok vizsgálatának debreceni részében. Az elemzés során a vizsgált debreceni szervezeteknek alapvetően három nagy típusát különítettünk el a zárt, a félig nyitott, és a nyitott típust.

Az első típusba tartozónak tekintjük azt az egyesületet, vagy alapítványt, amelynek működése során a szervezetet létrehozók saját munkájukat, munka- és életfeltételeit, jövedelmi viszonyaikat, tevékenységi lehetőségeiket kívánják javítani a közösen végzett feladat során. Ezt a típust bizonyos értelemben *zárt típusnak* nevezhetjük, hiszen az eszközökhöz, a forrásokhoz, a szolgáltatásokhoz alapvetően az alapítók és

tagok férhetnek hozzá. Ehhez a típushoz sorolhatók az alkotó művészeti közösségek, az önmaguk számára közösségi programokat szervező egyesületek, a szabadidős társaságok. A legérdekesebb változata ennek a típusnak azoknak az alapítványoknak a köre, amelyek azzal a céllal jönnek létre, hogy évről évre egyet maguk közül kiemeljenek és megjutalmazzanak, illetve támogassanak. Ennél a típusnál főként az egyesületi formával találkozunk, de nem ritka az alapítványi forma sem, különösen az utóbbi példa által illusztrált helyzetekben. A források jelentős részét pályázatok útján szerzik, amelynek során a saját tevékenység van hangsúlyos helyzetben.

A második típust *félíg nyitott típusnak* neveznénk. A nyitás iránya szűken behatárolt cél, intézmény, személy, vagy csoport, amelynek megsegítésére a közösség létrejött és tevékenykedik. Ebben a kategóriában a feladatot ellátók és a célcsoport nem esik egybe, bár meglehetősen szoros összefüggés van a célcsoport és a szervezet tagjai, alapítói között. Ehhez a típushoz sorolhatók a művészeti csoportokat, kórusokat támogató alapítványokat, amelyeket a legtöbb esetben a célcsoporthoz valamilyen módon kapcsolódó "külső kapcsolati kör" hoz létre azzal a céllal, hogy a célcsoport számára támogatást biztosítson. Ebben a kategóriában találkozhatunk pl. a költségvetési intézmények mellett működő alapítványokkal, amelyeknek célja a forráshiányos intézmények működésének segítése, külső források elérése. Ebben a típusban főként alapítványokkal találkozunk, hiszen itt az alapvető feladat a pótlólagos forrásszerzés és nem a tevékenység. A források jelentős részét adományokból szerzik, de fontos szerepet tölt be a költségvetésben a pályázatok útján szerzett pénz is.

A pályázatok során nem a saját tevékenység, hanem az általuk támogatott célcsoport tevékenysége kerül hangsúlyos helyzetbe.

A harmadik típust alapvetően a *nyitottság* jellemzi több tekintetben is. A tevékenységek köre rendkívül széles, és sokféle feladatot felvállalnak az ebbe a típusba tartozó szervezetek, ha forrást jelent számukra, a célcsoport is igen szerteágazó. A szervezetek főként “kifelé” kínálják szolgáltatásaikat, a szervezeten kívüli személyek, szervezetek képezik célcsoportjukat, ellentétben a zárt típusú szervezetekkel, ahol a célcsoport és a feladatot végzők köre, szolgáltatást kínáló köre a legtöbb vonatkozásban megegyezik. A nyílt szervezetek nem határolják le szűken célcsoportjukat. Forrásait a legtöbb esetben a saját bevételek révén teremtik meg, és nem pályázzák, ill. adományok útján gyűjtik, mint az előző két típus képviselői. Ennek megfelelően minél szélesebb a “potenciális fogyasztók köre”, annál sikeresebb a szervezetben a tevékenység.

A kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről (határon túli szervezetek) 2003-ban *végzett átfogó vizsgálat* (N=2642) (Mandel, 2004), amely a kultúra egész területét egységes – ugyanakkor a szakmai területek sajátosságait is figyelembe vevő – kérdőíves módszerrel vizsgálta, vannak a civil szférát érintő megállapításai, amelyek további kutatásokat is megalapozhatnak. A kulturális intézményi adatbázis létrejöttének elsődleges célja volt, hogy lehetőleg teljes és átfogó képet nyújtson a kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről, azok személyi és működési feltételeiről, szakmai tevékenységéről. A kutatás további céljai, hogy – a kulturális intézmények adatait (elérhetőségét, szakmai tevékenységük jellemzőit) egy egységes és átlátható, mindenki számára hozzáférhető rendszerbe foglalva – lehetővé váljanak az adatbázisra alapozott összehasonlító vizsgálatok és regionális elemzések, valamint egy-egy szakmai terület részletes feltérképezése.

A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy a magyar kisebbség kulturális intézményrendszere évről évre egyre több lábon álló hálózatot jelent, amelyben az egyes intézményi szereplők különböző keretek között és eltérő tulajdonosi-működtetési struktúrában tevékenykednek. Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb jelensége, hogy folyamatosan nő a civil kezdeményezések, az állami szférától független finanszírozású és irányítású intézmények, és főleg szervezetek szerepe. A szervezetek közel 70%-a alapítványi és egyesületi formában működik. (Fábri, 2004: 101). A működési formák előfordulásait az intézménytípusok szerinti bontásban vizsgálva (3. táblázat) a közgyűjtemények körében a költségvetési intézmények vannak kimagasló arányban (67%).

3. táblázat *A működési forma és intézménytípus összefüggése*
N=2642

A főbb intézménytípus szerinti megoszlás (%)					
	Költségvetési	Alapítványi	Társadalmi szervezet, egyesület	Gazdasági szervezet	Összesen
Közgyűjtemények	67,0	5,9	26,2	0,9	100,0
Kiadók, média	20,8	8,2	37,4	33,6	100,0
Művészeti szervezetek, intézmények	13,4	9,1	76,7	0,8	100,0
Komplex kulturális intézmények, szervezetek	19,4	17,6	62,1	0,8	100,0
Összesen	25,6	11,7	57,4	5,4	100,0

Forrás: (Fábri, 2004:103)

A társadalmi szervezeteknek is magas az aránya (26,2%), amely azonban a többi főbb intézménytípushoz mérten még mindig a legkisebbnek számít. Itt nem speciális könyvtárakról, egyéb közgyűjteményekről van szó, hanem elsősorban arról, hogy sok társadalmi szervezet, egyesület saját könyvgyűjteménnyel rendelkezik, amelyet mások is kölcsönözhetnek, megtekinthetnek, és így ezek a civil szervezetek olykor kifejezetten könyvtári közgyűjteményi tevékenységet folytatnak. A művészeti intézmények, szervezetek esetében éppen az egyesületi és egyéb szervezeti forma a legjellemzőbb (76,7%), mint ahogy a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmények között is.

Utóbbiaknál azonban mindenképp meg kell említeni az alapítványok magas arányát: közel egyötödük (17,6%) ebben a formában működik. Végül a kiadók és a különböző nyomtatott és elektronikus média intézményeire hívnánk fel a figyelmet, hiszen kiugróan itt a legmagasabb a gazdasági szervezetek aránya (33,6%). Ebből látszik, hogy a könyvkiadás és a média a kisebbségi kulturális intézményrendszer leginkább piacosodott, profitorientált – még ha olykor csupán szerény „profitot” is termelő – területe (Fábri, 2004:103).

Összegezve a kulturális célú nonprofit szervezetek intézményi formáikat, területi elhelyezkedésüket, alapítóikat tekintve igen sokszínűek, ami céljaik és tevékenységeik sokrétűségével függhet össze. A 2000-es évek elején már nemcsak, mint a közösségi művelődés intézményei, hanem mint szolgáltatók is jelen vannak a lakosság kulturális szükségleteinek kielégítésében, kiegészítő, fejlesztő funkcióban.

A budapesti és debreceni vizsgálatok egyaránt vizsgálják az alapítói motivációkat, a két vizsgálat típusai között felfedezhetőek hasonlóságok. A debreceni vizsgálat zárt típusa megfeleltethető a budapesti vizsgálat egy-egy konkrét célra létrejött civil kezdeményeződések típusának, mindkét vizsgálatban megjelenik az egy-egy intézmény mellett, annak támogatására létrejött típus (debreceni vizsgálatban félig nyitott, budapesti vizsgálatban egy-egy kulturális intézmény árnyékszervezeteként működő típus). A típusalkotás természetesen problémákat is felvethet, a típusok között elképzelhetőek bizonyos átmenetek, és létezhetnek olyan szervezetek is, amelyek nehezen besorolhatóak, a típustól eltérő jellemzők, nehezen definiálható célcsoportok, tevékenységi területek miatt. Ennek ellenére úgy véljük, a típusok segítik a közös vonások feltárását, és a sokszínű szervezeti világban való eligazodást.

Kulturális célú civil szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban

A rendszerváltás után a kultúra területén is komoly átalakulás, szerkezeti változás ment végbe. Az állami szervezetek mellett a piaci és a nonprofit szektor szereplői is megjelentek, sőt ez utóbbi szervezetek egyes területeken kifejezetten meghatározóvá váltak pl. zene, média.

A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek. A hazai szakemberek azzal az elképzeléssel, amely a 90-es évek elején még élt, hogy a nonprofit szervezetek hatékonyabbak az állami szervezeteknél, már leszámoltak (Kuti, 1998, Lantos 1999). Ahogyan Kuti 1998-as munkájában írja, a nemzetközi szakirodalomban fellelhető kutatások nem támasztják alá azt a hazai hiedelmet, amely szerint a nonprofit formában nyújtott szolgáltatás eleve hatékonyabb az államinál. Az addig elvégzett, hazai empirikus vizsgálatok igen változatos eredményeket hoztak. Ezek leginkább abban foglalhatók össze, hogy a jól működő nonprofit szervezetek által elért hatékonyság magasabb a túlbürokratizált állami intézményekénél, míg a rosszul szervezett nonprofit szolgáltatások – többek között – hatékonyság tekintetében is elmaradnak a jól működő állami szolgáltatások mögött. Még kevesebb hatékonysági előnyt tudtak a kutatók kimutatni a nonprofit szervezetek piaci szolgáltatókkal való összehasonlításában (Kuti, 1998:154).

A vizsgálat célja, témakörei, előfeltevései

A kulturális célú nonprofit szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban kutatásunk célja volt a cseh, a lengyel, a lett, a magyar és a német nonprofit szektor vizsgálata; elemezni a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetét kelet-közép-európai városokban. Megérteni azokat a

tényezőket, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken. Valamint vizsgálni a kulturális célú nonprofit szervezetek foglalkoztatási potenciálját, megismerni a szervezetek foglalkoztatásban betöltött aktuális és lehetséges szerepét.

A kulturális célú nonprofit szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, például szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, foglalkoztatás-élénkítő szerep, alternatív foglalkoztatási formák kialakítása. Alkalmasak-e a szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni, ha nem, milyen problémáik vannak, milyen akadályai vannak annak, hogy az elvárt szerepeknek megfeleljenek? Van-e különbség a keletnémet városok szervezetei és a többi kelet-közép-európai városban működő vizsgált szervezet között? Kutatásunkban ezekre a kérdésekre kerestük a választ.

Megállapításaink – a mintából adódóan – elsősorban a kulturális területen működő nonprofit szervezetekre érvényesek a vizsgálatban szereplő városokban. Egyes következtetéseink (például a jogi szabályozást, finanszírozást, foglalkoztatást érintően) ennél általánosabb – nem csupán a kulturális célú nonprofit szervezetek körét magában foglaló, hanem egyéb humán területeket átfogó – körben is érvényesek lehetnek.

A vizsgálat témakörei a következők voltak:

- A szervezetek létrehozásának motívumai, a működési keretek bemutatása, értékelése.
- A szervezetek céljai, fő tevékenységei, célcsoportja.
- A szervezetek működésének anyagi feltételei.
- A szervezetek foglalkoztatási jellemzői, szerepe, az önkéntes munka arányai.
- A szervezetek saját helyzetének értékelése, a kulturális és gazdasági helyzet értékelése az adott régióban.

A témában végzett korábbi vizsgálatok alapján az alábbi előfeltevéseket fogalmaztuk meg:

- A társadalmi eredet elmélet alapfeltevése szerint a közszolgáltatások igénybevételekor az egyes szektorok közötti választás nem egyszerűen az egyén fogyasztók szabad döntésétől függ, valószínű, hogy e választásokat történelmi hagyományok, történeti fejlődés előzményei, a legfontosabb szereplők (s ebbe az állampolgárok és közösségeik mellett a kormányzati, sőt, a gazdasági szervezetek is beleértendő) kulturális háttere, értékrendje, ideológiai, erkölcsi és politikai elkötelezettsége, játékonysági, problémamegoldási, konfliktuskezelési kultúrája befolyásolják (Salamon – Anheier, 1996a:17). A vizsgálatban szereplő cseh, lengyel, lett, magyar és német városok valamennyien példái a rendszerváltás után átalakuló társadalmaknak, amelyek különbözőségeik ellenére (országos és regionális szerepük, lakosság aránya) hasonló intézményi és mentális mintákkal és hagyományokkal rendelkeznek, ezért azt feltételezzük, hogy a városok kulturális célú nonprofit szervezeteinek helyzetében, fejlődésében hasonlóságokat tapasztalhatunk. Amennyiben a német szervezetek fejlődése eltérő (kedvezőbb anyagi, foglalkoztatási helyzet), annak hátterében a nyugati országrész által támogatott átmenet állhat. A német kutatócsoport feltételezése egyértelműbb volt, ők azt várták, hogy a német szervezetek a mutatók többségében nagyobb fejlettséget mutatnak, mint a cseh, a lengyel, a lett és a magyar szervezetek. A saját hipotézisünk az, hogy 10 év a változások szempontjából rövid idő, nagy

eltérésekre nem számíthatunk a kedvezőbb helyzet tekintetében.

- Seifert (1996) feltételezi, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban. Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítanak ki (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre, anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba.

- A 80-as évektől kezdődő összehasonlító vizsgálatok (Salamon – Anheier, 1995, 1999) azt mutatják, hogy a nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve, ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni, amely alatt azt értik, hogy ezek a szervezetek rendszerváltás előtt is léteztek és ennek köszönhető, a magasabb arány, valamint, hogy a szervezetek infrastruktúrával, képzett, kapcsolatokkal, rendelkező vezetőkkel működnek. Ezt a folytonosságot feltételezzük.

- A jogi feltételek a szervezetek alapítása, szervezetek működése szempontjából meghatározóak, kihatnak a szervezet típusának megválasztására. Azt feltételezzük, hogy a szervezetek közül a magyar kutatásokra¹¹ alapozva a közhasznú minősítést a szervezetek maximum fele kezdeményezett vagy rendelkezik a státusszal, mert megszerzése bonyolult és szigorú beszámolási és nyilvántartási kötelezettségeket von maga után. A szervezet jogi formája meghatároz sok jellemzőt, pl. önkéntesek alkalmazását, a foglalkoztatást.

- A nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986) a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészetben (előadó-, képző-) belül tartják hangsúlyosnak. A hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) is meghatározó szerepűnek találják a művészeti területet a kulturális célú nonprofit szervezeteket tekintve. Azt feltételezzük, hogy a vizsgálatban részt vevő városok szervezetei is a művészeti területről kerülnek ki legnagyobb számban.

- A nonprofit szektor két, egymástól nem mindig tisztán elválasztható állami vagy piaci kezdeményezés mentén is gyarapodik (nonprofit gazdasági társaságok, közalapítványok), az egyik oldalon a kezdeményezések felülről jönnek, pl. a

¹¹ 2000-ben budapesti kulturális nonprofit szervezetek felmérése (N=411) eredményei alapján közhasznú nem közhasznú arány 38-62%, 13 %-uk esetében folyamatban van a kérvényezés (Harsányi – Kovács, 2002).

privatizálási nyomás állami és település önkormányzati szinten, amely által az intézmények és a feladatkörök magánkézbe (piaci vagy nonprofit) kerülnek. Ez egyben a felelősség átcsoportosítását is jelenti egészen addig a pontig, ahol az állam a kultúra és a kulturális intézmények anyagi támogatásából is kiszáll. Ebben az értelemben a nonprofit szektor mintegy az intézmény bezárásához vezető út első lépcsőfoka. A nonprofit szervezetek létrehozása által az intézmény bezárása vagy a leépítés nem azonnal megy végbe, hanem az anyagi támogatás középtávú kitolásából és mérsékléséből következik.

A nonprofit szektor így gyakran az állam kivonulását elkendőző eszköz. A másik esetben a rugalmasabb pénzügyi mozgásokat lehetővé tevő forma a közhasznú társaság állami ellenőrzés elkerülése érdekében hoznak létre.

- A szociális gazdaság koncepció¹² keretében építenek a nonprofit szektorra, mint új foglalkoztatási megoldások nyújtójára,

¹² A szociális gazdaság koncepció – háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatásoknak a piaccá szervezése, ezáltal új munkahelyek teremtése. (A szociális gazdaság koncepcióját az Európai Unió Fehér Könyve - Növekedés, Versenyképesség, Foglalkoztatás - vázolta fel nagy vonalakban, mint egyikét a XXI. századba vezető fejlődési utaknak.) A tartós munkanélküliség csökkentéséhez az első gazdaság szereplőitől nem várható hathatós segítség, egy lehetséges alternatíva, a munkaerőpiac főáramlatán kívüli munkahelyteremtés, amely olyan helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket jelent, amelyek személyi szolgáltatások, illetve egy kisebb közösség számára hasznos tevékenységek ellátására irányulnak (Frey, 1997:2).

elsősorban a házkörüli és személyi, a szociális és környezetvédelmi szolgáltatások, valamint a kultúra, a sport és a média területén tartják a nonprofit szervezeteket alkalmasnak a foglalkoztatás bővítésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999:17) 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálatuk alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra. Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a keletnémet átmeneti folyamatok számára – más egykor a szovjet fennhatóság alá tartozó országokkal összehasonlítva – kedvezőbb helyzetet teremtettek, azt feltételezzük, hogy a német városok szervezetei kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően.

A kutatás módszertana

Az első vizsgálati szakaszban a projektpartnerek nem-strukturált interjúkat készítettek szakértőkkel (helyi kulturális szakemberekkel – városi önkormányzattól, kulturális szervezetektől), valamint a városok kultúrpolitikájáról és nonprofit szektoráról készítettek egy résztanulmányt.

A második kutatási szakaszban a projektpartnerekkel rendezett személyes találkozások alkalmával, a kutatási célok, törekvések és ezek kivitelezésének egyeztetésére került sor. A Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézete és a Drezdai Egyetem Szociológiai Tanszéke által kidolgozott fogalmi és módszertani háttér, amely tartalmi aspektusokat és módszertani eljárásokat is tartalmazott, megvitatásra került a projektpartnerekkel. A kutatásvezetők a projektpartnerekkel lefolytatott első beszélgetése révén levont tapasztalatok alapján (amely az adott városok nonprofit szektorának szerkezetére és tulajdonságaira irányultak) egy részben standardizált kérdőív létrehozása mellett döntöttek, ezek után a német kérdőíveket rendelkezésünkre bocsátották tájékozódásul. A kérdőív első változatának kidolgozása után előtesztelést végeztek 20 görbitzi kulturális célú nonprofit szervezetnél. A kérdőívet az egyes országok adottságaiknak megfelelően átalakították. A kérdőívek elemzésével és az adatok első értelmezésével az adott helység kutatói foglalkoztak. A nonprofit szektor valamennyi szervezetének, amely a kultúra területén működik, eljuttatták a kérdőívet. A kérdőív tartalmi súlypontjai: az alapítás körülményei, működés jellemzői, finanszírozás; tevékenységszerkezet, célcsoport; a szervezetek foglalkoztatási jellemzői; a pénzügyi háttér és a kulturális és gazdasági helyzet értékelése az adott régióban.

A harmadik egyben utolsó vizsgálati szakaszban a második lépésben felállított típusok közül kiválasztott szervezetek még részletesebb vizsgálata volt a cél, félig strukturált interjú módszerrel. Az interjúk elemzése nem képezi ennek az írásnak a tárgyát egyrészt terjedelmi korlátok, másrészt az egyes városok különböző súlypontú, mélységű, számú és kiválasztási szempontú interjúk vizsgálata miatt. A német interjúkban a 80-as évek végi 90-es évek eleji kezdeti nehézségek jelennek meg hangsúlyosan (szinte „hőskorszakként” említve a kezdeti időszakot), míg a cseh, lengyel, lett és magyar interjúk inkább a szervezetek jelenlegi helyzetének, problémáinak feltárását nyújtják.

A kérdőív elemzésével és az adatok első értelmezésével az adott helység kutatói foglalkoztak. A kutatást vezetőik szerint nem csak a kivitelezés módjában, hanem az elemzés minőségében és az adatok értelmezésében is variábilisak az eredmények. A lett és a lengyel adatok nem minden területre kiterjedően feleltek meg a kutatás céljainak, így az elemzések nélkülözik ezeken a pontokon az adataikat, amelyekre az elemszám jelölésével, és egyéb módon is felhívjuk a figyelmet. Ez a jelenség egyébként mást is mutat a háttérben, ebben a két országban az országos helyzet felmérésekor sem voltak olyan széleskörű adatok¹³, mint Csehország, Magyarország és Németország tekintetében.

A kutatásban használt egységes alapfogalmak közül a nonprofit szektor – nonprofit szervezetek fogalmakat a Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozása (ICNPO)

¹³ Változást hozhat az ENSZ Statisztikai Hivatalának azon törekvése (2002-es ajánlásban fogalmazták meg - *Handbook on nonprofit institutions in the System of National Accounts. Manuscript submitted for editing and publication* (2002). New York, United Nations Statistical Division), hogy egységesen kialakított fogalmak és módszertan alapján kellene feltérképezni minden hivatalos statisztikai szolgálatnak saját országának nonprofit szektorát.

során felállított kritériumok alapján kialakított definíció értelmében használtuk. Mely szerint a nonprofit szférához azok a szervezetek tartoznak, amelyek jogilag létező; intézményesült szervezetek¹⁴; önszerveződésen és öntevékenységen alapulnak, ami megmutatkozik az önkéntes munka gyakorlásában, a tevékenységben és az adományokban is; önálló, kormánytól független vezetésük van; nem elsődlegesen gazdasági céllal alakultak, gazdálkodásuknak eredményét nem osztják fel; közcélúak. A vizsgálatban a kultúra szűkebb fogalmát alkalmazzuk, amely csak egy körülhatárolt területre koncentrálnak, ennek középpontjában a művészetek, a kulturális örökség, a közművelődés és a média területek állnak. Kulturális célú nonprofit szervezeteknek tekintettük azokat a szervezeteket, amelyeknek az alapszabályában, tevékenységi körében, esetleg nevében bármilyen utalás történt a kulturális tevékenységre.

A minta jellemzése

A mintavétel teljes körű, az adatbázisokban talált kulturális célú szervezetek összessége belekerült a mintába, az 1999-es állapotokat alapul véve.

A német vizsgálatok alapjául a bíróságok által nyilvántartott egyesületi és társasági cégjegyzékben, valamint a tartományok alapítványi nyilvántartásában szereplő szervezetek szolgáltak. A cseh projektpartnernél a bírósági jegyzékben, a belügyminisztériumi jegyzékben, a cseh állami hatóságok jegyzékében, és a közhasznú szervezetek által létrehozott módszertani központ jegyzékében felvett szervezetek kerültek a mintába. A magyarországi kutatás szempontjából releváns szervezetek címeit a Központi

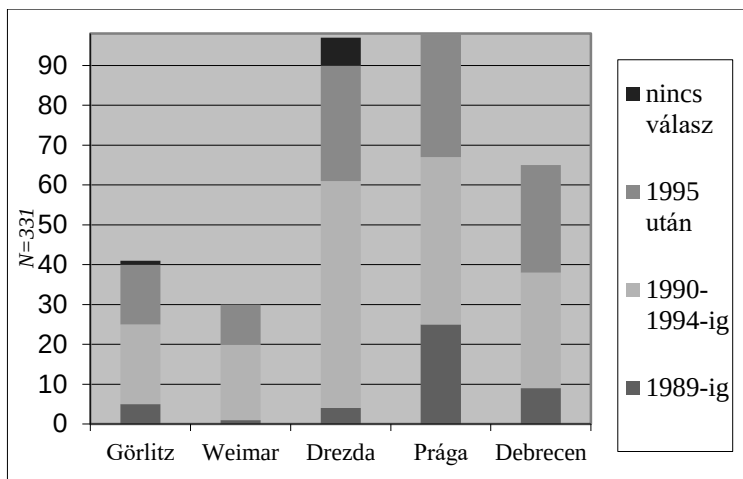
¹⁴ A lett szervezetek a város kulturális osztályánál nyilvántartott szervezeteket jelenti, jelentős részük nem intézményesült, bíróságnál nem bejegyzett.

Statisztikai Hivatal Hajdú-Bihar Megyei Igazgatósága és az illetékes megyei bíróság szolgáltatta. Lettországból a rigai városi tanács kulturális kormányzatának adataira lehetett támaszkodni, amely Lakis (2000) megítélése szerint a vizsgált szervezetekről reprezentatív képet ad. Akkrakói vizsgálatok adatbázisának háttere nem ismeretes, az alacsony elemszám miatt nem került az elemzésbe. Az értékelhető kérdőívek száma 421, az egyes városokra eső szervezetek száma, Prága – 98, Riga – 90, Debrecen – 65, Drezda – 97, Görlitz – 41, Weimar 30.

A szervezetek alapításának körülményei, jogi feltételek

A nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokban, ennek hátterében a folytonosságot vélük a kutatók felfedezni, amely alatt azt értik, hogy ezek a szervezetek a rendszerváltás előtt is léteztek valamint a 80-as években sorra alakultak és ennek köszönhető, a magasabb arány, emellett, hogy a szervezetek infrastruktúrával, képzett, kapcsolatokkal rendelkező vezetőkkel működnek.

Az előfeltevéseinket a *folytonosságról* részben igazolta a felmérés, a prágai és valamelyest a debreceni szervezeteknél tapasztalhattuk a '89 előtt alapított szervezetek magasabb arányát. Az azonban elmondható, hogy a szervezetek több mint fele 1990 és 1995 között alakult, tehát arányaiban a '90-es évek elején a *szervezetalapítás* igen dinamikus volt (2. ábra).

2. ábra A szervezetek alapításának ideje¹⁵

A 80-as évek elejéig Magyarországon – mint Kelet-Közép-Európa jó néhány országában – a nonprofit szervezetek döntő többsége kulturális, szabadidős és sport területen, valamint a környezetvédelem és az érdekérvényesítés területén fejtette ki tevékenységét. A mai értelemben vett szervezeti függetlenség ismeretlen volt, megtűrten, szigorú ellenőrzés alatt működhettek a szervezetek, a szakmai érdekképviseltek jelentős támogatást élveztek. A szakmai érdekképviselőket kivéve nem voltak ezek nagy létszámú szervezetek. Már akkor problémaként felmerült az önkéntes társulásokkal, nonprofit szervezetekkel kapcsolatos fogalmak tartalmának tisztázatlansága, valamint a nonprofit szervezetek funkciójának és az állami/önkormányzati intézményekkel való együttműködés formáinak kialakulatlansága. Az 1987-ben az alapítványok működését lehetővé tevő jogi keretek kialakítása, majd az 1989-ben megjelent egyesületi törvény a

¹⁵ Az ábrák színes változatban a markusedina.webnode.hu honlapon megtekinthetők a Publikációk menüpontban.

korábban felmerült kérdések részbeni tisztázását jelentették. Az újonnan megjelent szükségletek széles tevékenységi teret kínáltak a nonprofit szervezetek számára. A Debrecenben működő, kulturális területen tevékenykedő nonprofit szervezeteket – alakulásukat tekintve a fentieknek megfelelően – három nagy csoportra bonthatjuk: az első csoportba tartoznak az 1990-ig alakult szervezetek (vagyis az egyesületi törvény életbe lépését – illetve hatását – megelőző időszakig). A második szakaszt 1994-ig határoztuk meg, amelyre alapvetően az volt a jellemző, hogy az öntevékeny szervezetek többsége alapítványként jegyeztette be magát, mert ez a szervezeti forma kedvezőbb működési feltételekkel járt. A harmadik csoport az 1995-től a vizsgálat idejéig alakult szervezetek köre.

A debreceni szervezetek alakulásának arányai (1989 előtt – 15%, 1990-1994 között – 45%, 1995 után – 40%) megfelelnek a magyarországi kulturális célú nonprofit szervezetek 1997-ban végzett átfogó vizsgálatában (N=4656) (Kuti, 1999), valamint a 2000-ben a budapesti kulturális nonprofit szervezetek (N=411) felmérésében tapasztaltaknak (Harsányi – Kovács, 2002).

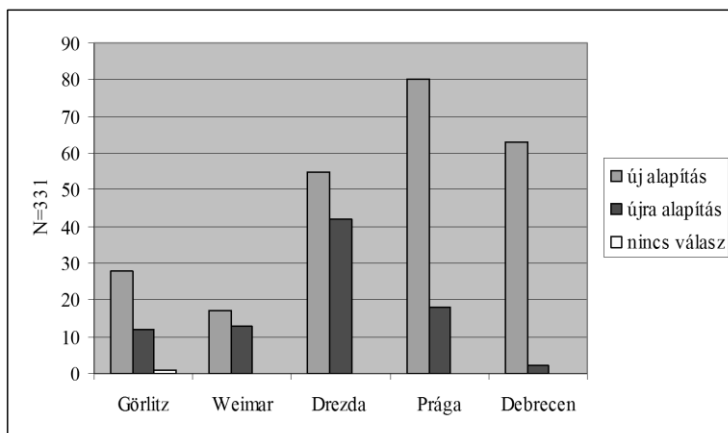
Seifert (1996) feltételezte, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban.

Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítottak ki (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet

mintára szervezeti egységek jöttek létre, anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba.

Mind Seifert feltételezése, mind Anheierék megállapításának második része megdőlt. A vizsgálatunkban a szervezetek *jogelődeinek feltárásával* vizsgáltuk ezt az előfeltevést. Az újraalapított szervezetek száma valóban nem volt magas Debrecenben (a debreceni szervezetek – kettő kivételével – új alapításúak) azonban épp a keletnémet városokban jelentős arányban voltak újraalapított szervezetek, amelyek a korábbi szervezetek hagyományait viszik tovább, és ez épp a társadalmi beágyazottságra enged következtetni, hisz több évtizednyi tiltás sem tudta a szervezeti mintákat megsemmisíteni (3. ábra).

3. ábra A szervezetek alapításának módja

Az országok *nonprofit jogi szabályozásának áttekintésekor*, meggyőződhattünk, hogy az alapvető szervezeti formák létrehozásához minden vizsgált országban 1995-ig kialakult a jogszabályi háttér (4. táblázat).

4. táblázat A vizsgált országok jogi szabályozásának jellemzői

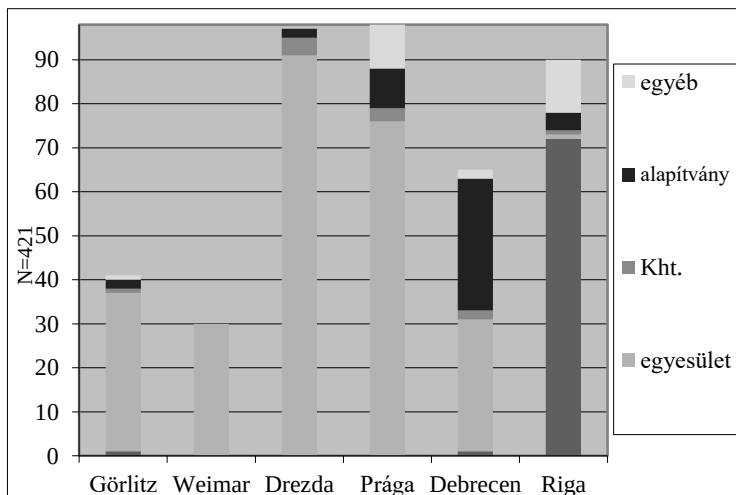
Szervezeti formák, jellemzők	Németország	Cseh Köztársaság	Magyarország	Lengyelország	Lettország
Domináns jogi forma	egyesület (alapítható 1990 óta)	egyesület (alapítható 1990 óta)	egyenlő arányban alapítvány (1987), egyesület (1989)	egyesület (1989)	Informális (kultúrházak és művelődési intézmények védelme alatt)
Egyéb forma	korlátolt felelősségű társaságok, részvénytársaságok, testületek, társulatok, gyakorlatilag bármely jogi személy (alapíthatók 1990 óta)	magán-alapítvány (1992), közjogi alapítvány (endowment fund) (1992), alapítvány (1997) Kht. (1995)	közalapítvány Kht. Köztestület (1993)	egyszerű egyesület (1989), alapítvány (1984)	alapítvány (1992), egyesület (1992)
Adókedvezmények	igen	igen	igen	igen, korlátozott formában	igen, de nem kihasznált
Közhasznú státusz	adóhatóság által	közvetlen adótörvény által	közhasznú törvény alapján bíróságok	nem	az állami kultúrpolitika céljainak realizálása

Az évszámok a szervezetek létrehozását lehetővé jogszabályok elfogadásának időpontjai.

A *domináns jogi forma* az egyesület. Emellett kizárólag az alapítványoknak van említésre méltó szerepük. Bonyolult alapítás és csak elegendő alaptőkével alapítható formák, mint a közhasznú társaságok elenyésző számban találhatók a mintában. A lett helyzet speciális, mert ott a szervezetek jelentős része nem intézményesült, amatőr szövetségként egy művelődési intézmény mellett tevékenykednek, a városi nyilvántartásban szerepeltek, így kerülhettek a mintába (4. ábra).

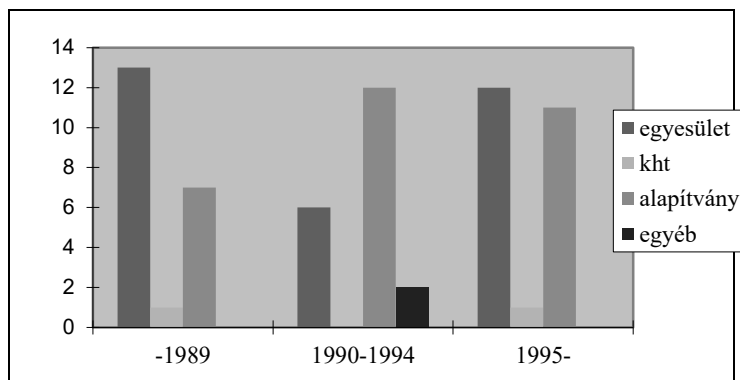
Ez azt az előfeltevésünket is megdönteni látszik, hogy a városokban elkezdődött volna egy olyan folyamat, amely az önkormányzatok intézményeit vagy feladatköröket magán (piaci vagy nonprofit) kézbe ad át, amely valójában közvetett kivonulás, a nonprofit szektor így gyakran az állam kivonulását elkendőző eszköz.

4. ábra A szervezetek jogi forma szerint megoszlása

A debreceni szervezetek eltérnek a mintától, mert egyenlő arányban vannak az alapítványok és az egyesületek. Ennek háttérében a jogi szabályozás befolyásoló hatása áll. Az 1990. évi I. törvény révén alapítványt bárki tehet, ezt követően még állami hozzájárulás sem szükséges, mint volt az azt megelőző 1987-1990 közötti időszakban. Az alapítvány – a szervezet eredeti filozófiája és felépítése szerint – azt a célt szolgálta, hogy forrásokat gyűjtsön és továbbítson a közösség érdekeit szolgáló tevékenységek számára, (tartós közérdekű célra alapítható). Ezt a szemléletet tükrözi az igénybe vehető kedvezmények széles köre is, amely az alapítványok működését a kezdeti szakaszban jellemezte: adómentesség a gazdálkodásban, a szponzor leírhatta az adóalapból az adományát, adómentességet biztosítottak az alapítványokból kifizetett ösztöndíjak számára is. Ezek az elemek kedvező feltételeket teremtettek a nonprofit szektor fejlődésének, ugyanakkor számos problémát is életre hívtak. Az egyesületek alapítását ez visszavetette, és csak a 1997. évi CLVI. KözhASNÚ szervezetekről szóló törvénnyel áll vissza az egyensúly, amely egyenlő eséllyel teszi lehetővé mind az alapítványok, mind az egyesületek számára is számos kedvezmény igénybe vételét, amennyiben közhasznú vagy kiemelten közhasznú minősítést kezdeményeznek a területileg illetékes bíróságoknál. A kilencvenes évek közepére jellemző, hogy még abban az esetben is alapítvány létrehozására került sor, amikor nem adománygyűjtés, vagy adományosztás, hanem érdekvédő tevékenység vagy szolgáltatás nyújtása állt a tevékenység középpontjában.

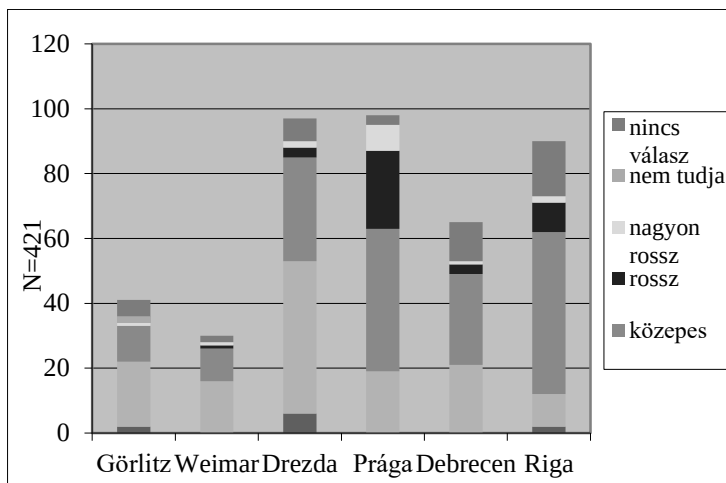
5. ábra A debreceni szervezetek típusa és bejegyzésének ideje

Az 5. ábra szemlélteti a két szervezeti formának a ciklikus váltakozását, az első és a második szakasz között annak megfelelően, hogy éppen melyik számára voltak kedvezőbbek a jogi, pénzügyi feltételek. Nem a tevékenység, a meghatározott feladat határozta meg az ahhoz elviekben legjobban illeszkedő működési formát (egyesület, alapítvány), hanem az, hogy éppen melyik szervezeti forma számára adott az érvényes jogszabályi feltételrendszer nagyobb esélyt a működőképesség fenntartásához anyagi értelemben.

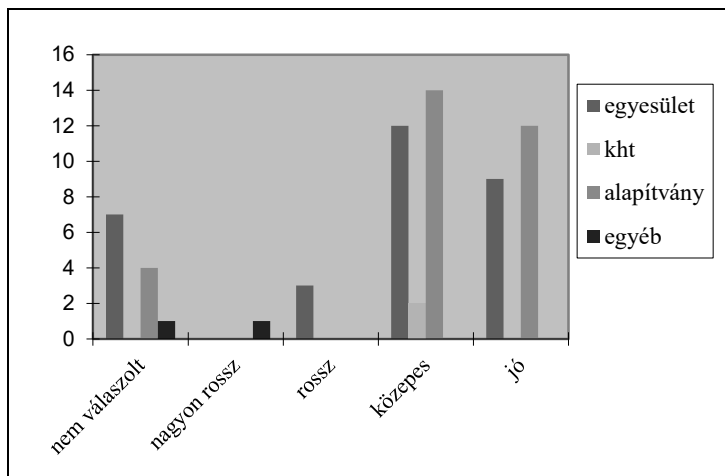
A működési keretek megítélésekor a megkérdezetteknek egy ötfokú skálán kellett minősítenie, hogy a közhasznú intézmény jogi keretfeltételeit milyennek ítéli. Sajnos a kérdés esetében nagy az átlag vonzása. A válaszadók majd fele közepesnek minősítette a keretfeltételeket (6-7. ábra).

6. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség

Ennek a jelenségnek több oka lehet. A megkérdezettek nem ismerik annyira a szervezeti formákat, jogi szabályozást, hogy arról megalapozott véleményük legyen, ezért egy semleges választ jelöltek be. A kiugróan magas középérték azt is jelentheti, hogy nem igazán foglalkoztatja ez a kérdés a szervezet működtetőit, csaknem láthatatlan keretként kezelik a jogi kereteket, amely szükséges, de nem látványos feltétele a működésnek. Ezek mellett az a lehetőség is megjelenik, hogy a szervezetek működtetői viszonylag elégedettek a nonprofit szervezetek működési kereteit kijelölő jogszabályokkal.

7. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség az egyes szervezeti formák esetében Debrecenben

A debreceni egyesületek hosszú időn keresztül való hátrányos megkülönböztetése az alapítványokkal szemben eredményezheti az egyesületeknek a saját szervezeti formájukra vonatkozó átlagon felüli elégedetlenséget, míg a másik oldalon minden valószínűség szerint ez indokolja a nagyfokú – de legalább is a többiekhez viszonyított magasabb – értékeket.

A közhasznú státusz megszerzésének jogi feltételei a lett és lengyel szabályozásban a vizsgálat időszakában nem léteznek. A közhasznú és nem közhasznú szervezetek között azonos arányban találunk régebben és újabban alapított szervezeteket. Azokban az országokban, ahol lehetséges a közhasznú szabályozás a szervezetek több, mint kétharmada a német szervezetek esetében több, mint 90%-a a szervezeteknek közhasznú, tehát a mikroszervezetek is hajlandók vállalni a közhasznú státusszal járó szigorúbb nyilvántartási és beszámolási kötelezettségeket is a kedvezményekért cserébe.

A debreceni szervezeteket tekintve az 1997. évi CLVI. KözhASNÚ szervezetekről szóló törvény volt hivatott némi egyensúlyt kialakítani a nonprofit szervezetek áttekinthetetlennek tűnő világában. A szervezeteket alapvetően két nagy csoportra bontja, és a közhasznúnak és kiemelten közhasznúnak minősített szervezeteket számos kedvezményben részesíti az adózás terén. Az 1%-os törvényként emlegetett lehetőség (CXXVI/1996), a magánszemélyek jövedelemadójuk 1%-át felajánlhatják bármely közhasznú nonprofit szervezet számára, amely legalább 3 éve folyamatosan működik) is a közhasznú nonprofit szervezetek számára elérhető lehetőség. A szervezetek kétharmada közhasznú szervezetként jegyeztette be magát, vagy kérvényezte a közhasznúvá átminősítést. A közhasznú szervezetek között azonos arányban találunk egyesületi és alapítványi formában működő szervezeteket. Nincs szignifikáns összefüggés abban a tekintetben sem, hogy mikor alapították a szervezeteket és közhasznú szervezetként tevékenykednek-e. Így a magyar kutatásokra¹⁶ alapozott azon feltételezésünk, hogy a közhasznú minősítést csak a szervezetek fele kezdeményezte, vagy rendelkezik a státusszal, mert megszerzése bonyolult és szigorú beszámolási és nyilvántartási kötelezettségeket von maga után, nem igazolódott.

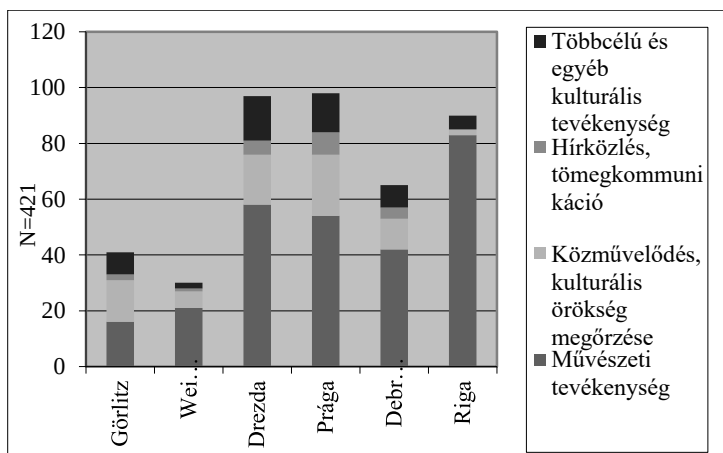
¹⁶2000-es budapesti kulturális nonprofit szervezetek felmérése 2000-ben (N=411) eredményei alapján közhasznú nem közhasznú arány 38-62%, 13 %-uk esetében folyamatban van a kérvényezés (Harsányi – Kovács, 2002).

Tevékenységszerkezet

A nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986) a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, közművelődés; többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészetben belül tartják hangsúlyosnak. A hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) is meghatározó szerepűnek találják a művészeti területet a kulturális célú nonprofit szervezeteket tekintve, azt feltételezzük, hogy vizsgálatunkban is a művészeti területen tevékenykedő szervezetek lesznek meghatározóak.

Ezt az előfeltevést igazolta vizsgálatunk, a vizsgált szervezetek több mint fele a művészeti területet nevezte meg fő tevékenységi területként, városonként vannak különbségek, itt a görlii szervezetek közművelődési és kulturális örökség megőrzési tevékenységére gondolhatunk, valamint a rigai szervezetek körében a csaknem kizárólagos művészeti szervezeti arányra (8. ábra).

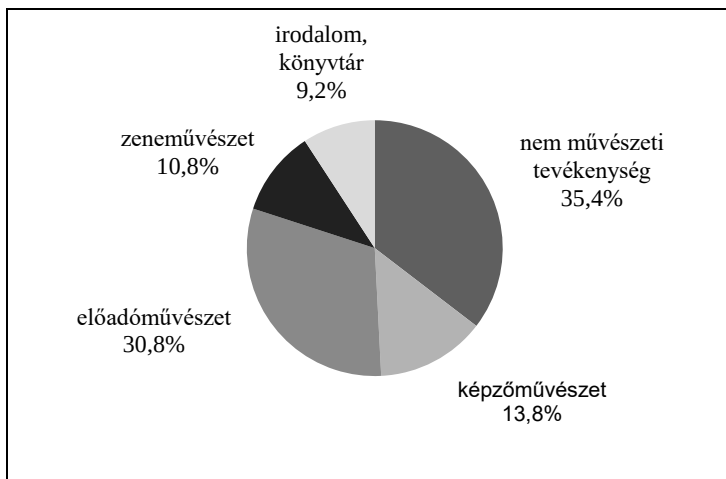
8. ábra A vizsgált szervezetek tevékenység szerinti megoszlása

Ha a művészeti területen belül (előadó-, képzőművészet, zene, irodalom, egyéb) megnézzük, hogy milyen tevékenységek hangsúlyosak, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy debreceni szervezetektől eltekintve a zenei terület emelkedik ki, a debreceni szervezeteknél hasonlóan az országos arányokhoz (1997-ben a művészeti szervezetek 62%-a előadóművészeti tevékenységet végzett (Kuti, 1999) az előadóművészeti tevékenység a kiemelkedő.

A megkérdezett debreceni szervezetek többségében a művészeti tevékenység végzése kapcsán megkülönböztethetünk két csoportot, a tagok művészeti tevékenységet, vagy művészetet támogató tevékenységet folytatnak (9. ábra). A megkülönböztetést az indokolja, hogy az esetek döntő többségében maguk a szervezet tagjai végzik a művészeti tevékenységet – kórus tagok, amatőr színjátszó csoportok tagjai stb. –, más esetben viszont az amatőr csoport tevékenységét segítő, működési feltételeit előteremtő, támogató csoport tevékenységéről van szó.

9. ábra A debreceni szervezetek tevékenység jellege szerinti megoszlása

A művészeteken belül az előadóművészet aránya emelkedik ki. Az amatőr egyesületek túlsúlyát több tényező is magyarázza. Egyfelől tekintetbe kell vennünk azt, hogy ezeknek az egyesületeknek a tevékenységére azokban az időkben is lehetőség volt, amikor más nonprofit szervezetek számára a tevékenységet tiltották. A rendszerváltást megelőző időben és a nonprofit szervezetek legális működését biztosító jogszabályi feltételek kialakulását megelőzően (1989 előtt) önszervező szervezetek (Vöröskereszt, Mozgássérültek Egyesülete, Vakok és Gyengénlátók Egyesülete stb.) és népi hagyományokat őrző szervezetek (néptánc-egyesületek, népi hangszeres zenekarok) működésére mindig volt lehetőség.

A hagyományok ápolása, a népi kultúra felelevenítése, a hagyományörző csoportok támogatása – ha mással nem, helyiség biztosításával a próbák számára, vagy vetélkedők szervezésével, hogy bemutatkozási lehetőséget kapjanak – részét képezte a szocialista kultúrpolitikának (pl. a Pávakörök kialakulása és a “Repülj páva” mozgalom). A 40 művészeti

tevékenységet folytató szervezetből 14-et alapítottak a 90-es éveket megelőzően, ebből 8-at az előadóművészet köréből.

A nem művészeti szervezeteket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legújabb alapítású szervezetek a tömegkommunikáció terén tevékenykednek. Valószínűleg ez a frekvencia moratórium feloldásával (1993. évi LXII. törvény a frekvenciagazdálkodásról a hírközlés, rádió és televízió frekvenciák szabályozása), a közösségi rádiózás és televíziózás kialakulásával van összefüggésben. A 20 közművelődési, szociokulturális tevékenységet felvállaló szervezet egyenletesen oszlik meg a három nagy szerveződés korszaka (90-es évek előtt, 90-es évek első fele, 90-es évek második fele) között.

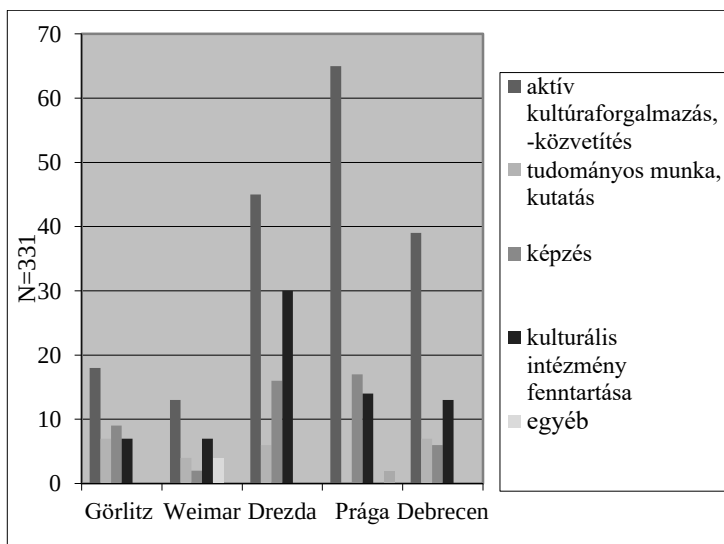
Az egyéb kulturális tevékenységet végző, és a korábbi kategóriákba be nem sorolható 11 szervezet csoportjába főleg azok az egyesületek, alapítványok kerültek, amelyek egy-egy intézmény működésének támogatását vállalták fel, például a Kölcesey Művelődési Központ Kulturális Alapítvány. Vagy egyéb speciális feladatot, célcsoportot jelöltek meg, például a Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület, a Debreceni Városvédő- és Szépítő Egyesület. Ezek közül a szervezetek közül csupán egyetlen egy alakult meg a 90-es éveket megelőzően, a Városvédő- és Szépítő Egyesület, amely 1983 óta folytatja munkáját. A szervezetek többsége ebben a csoportban azonban új alapítású. 4 szervezet a 90-es évek első felében, míg 6 szervezet a közelmúltban (90-es évek második fele) jött létre.

A tradicionális szervezetek közé tartoznak a 80-as években, illetve azt megelőzően alapított szervezetek, pl. a Városvédő- és Szépítő Egyesület, a Csapókerti Közművelődési Egyesület, a Bocskai Néptáncgyűttes Baráti Köre, a Főnix Diákszínpad Egyesület, a Déri Múzeum Baráti Köre és a Maróthy György Pedagógus Kórus. A listából is kitűnik, hogy olyan szervezetekről van szó, amelyek a korabeli

kultúrpolitika által támogatott célrendszerbe illeszthetők. Az 1995-től szerveződő közösségek profilja más, mint az előző ciklusban alakultaké. Elsősorban kifelé fordulóak, és nem egy esetben megjelennek a módszertani feladatokat felvállaló egyesületek is.

A szervezetek nagy része a kultúráközvetítést jelölte meg *elődleges feladatként*, amely ha a teljes mintában az egyesületek arányát (80%) megnézzük érthető, az egyesületek jellemző tevékenysége a szolgáltatások nyújtása. Az egy intézmény támogatását, fenntartását is a szervezetek közel negyede jelölte meg elődleges feladatként (10. ábra).

10. ábra A vizsgált szervezetek elsőként megjelölt konkrét feladatának megoszlása városonként

A szervezeteket a feladatok változásáról is kérdeztük, alapításuk óta jelentős a szervezetek állandósága, a lett szervezeteket kivéve, mindössze 14%-ban említették, hogy tevékenységükben változás történt volna, ellentétben a lett mintában a szervezetek több, mint 90%-a állította, hogy változtak a feladataik.

A debreceni szervezetek többsége sem változtatta alapítás óta érdemben a tevékenységét. A 65 esetből csupán 9 alkalommal kaptuk azt a választ, hogy a tevékenysége a szervezetnek bizonyos tekintetben átalakult. Az átalakulás 3 esetben profilbővüléssel, két esetben profil szűküléssel, és 4 esetben a működés színvonalának javulásával járt együtt. A tevékenységek stabilitása több tényezővel is magyarázható. Egyrészt a szervezetek többsége már az alapítás idején meglehetősen körülhatárolt feladatot vállalt, amelynek igyekezett megfelelni a folyamatos működés során. Másrészt az új tevékenységek felvállalását akadályozhatja a nonprofit szervezetek munkáját kísérő folyamatos forráshiány, amely még az eredetileg vállalt alapfeladat ellátását is sok esetben megnehezíti. Harmadrészt, ha egy szervezet az eredetileg vállalt feladatát nem képes ellátni, akkor a legtöbb esetben – mint erre a mintaválasztáskor számos példával is találkoztunk – nem a tevékenységi kört, ill. a feladatkört változtatja, hanem szünetelteti tevékenységét, formálisan létezik a szervezet, de valós munkát nem végez.

Célcsoport, hatókör

A célcsoport meghatározására nyitott kérdésben vártunk választ a kérdőívben, amely ugyan nagy szabadságot adott a válaszadónak, de éppen ezért rendkívül változatos csoportok kerültek említésre, és gyakran a mindenki, bárki, városunk lakói és hasonló általános csoportmegjelölésekkel lehetett találkozni, mivel az egyes kutatócsoportok maguk értékelték a kérdőívet, saját mintájukból adódó, azokban megjelenő

válaszokat kódoltak. Az említett nehézségek ellenére is azt megállapíthatjuk, hogy a szervezetek nagy része korspecifikus célcsoportot jelölt meg, és a gyermekek, fiatalok voltak a leggyakrabban említett célcsoport.

A *szervezetek hatóköre* leginkább városi és regionális a vizsgált szervezetek esetében, a görllitzi szervezetek magas nemzetközi hatókör aránya a város speciális fekvéséből adódhat, határhoz közeli fekvésű. Egyrészt a görllitzi szervezetek a Neisse partján szemben elhelyezkedő Zgorzelec szervezeteivel működnek együtt, amely Görllitz egykori, keleti városrészét fogta közre. Ehhez a lengyel lakosok, mint fontos célcsoport is meghatározó szerephez jut. Másrészt jelentős együttműködés van a német – cseh – lengyel országhatár által kialakított háromszögben.

A célcsoport pontos körülírása, a célcsoport nagysága, kiterjedtsége, differenciáltsága nem állapítható meg, nem különül el az sem, milyen mértékű a célcsoport és a szervezet tagjai közötti átfedés. Az első probléma abból adódik, hogy a munkatársak és a tevékenykedők köre nem feltétlenül azonos a szervezet tagsági körével, akik egyfelől célcsoport, másfelől szolgáltatók is lehetnek. A támogatók, jövedelmük egy százalékát felajánlók, a kapcsolatrendszerüket a közösség érdekében mozgósítók nem feltétlenül azonosak az önkéntesek és a tiszteletdíjasok körével. Így a megkérdezés során nem válik láthatóvá a szervezetet segítők köre. A második probléma ott kezdődik, hogy miután többféle típusú szervezetről van szó a debreceni minta esetében (alapítványok-egyesületek aránya 46-46%) a célcsoport változó értelmezésű. Egyes esetekben a szolgáltatást igénybe vevők köre, míg más helyzetben – a kevésbé nyitott szervezetek esetében – a szolgáltatók köre jelenik meg célcsoportként. Ennek elemzésére készítettük el a következő kereszttáblát (5. táblázat), amely révén a szolgáltatást igénybevevők köre és a tevékenység célcsoportja jobban elkülöníthet

5. táblázat A valós és az említett célcsoport Debrecenben

Említett célcsoport	Valós célcsoport			
	kitüntetések, belső díjazás	saját intézmény működése	szűk, csak a tagokat érintő	kifelé irányuló szolgáltatások
spec. érdeklődésű célcsoport	37,5%	12,5%	25,0%	25,0%
mindenki	–	8,3%	41,7%	50,0%
nonprofit szervezetek	33,3%	–	33,3%	33,4%
fiatalok	–	11,1%	11,1%	77,8%
gyerekek	–	–	–	100,0%
városi polgárok	–	–	10,0%	90,0%
középiskolások	–	50,0%	–	50,0%
egyetemisták, főiskolások	–	11,1%	44,4%	44,5%
Összesen	6,2%	9,2%	21,5%	63,1%

A szervezetek 6,2%-a azzal a céllal jött létre, hogy a szervezethez, szűk szakmacsoporthoz tartozó személyek, munkatársak kitüntetését, díjazását megszervezze, ehhez a szükséges szakmai és anyagi háttérrel biztosítsa. A szervezetek 9,2%-a kifejezetten a saját intézményt, szervezetet, annak működését kívánja biztosítani a nonprofit szervezet keretei között. További 21,5% szűk, csupán a tagokat érintő célok szolgáltatásban tevékenykedik a nonprofit szervezeten belül. Ebből levonható az a következtetés, hogy a debreceni szervezetek 1/3-a meglehetősen zártan működik. Csak ott találkozunk 100%-ban kifelé irányuló szervezettel, ahol a célcsoport a gyerekek. Magas még a kifelé irányuló szolgáltatás aránya a városi polgárok esetében. Feltételezzük, ez azzal van összefüggésben, hogy a városi polgárok fogalomkör meglehetősen tág, nehezen megfogható. A legzártabban működnek a középiskolák mellett szerveződő kulturális egyesületek és a speciális érdeklődésű célcsoportot megjelölő nonprofit szervezetek.

A célcsoportok között magas az említettsége a fiataloknak, gyerekeknek, diákoknak (16-16 alkalommal nevezik meg a szervezetek ezeket a csoportokat). Kiemelt helyzetük nem véletlen, hiszen könnyen szervezhetőek, általában intézményekhez kötődnek, és így jól megszólíthatók, utolérhetőek, sok szabadidővel rendelkeznek, és érdeklődési körük középpontjában áll a szabadidős és a kulturális tevékenységek köre.

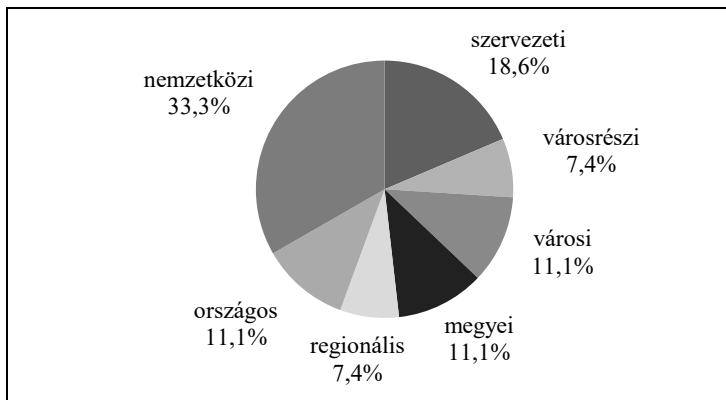
Kevés a felnőtt csoportokat célba vevő szervezetek száma és aránya. Akik felvállalják a felnőtteket, azok is főleg az alaptevékenységhez kötődő kiegészítő tevékenységeket végzők köréből kerülnek ki. A tevékenység legfőbb célja ezekben a szervezetekben a működéshez szükséges feltételek biztosítása és az alaptevékenység minőségének javítása.

A tevékenység célja itt olyan feladatok ellátása, amelyek költségvetési forrásból nem biztosíthatók (fejlesztések, modellkísérletek, tárgyi eszközök bővítése, továbbképzések szervezése stb.).

A nyílt, vagy önmagukat nyitottnak mondó szervezetek mindenki számára, illetve a városi polgárok számára kínálnak lehetőségeket a kultúra terén. Általános érdeklődésre számot tartó szolgáltatásokat nyújtanak. Előadóművészet, speciális rendezvények, tömegkommunikáció, kiadói tevékenység egyaránt megtalálható ebben a körben.

A *debreceni szervezetek* többsége úgy ítélte meg, hogy az ő *tevékenységük hatóköre* nemzetközi (21 eset, 33,3%) (11. ábra). A nemzetközi hatókör magas aránya kérdéses, hiszen a legtöbb szervezet számára a szolgáltatások biztosítása, a tevékenység megszervezése még a hazai keretek között is nehézséget jelent. Vannak azonban olyan szervezetek – főleg az előadói és a közösségi programokat szervezők körében –, amelyek úgy ítélik meg, hogy ha vannak koncertek, amelyeket külföldön adnak, vagy rendezvényeik, amelyekre külföldieket hívnak, az azt jelenti, hogy tevékenységük hatóköre nemzetközi. A szervezetek jelentős része azonban városi és megyei hatókört jelölt meg. A hatókör dimenzióánál is megjelenik 18,5%-nyi mértékben az a jelenség, amit “befelé irányuló szolgáltatásnak” nevezünk, ezek a szervezetek ugyanis tevékenységüket, szolgáltatásaikat kifejezetten a szervezet tagjai számára kínálják.

11. ábra A szervezetek hatóköre Debrecenben

A tevékenységi terület, a feladatkör és a célcsoport változók összevonásával az alapítói motivációt vizsgáltuk. Az elemzés során a vizsgált debreceni szervezeteknek alapvetően *három nagy típusát* különítettünk el:

1. Az első típusba tartozónak tekintjük azt az egyesületet, vagy alapítványt, amelynek működése során a szervezetet létrehozók saját munkájukat, munka- és életfeltételeit, jövedelmi viszonyaikat, tevékenységi lehetőségeiket kívánják javítani a közösen végzett feladat során. Ezt a típust bizonyos értelemben *zárt típusnak* nevezhetjük, hiszen az eszközökhöz, a forrásokhoz, a szolgáltatásokhoz alapvetően az alapítók és tagok férhetnek hozzá. Ehhez a típushoz sorolhatók az alkotó művészeti közösségek, az önmaguk számára közösségi programokat szervező egyesületek, a szabadidős társaságok. A legérdekesebb változata ennek a típusnak azoknak az alapítványoknak a köre, amelyek azzal a céllal jönnek létre, hogy évről évre egyet maguk közül kiemeljenek és megjutalmazzanak, illetve támogatassanak. Ennél a

típusnál főként az egyesületi formával találkozunk, de nem ritka az alapítványi forma sem, különösen az utóbbi példa által illusztrált helyzetekben. A források jelentős részét pályázatok útján szerzik, amelynek során a saját tevékenység van hangsúlyos helyzetben.

2. A második típust *félig nyitott típus*nak neveznénk. A nyitás iránya itt a konkrét, de szűken behatárolt cél, intézmény, személy, vagy csoport, amelynek megsegítésére a közösség létrejött és tevékenykedik. Ebben a kategóriában a feladatot ellátók és a célcsoport nem esik egybe, bár meglehetősen szoros összefüggés van a célcsoport és a szervezet tagjai, alapítói között. Ehhez a típushoz sorolnánk a művészeti csoportokat, kórusokat (néhány esetben saját iskolát, könyvtárat, szervezetet) támogató alapítványokat, amelyeket a legtöbb esetben a célcsoporthoz valamilyen módon kapcsolódó “külső kapcsolati kör” hoz létre azzal a céllal, hogy a célcsoport számára támogatást biztosítson. Ebben a kategóriában találkozunk pl. a költségvetési intézmények mellett működő “kiszolgáló” alapítványokkal, amelyeknek célja a forráshiányos – többnyire önkormányzati, ill. költségvetési keretből fenntartott – intézmények működésének segítése, külső források elérése a kötelezően ellátandó alapfeladatot finanszírozni képtelen szervezetek számára. Ebben a típusban főként alapítványokkal találkozunk, hiszen itt az alapvető feladat a pótlólagos forrásszerzés és nem a tevékenység. A források jelentős részét adományokból szerzik, de fontos szerepet tölt be a költségvetésben a pályázatok útján szerzett pénz is.

A pályázatok során nem a saját tevékenység, hanem az általuk támogatott célcsoport tevékenysége kerül hangsúlyos helyzetbe.

3. A harmadik típust alapvetően a *nyitottság* jellemzi több tekintetben is. Egyfelől a tevékenységek köre rendkívül széles, és sokféle feladatot felvállalnak az ebbe a típusba tartozó szervezetek, ha forrást jelent számukra. Másfelől a célcsoport is igen szerteágazó. A szervezetek főként “kifelé” kínálják szolgáltatásaikat, a szervezeten kívüli személyek, szervezetek képezik célcsoportjukat, ellentétben a zárt típusú szervezetekkel, ahol a célcsoport és a feladatot végzők köre, szolgáltatást kínáló köre a legtöbb vonatkozásban megegyezik. A nyílt szervezetek nem határolják le szűken célcsoportjukat. Forrásaikat a legtöbb esetben a saját bevételek révén teremtik meg, és nem pályázzák, ill. adományok útján gyűjtik, mint az előző két típus képviselői. Ennek megfelelően minél szélesebb a “potenciális fogyasztók köre”, annál sikeresebb a szervezetben a tevékenység. Végző soron itt is megjelenik az a motivációs háttér, hogy a tevékenységgel a szervezet tagjainak léthelyzetét, munkáját, jövedelmét, tevékenységi körét, komfortérzetét igyekeznek biztosítani, de úgy, hogy közbevetőleg beiktatódik egy láncszem a “szolgáltatási láncolatba”.

A nyitott szervezeti típusban végzett tevékenységet talán lehetne “eszközracionálisnak” nevezni. A szervezetben végzett tevékenység eszköz ahhoz, hogy a végső célt (komfortérzet, státusz, léhelyzet stb.) a szervezet tagja elérje. A zárt szervezetek ennek megfelelően “célracionális szervezetek”, mert ott a tevékenység közvetlen célja a szervezet tagja maga.

A típusalkotás természetesen problémákat is felvet, a típusok között elképzelhetőek bizonyos átmenetek, és létezhetnek olyan szervezetek is, amelyek nehezen besorolhatóak, a típustól eltérő jellemzők, nehezen definiálható célcsoportok, tevékenységi területek miatt. Ennek ellenére úgy véljük, a típusok segítik a közös vonások felfedését, és a sokszínű szervezeti világban való eligazodást.

Sebestény (2001) funkcionális szervezet tipológiájával¹⁷ részben hasonlítható a debreceni szervezetek hipotetikus tipológiája, a mi vizsgálatunk zárt típusa megfelel az önkiszolgáló, félig nyitott típusa a céltámogató, a nyitott típusa a közkiszolgáló típusainak.

¹⁷ Sebestény (2001:337) a szektorban korábban alkalmazott csoportosítási szempontok felhasználásával, azokat kiegészítve több dimenzió (alapítók, tevékenység jellege, célcsoport, eszközök, célok) mentén alakított ki egy osztályozási rendszert, amely alkalmas arra, hogy a szektor szereplői tényleges működésük alapján viszonylag homogén csoportokba sorolhatók legyenek. A dimenziók mentén kialakított ideáltípusok, amelyekkel a szervezetek többsége leírható, az önkiszolgáló, csoportkiszolgáló, közkiszolgáló, céltámogató, többcélú adományozó, közkiszolgáló-adományozó, üzleti szervezetek. Erről részletesebben szólunk a kötet Funkcionális megközelítések fejezet a Formális ismérvek és elsődleges funkciók szerinti megközelítések alfejezetben.

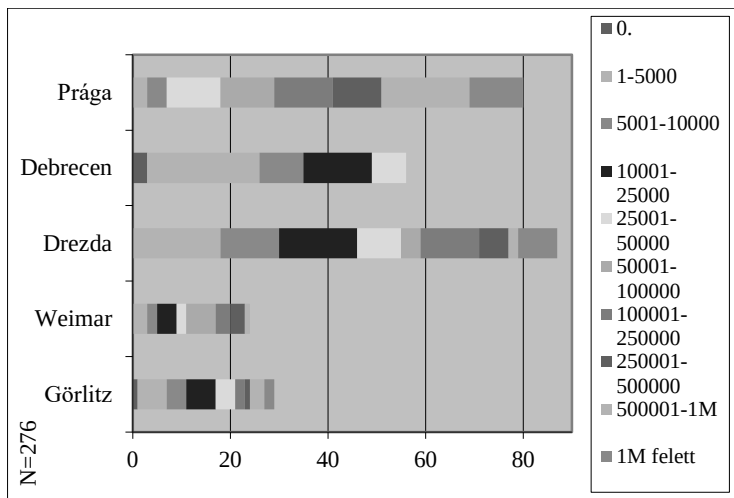
A szervezetek működésének, jellemzői, anyagi feltételei

Az empirikus kutatások többségénél megjelenik az a probléma, hogy az anyagiakra vonatkozó kérdésekre a megkérdezettek nem válaszolnak szívesen, és nem adnak pontos információt a kutatókérdéseire. Ezzel a problémával kutatásunk során mi is szembesültünk¹⁸.

Az a korábbi kutatási eredmény, amely a keletnémet nonprofit szektor kettősségére utal, egyrészt nagy szolgáltató szervezetek, másrészt kis bevétellel rendelkező tagságorientált szervezetek a meghatározóak (Anheier – Priller – Zimmer, 2000), nem igazolódik. A szervezetek megoszlása bevétel szerint arányos, a közepes bevételű a szervezetek több mint harmada Weimarban és Drezdában, a görlitzi szervezetek mutatnak némi eltérést, a kis bevételű szervezetek irányába. Messze nem olyan magas a mikroszervezetek aránya, mint a debreceni mintát illetően, ahol a szervezetek több mint fele kis szervezet volt a bevételeit tekintve (12. ábra). Mikroszervezeteknek az 5000 DM alatti éves bevételű szervezeteket tekintettük.

¹⁸ A 97 drezdai szervezetből 87 válaszolt, a 41 görlitzi szervezetből 29, és a weimari 30 szervezetből 24. Ezekre az adatokra vonatkoznak az alábbi állítások. A debreceni szervezeteke esetében ez az arány 65 szervezetből 56, a prágai adatok 98 szervezetből 80-ra vonatkoznak. Az állítások a 99-es költségvetési évre vonatkoznak.

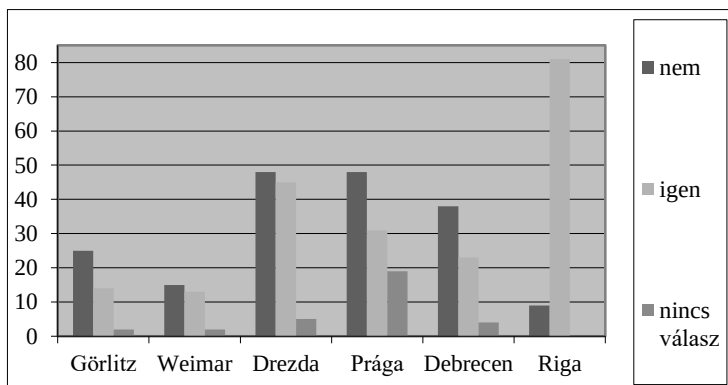
12. ábra A vizsgált szervezetek költségvetésének nagysága (DM)

A debreceni szervezetek forrás tekintetében igen elmaradnak a többi szervezethez viszonyítva, a helyzetüket tovább nehezíti, hogy a projektfinanszírozás volt a kiemelkedő, nem a működési támogatás, amely a szervezetek számára a fenntartható, folyamatos fejlődést nehezéssé teszi.

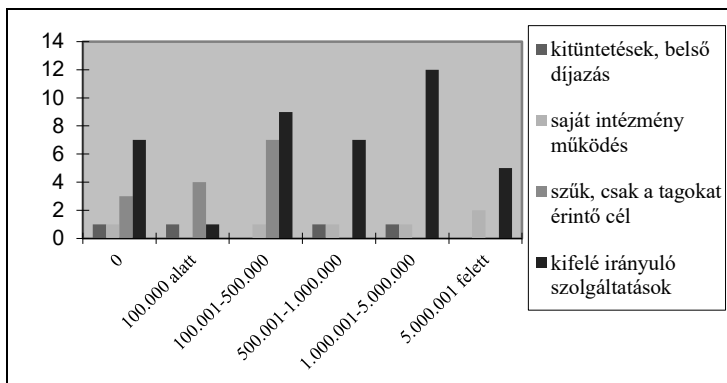
A szervezetek nagy része – közel háromnegyede – kapott magánadományt a kutatást megelőző évben, az adomány formája leggyakrabban (60%-ban) magánszemélyektől érkező pénzbeni vagy természetbeni támogatás (13. ábra).

13. ábra A szervezetek megoszlása magánadományok szempontjából városonként

A debreceni szervezetek részletesebb elemzésénél megállapítható, hogy a szervezetek nagy része 500 ezer forint alatti éves költségvetéssel rendelkezik, ami magyarázatot adhat arra, hogy miért olyan kevés a főállású alkalmazott a szervezeteknél. Egy főállású alkalmazott minimálbéren való foglalkoztatása a költségvetés nagy részét lekötné anélkül, hogy a munkavégzéshez szükséges eszközök, igénybe vett szolgáltatások biztosíthatók lennének. A költségvetés nagyságrendjét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a választóvonal a működésbeli különbségeket illetően 500 ezer és egymillió forint között van. Még nem intézményesült a szervezet, mert ahhoz kevés a bevétele, de már nem tud baráti társaságként működni, mert annál formalizáltabb a szervezete és a költségfelhasználása. A kifelé nyitott szervezetek költségvetése a magasabb kategóriákba tartozik, míg a befelé forduló, zárt szervezetként működő egységek költségvetése inkább az alacsonyabb kategóriákban található.

14. ábra A költségvetés és a tevékenység viszonya
Debrecenben

A csak a tagokat érintő célokat felvállaló szervezetek költségvetése egyetlen alkalommal sem haladja meg az 500 ezer forintot. A 100 forintnál kisebb költségvetésű szervezetek körében csupán egyetlen szervezet említett olyan célokat, amelyek külső, szervezeten kívüli személyek számára nyújtott szolgáltatásokat is magukban foglalnak (14. ábra).

A költségvetés nagysága és a konkrét feladatok közötti összefüggést vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy szinte valamennyi feladatot lehet alacsonyabb költség szinten is folytatni, nem feltétlenül a tevékenységtől függ a költségvetés nagysága. Az adatok részletesebb elemzése során azonban megállapíthatjuk, hogy a közösségi rádiózás, televíziózás nem finanszírozható csak százezres nagyságrendű költségvetésből, valamint, hogy a művészeti tevékenységek a legmagasabb költségvetési összeggel rendelkező körökből fokozatosan visszaszorulnak. A működőképes önkéntes szerveződések költségvetése minimum 100 és 500 ezer forint között mozog. Az ez alatti költségvetésűek a működésképtelenség határán léteznek. Az ötmillió forint fölötti költségvetésű szervezetekben – egy-két kivételtől eltekintve – már főállású

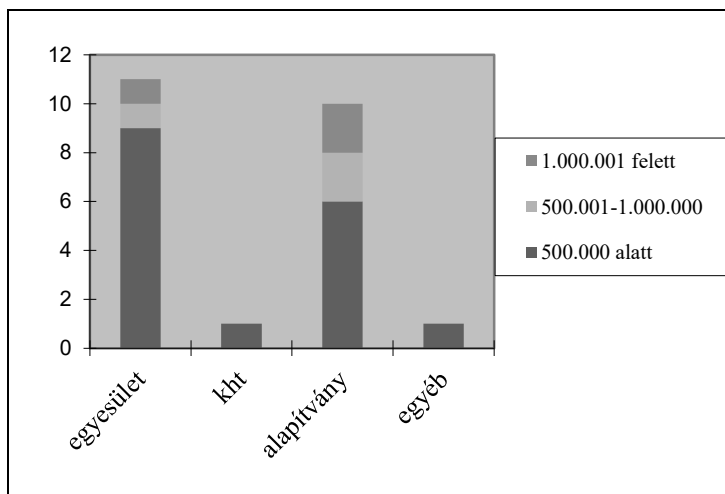
munkatársak dolgoznak. Érdekes adat, hogy a saját intézményi segítő szervezetek csaknem mindegyik költségvetési csoportban megtalálhatóak.

A saját bevételek forráselosztását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett 65 szervezetből 40 állítja, hogy nem rendelkezik tagsági díjjal, vagy a tagsággal kapcsolatos bevétellel. 10 esetben viszont a saját jövedelem 100%-a a tagdíjból származik, és további 4 szervezet esetében a tagdíjak aránya a saját bevételen belül 50% fölött van. A 65 szervezetből 20 szervezet rendelkezik csupán rendezvényszervezésből származó bevételekkel. Minél magasabb az önerő rendezvényekből származó aránya, annál magasabb a szervezet költségvetésének az összege. Az egyéb típusú bevételek jelentősége még ennél is kisebb, fenntartva azt, hogy némely esetben a válaszadók itt tüntették fel az 1%-os törvényből származó bevételeiket, és ezzel módosították a saját bevételen belüli költségtelek közötti súlyokat.

A bevételek oldaláról az adományok, támogatások kérdését is vizsgáltuk. A megkérdezett debreceni szervezetek közel háromnegyede kapott már valamilyen formában pénztámogatást. Csupán a megkérdezettek negyede állítja határozottan, hogy ők ilyen jellegű támogatásban a közelmúltban nem részesültek. A tanácsadást és egyéb szolgáltatást szervezők kisebb arányban kapnak támogatást külsőktől, mint a rendezvények szervezői, vagy esetenként a művészeti csoportok. Más a helyzet a tárgyi adománnyal, ill. egyéb díjtalanul igénybe vett szellemi szolgáltatással, a szervezetek 35,4%-a részesedett ilyen támogatásban. A tárgyi adományok többsége nem túlzottan jelentős mértékű (pl. lemezkiadótól CD-k, ingyenes szakvélemény, nagy cégektől reklámajándékok stb.), de akad egy-két értékesebb adomány is (pl. számítógépek, képzőművészekről festmények stb.).

A szponzorok 6 esetben félmillió forintnál nagyobb összegben segítették a nonprofit szervezetek munkáját, és 17 esetben kisebb támogatással járultak hozzá feladataik megvalósításához. Mint a 15. ábra is mutatja, az egyesületek főként a 100 ezer forint alatti szponzori támogatások célzottjai voltak, míg a nagyobb összegű támogatások alapvetően az alapítványokat célozták. Feltételezzük, hogy ez arra a korábban kialakult gyakorlatra vezethető vissza, amelynek értelmében az alapítványhoz befizetett pénzek adókedvezményt élveztek, míg az egyesületek támogatása nem járt ugyanezekkel a kedvezményekkel.

15. ábra A szponzorált szervezet típusa és a támogatás nagysága közötti összefüggés Debrecenben

A bevételek oldaláról érdemes megnézni azokat a további forrásokat is, amelyek döntőek lehetnek egy szervezet működésében. A megkérdezett 65 szervezetből 23 részesedett a közelmúltban önkormányzati támogatásban. A támogatás összege a legtöbb esetben 100 ezer forint alatt maradt, illetve

100-500 ezer forint között mozgott. Három esetben találkozunk 500 ezer forint feletti összeggel, és ebből egy esetben a támogatás összege egymillió és ötmillió forint között volt. (A Debreceni Szemle című folyóiratot támogató alapítvány kapott 3,5 millió forintot, az Alföld című folyóirat alapítványa 700 ezer forintot, a Kuckó Művészanya pedig 580 ezer forintot) Megyei támogatást csupán 3 szervezet kapott maximum 100 ezer forint összeghatárig. (Hajdú Bihari Kórusművészetért Alapítvány 30 ezer forintot, a Hajdú-Bihar Megyei Zenei Egyesület 30 ezer forintot, és a Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 50 ezer forintot).

Allami forrásokból közvetlenül 10 szervezet részesült. 5 szervezet 100-500 ezer forint közötti, 4 szervezet pedig 1-5 millió forint közötti támogatási összeget mondhatott a magáénak. Egy szervezet esetében pedig a támogatás mértéke meghaladta az 5 millió forintot. (A Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 3,4 millió forintot, a Nullpont Kulturális Egyesület 1,4 millió forintot, a DATE Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 3 millió forintot, a Több-Szem-Pont Kulturális és Oktatási Egyesület 1,5 millió forintot, az Alföld folyóirat alapítványa, pedig 5,5 millió forintot kapott.)

Az Európai Közösség támogatásai még nem igazán érintik a városban működő nonprofit szervezeteket (PHARE demokrácia program keretén belül csupán egyetlen szervezet jutott forráshoz a közösségi pénzekből).

A költségvetés kiadási oldaláról a szervezetek 20%-a nyilatkozott érdemben. A válaszadók esetében keveredik az intézményfenntartás és a projektfinanszírozás költsége, nem világosak, a gyakorlatban is gyakran összemosódnak a határok. Néhány nyilatkozó úgy véli, hogy a meglévő forrásait 100%-os mértékben projektek működtetésére használják. Megint más szervezetek – szám szerint 3 – úgy

nyilatkoztak, hogy a teljes költségvetést az intézmény fenntartására fordítják, és a projekteket önkéntes munkában végzik.

A *nyereség felhasználását* tekintve a válaszok alapján pontosabb képet alkothattunk. A forráshiányra panaszkodó szervezetek 80%-ában nyereség képződik. Itt érdemes lenne utánakérdezni a fogalom tartalmi hátterére, arra, ki mit ért nyereség alatt. A keletkezett nyereséget a szervezetek valamivel több, mint 1/3-1/3 arányban a projektekre, illetve az intézmény fenntartására, fejlesztésére fordítják. A szervezetek 20%-a nem válaszolt a kérdésre. Nagy valószínűség szerint azért nem, mert náluk nem képződik nyereség. Nagy kérdés, és további vizsgálatok tárgyát képezheti, hogy honnan képződik ez a nyereség, és milyen mértékű.

A debreceni szervezetek *működési rendje, szervezeti felépítése* a legtöbb esetben a jogszabályi követelményeknek megfelelően alakul, azokkal a testületekkel, irányító és ellenőrző szervekkel, amelyek a működés feltételeként a jogszabályban elő vannak írva. A szervezeti rend mindig a legminimálisabb kötelezettséget foglalja magában.

A debreceni szervezeteket tekintve a hagyományostól eltérő szervezeti rendet 5 alkalommal találtunk. Van olyan alapítvány, amelynek a kuratóriuma egyesületi vezetésszerűen van kialakítva. Olyan személyek is ülnek a kuratóriumban, akik az alapítványnál alkalmazottak is egy személyben, ami leginkább az egyesületi és nem az alapítványi forma sajátja, hogy önmaguk munkaadói is egyben. Más esetben külföldi egyesületi vezetők irányítanak 100 fős hazai tagságot. Egy másik egyesületnél az elnököt pályázati úton választják, míg az operatív irányításért az elnök által kinevezett igazgató lesz a felelős. Ez már csaknem úgy működik, mint a versenyszféra vezető választása.

Foglalkoztatás

Európai összehasonlításban a foglalkoztatás a kultúrában (teljes szektort érintve) a 90-es években növekedést mutatott, Bodo (Bodo – Rod, 1997) az Európa Tanács 1996-ban Spoleto-ban rendezett tanácskozásán 5 ország (Nagy Britannia, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország) foglalkoztatási adatait foglalta össze. Az összes foglalkoztatottak számához viszonyítva a kultúrában foglalkoztatottak aránya az 5 országban 1,4 százaléktól (Finnország, Olaszország) 2,4 százalékgig (Nagy-Britannia) terjed. Az elmúlt évtizedben Franciaországban látványosan emelkedett a kultúrában foglalkoztatottak száma (40 százalékkal), Nagy-Britanniában jelentősen, Olaszországban és Finnországban körülbelül szinten maradt. Németországban kiegyenlítődés következett be nyugati és keleti országrész között.

A foglalkoztatás terén nagy szerepet szánnak az EU foglalkoztatáspolitikai koncepciói a '90-es évek első felétől kezdődően. A szociális gazdaság koncepcióját az Európai Unió Fehér Könyve - Növekedés, Versenyképesség, Foglalkoztatás - vázolta fel nagy vonalakban, mint egyikét a 21. századba vezető fejlődési utaknak. Ennek lényege: a háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatásoknak¹⁹ piaccá szervezése, amitől három millió új

¹⁹ Hogy konkrétan milyen tevékenységekről van szó, az mindenkor attól függ, miből tevődik össze egy adott ország szolgáltatási struktúrája, mi jellemzi a lakosság életmódját és az adórendszert. Az EU Fehér Könyve példászerűen a következőket említi:

a./ Személyi szolgáltatások pl. otthoni segítség idős és testileg vagy szellemileg fogyatékos embereknek; háztartási alkalmazotti munkák: főzés, mosás, vasalás, takarítás; gyermekfelügyelet; tanulási nehézségekkel küszködő fiatalok korrepetálása, a problémás fiatalok szabadidő- és sportprogramjainak szervezése; lakóházak őrzése, portaszolgálat; vidéki, vagy a város-központoktól távol eső

munkahelyet remélnék (Growth..., 1994). Ez az elképzelés irányelvek szintjén. A '90-es évek második felében számos kutatás indult a nonprofit szektor foglalkoztatási szerepének, súlyának, fejlesztésének felmérésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Priller - Zimmer - Anheier (1999:17) által végzett 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálat alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás (ez leginkább a hazai megbízással foglalkoztatottnak felel meg) és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra.

Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a keletnémet átmeneti folyamatokat – más egykori, a szovjet fennhatóság alá tartozó országokkal összehasonlítva – kedvezőbb helyzetet teremtettek, azt feltételeztük, hogy a német városok szervezetei kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően.

körzetekben boltok üzemeltetése; főzött étel, vásárolt áruk házhoz szállítása

b./ Audiovizuális szolgáltatások, új információs és kommunikációs technikák bevezetése

c./ Szabadidős és kulturális programok szervezése, hagyományörzés

d./ A környezet gondozása: előregeedett épületek felújítása, komfortosítása, őrzése; helyi közlekedés megszervezése, kényelmesebbé, gyakoribbá, elérhetőbbé tétele (pl. mozgáskorlátozottak számára is); céltaxi-járatok üzemeltetése vidéki településeken belül és között; szelektív hulladék-gyűjtés, újrahasznosítás

e./ Környezet-védelem: természetvédelmi területek gondozása; csatornázás, csatornatisztítás; minőségi standardok betartásának monitorozása; energia-megtakarító eljárások elterjesztése, különösen a háztartások körében.

Az általunk vizsgált szervezeteknél is Prillerék eredményeinek megfelelően a szerződéses munkaerő túlsúlya figyelhető meg a foglalkoztatottakat tekintve (6. táblázat). A szerződéses munkaerőt tekintve, de a teljes és részmunkaidős munkaidős foglalkoztatottak alkalmazásában is a drezdai és a prágai szervezetek emelkednek ki, mint foglalkoztatók.

6. táblázat A vizsgált szervezetekben foglalkoztatottak száma a foglalkoztatás típusai szerint városonként

Foglalkoztatás típusa	Görlitz	Weimar	Drezda	Prága	Debrecen	Riga
főállású teljes munkaidős foglalkoztatottak száma	35	18	108	241	22	45
főállású részmunkaidős foglalkoztatottak száma	10	4	104	258	19	55
szerződéses munkaerő* száma	112	179	1198	1284	234	5
Közmunkaprogramban foglalkoztatottak száma	163	85	100	16	17	0
Összesen	320	286	1510	1799	278	105
	N=41	N=30	N=97	N=98	N=65	N=90

*a szerződéses munkaerő a magyarban inkább megbízással foglalkoztatásnak felel meg

A támogatott foglalkoztatási programok a feltételezésünknek megfelelően a német szervezetek esetében jellemző, a többi szervezetek esetében alig kihasznált. Krakkóban és Debrecenben csekély számú a teljes munkaidős foglalkoztatott.

A támogatott foglalkoztatási programok finanszírozása a német szervezetek esetében egyenlő arányban városi-, tartományi- és szövetségi szintű, az Európai Unió programok nem jelentősek, a weimari szervezetek esetében érik el a 18%-ot, a prágai és a debreceni szervezetek foglalkoztatási programjai városi és a megyei szinthez egyaránt kötődnek.

A nonprofit szervezetek szerepe a munkaerő-piaci folyamatokban az utóbbi időben gyakran előtérbe kerül a tudományos kutatásokban. A figyelem a rugalmas foglalkoztatási formák és az alternatív foglalkoztatók felé fordul, amelyek nagyarányú megjelenését várják a nonprofit szektorban. Az előrejelzések több százezer állással számolnak a nonprofit szervezetek világában. Ezen belül is elsősorban a részmunkaidős foglalkoztatásban látják a lehetőséget a foglalkoztatás bővítésére. A vizsgálatunk eredményei nem igazolják a fentebb vázolt várakozásokat a nonprofit szféra foglalkoztatás bővítő hatásáról. A rendszerváltástól eltelt 10-15 év tapasztalata azt mutatja, hogy a szervezetek többsége a kultúra terén a szabadidős tevékenységekre szerveződik, és alig vagy nem létező munkahelyteremtő erejéből következően nem jelenik meg komoly mértékben az elsődleges munkaerőpiacon. A szervezetek többsége nem professzionális, hanem olyan önkéntesek szövetsége, akik egy meghatározott cél érdekében a szabadidejükben meghatározott tevékenység ellátására, határozott cél elérésére szerveződtek. A legtöbb szervezetben (54) semmiféle jövedelmet nem kapnak az ott dolgozók.

A 65 szervezetből 60-ban nincs főállású, 59-ben nincs részállású foglalkoztatott. A debreceni mintából 5 olyan szervezet emelkedik ki, amelyik képes munkatársakat főállásban alkalmazni. A foglalkoztatás legfőbb mutatóit összegezve: 53 szervezetben nincs egyetlen egy stabil munkatárs sem, aki rendszeres jövedelmet kap tevékenységéért. Egy-egy szervezetben (mindösszesen ötben) egy, két, három, négy illetve 14 főállású foglalkoztatott dolgozik. Részmunkaidőben 3 szervezet esetében 1-1 személyt, két szervezet esetében 3 főt, és egy esetben 10 főt foglalkoztatnak. Összességében tehát 10 szervezetben 41 személy talált alkalmazásra teljes, vagy részmunkaidőben. Ez szervezetenként (65 vizsgált szervezet esetében) átlagosan kb. egy-egy fél státust tesz ki. Kiemelkedik a sorból a Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete, amely egyedül 14 főállású személy foglalkoztatását látja el, és a DATE Hallgatói Önkormányzat Kulturális Egyesülete, ahol 10 részmunkaidős munkatárs foglalkoztatására kerül sor. Ha a két, ilyen értelemben “nagy foglalkoztatót” kivesszük a mintából, az egy szervezetre jutó átlagos foglalkoztatotti létszám már nem éri el a 0,2 státust. Vagyis körülbelül 5 szervezet lenne képes egy főállású szervező, ügyintéző eltartására. A “nagy foglalkoztatókat” követően jelentős lemaradással következik a Szól a Rádió Alapítvány, ahol négy főállású alkalmazott dolgozik, az Alföld Alapítvány, ahol 3 fő- és 3 részmunkaidős alkalmazott található, és a Hangfogó Kulturális Egyesület, amelynek három részmunkaidős alkalmazottja van.

A források és az alkalmazott létszám közötti összefüggést vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy főként azok a szervezetek mernek munkavállalói szerződés keretében hosszabbtávú elköteleződést vállalni, amelyeknek saját bevételeik van (rendezvényszervezésből, kiadói tevékenységből, tömegkommunikáció terén

reklámtevékenységből). A 14 főt foglalkoztató egyesület esetében pl. a források 90%-a származik saját rendezvények utáni bevételből.

A foglalkoztatás legfőbb korlátai a legtöbb esetben a folyamatos működéshez szükséges források hiánya, a tevékenység rendszeres folytatásához szükséges infrastruktúra hiánya (helyiség, eszközök), a nonprofit szervezetek alacsony presztízse a foglalkoztatás terén (alapvetően a korábbi hiányokból következően). A korlátok között kell említeni a legális foglalkoztatás magas költségtételeit, és azt, hogy a szponzorálás még nem a kultúra része társadalmunkban. Megfontolandó az a szempont is, amely úgy fogalmazódott meg a problémával kapcsolatban egy interjúban, hogy pl. “az alapítványt nem is a foglalkoztatásra találták ki.

Adománygyűjtő és -osztó tevékenységet végez, és nem tartozik a tevékenységi körébe a nagyobb létszámot mozgató közvetlen programmegvalósítás”. Talán ezzel is összefügg, hogy a vizsgálat tanulsága szerint a nagy foglalkoztatók alapvetően egyesületi keretben szerveződnek, és nem alapítványokat működtetnek.

A mindenképpen elvégzendő feladatok zömét a szervezetek megbízásos jogviszonyban látják el. 20 szervezet jelöli, hogy él a megbízásos jogviszony formájával, és ezen belül 6 olyan szervezettel találkozunk, ahol a megbízásos viszonyban foglalkoztatottak köre 10 főnél szélesebb. A Szól a Rádió Alapítványnál és az Adyák Alapítványnál 50-nél magasabb létszámot jelölnek meg. Mindkettőnél a tevékenység jellege magyarázza az érintettek széles körét.

Támogatott foglalkoztatási programmal a 65 szervezetből csak három esetben találkozunk. Az alkalmazás ideje két esetben maximum 12 hónap, egy esetben 6. A forrást 90%-os mértékben a Megyei Munkaügyi Központ biztosította a Decentralizált Foglalkoztatási Alap terhére, és a fennmaradó 10%-ot pedig vagy maga az egyesület gazdálkodta ki, vagy az

önkormányzat támogatta a szervezetet, hogy létrejöhessen a foglalkoztatás.

A támogatott foglalkoztatással kapcsolatban jogosan merül fel a kérdés, miért csupán 3 szervezet él ezzel a lehetőséggel. A leggyakrabban említett okként ismét az anyagiak kerülnek elő. Bármilyen támogatási formáról van szó, minden foglalkoztatási típus esetében a szervezetnek rendelkeznie kell stabilan a foglalkoztatási költség egy bizonyos százalékával. Ez adott esetben csak 10%, más esetben akár 30-50% is lehet. A másik ok az alkalmazás meglehetősen korlátozott időtartama. A foglalkoztatás időtartamát a legtöbb esetben ugyanis nem a foglalkoztató határozza meg, esetleg a feladat, hogy szükség van-e arra a munkára, amit a munkavállaló végez, hanem a támogatott programok időtartama dönti el, kit foglalkoztatnak 12 hónapig, vagy 5 hónapig. Ez jelentős mértékben csökkenti a foglalkoztatás népszerűségét, mert egy kisebb szervezetben nehezen viselik a gyakori személycserét. Nincs aki a félévente érkező új munkatársat betanítsa, mire az új dolgozó megismeri szervezetet, a feladatait, már véget ér a program és egy új személy érkezik.

A rövid idejű támogatott foglalkoztatások többsége esetében több a befektetett energia, mint a tényleges hozadék.

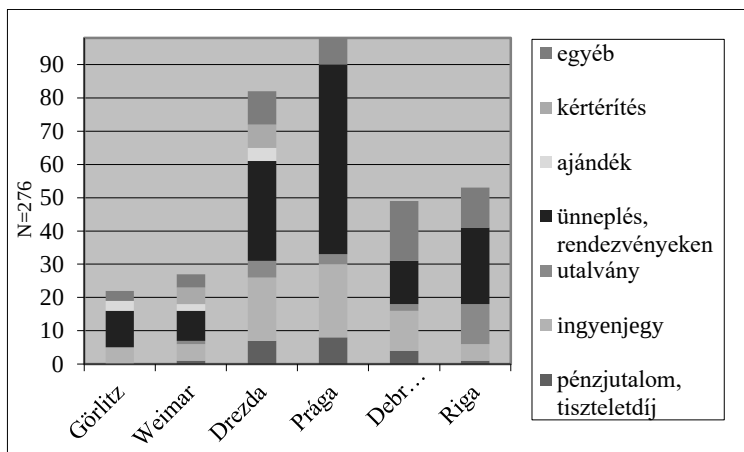
Az *önkéntes munka*, mint a nonprofit szektor lényeges jellemzője a vizsgált szervezetek számára fontos szervezeti erőforrás. A keletnémet szervezetek átlagban 17 önkéntessel dolgoznak, ez az arány, Prágában, Rigában és Debrecenben átlag 9-12 fő. A debreceni helyzeten változtat, hogy a minta nem nagyrészt egyesületekből áll, az egyesületek és az alapítványok aránya 46-46%, az alapítványok pedig mivel nem társas szervezetek nagyobb valószínűséggel kevesebb önkéntessel dolgoznak. Az önkéntes munka vizsgálatával foglalkozók nyugat- és kelet-európai összehasonlításban az önkéntesség alacsonyabb arányát említik kelet-európai

szervezeteknél, Priller (1997) kelet- és nyugatnémet szervezetek összehasonlítása kapcsán jutott ilyen eredményre.

Az önkéntesek fogadásának akadálya főként az, hogy nincs, aki szervezni tudná az önkénteseket, még akkor sem, ha némi érdeklődés, szabad kapacitás lenne a feladatok önkéntesként való ellátására. Az önkéntesek toborzása, kiválasztása, munkájának megszervezése, irányítása, ellenőrzése a szakismeret mellett, teljes embert kíván a szervezeten belül. Emellett ismét megjelenik az infrastruktúra kérdése, szükséges az önkéntesek szervezéséhez, fogadásához telefon, helyiség a munkamegbeszélések számára, és sok szervezet még ezzel a minimális infrastruktúrával sem rendelkezik.

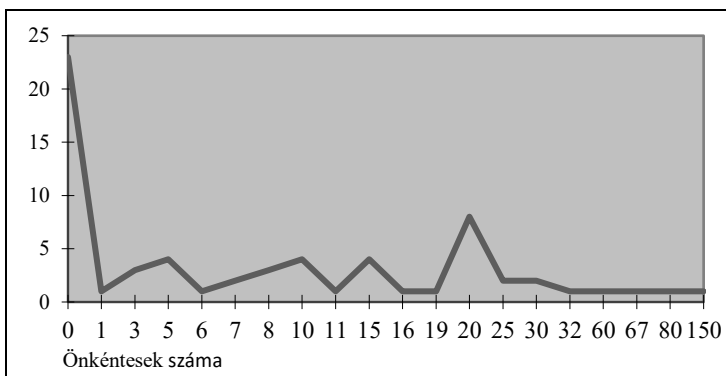
Az önkéntesek honorálására azonos minták figyelhetők meg (16. ábra), a szervezetek esetében leggyakoribb a közös ünneplés, rendezvényen való ingyenes részvétel, valamint az ingyenjegy és a költségtérítés (német szervezetek) jellemző, ami számottevő.

16. ábra Az önkéntesek honorálásának formái

A debreceni szervezeteket tekintve a vizsgált 65 szervezetből 23 esetben nem tesznek említést semmilyen alkalmazási formáról, még önkéntes segítőkről sem a megkérdezettek (17. ábra). Felmerül a kérdés: hogyan működik a szervezet, ki és milyen formában látja el akkor az alapfeladatokat? Valószínű, hogy itt arról is szó lehet, ki hogyan értelmezi az önkéntes fogalmát. Az önkéntes munka szakmai definíciója lassan szivárogoz át a köznyelvbe, és a hétköznapiak során a fogalom számos alkalommal sajátos értelmezést kap.

17. ábra Az önkéntesek száma a debreceni szervezetekben

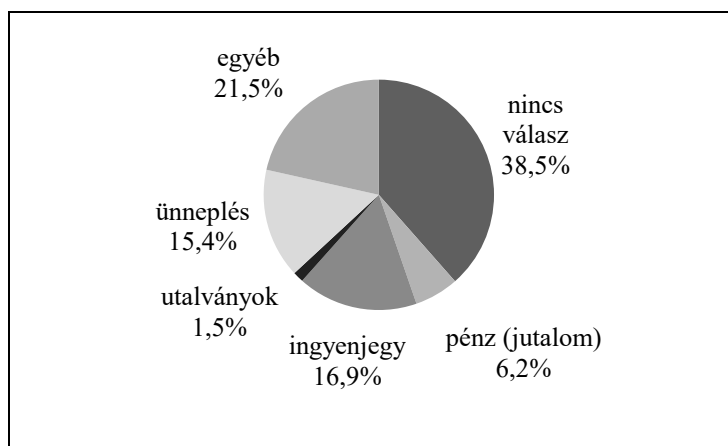
Ahol megjelennek az önkéntesek, ott is alapvetően néhány személyről van szó. 8 esetben 5 fő alatt, 9 esetben 10 fő alatt segítik önkéntesek a szervezetek munkáit. A klasszikus nagyságrendje a szervezetek mellett működő önkénteseknek a 10 és 20 fő közötti létszám (15 szervezetenél). Ez lehet azzal is összefüggésben, hogy általában az egyesületek alapító tagsága ezt a kört öleli fel, és a legtöbb egyesületi alapszabályban benne van, hogy az egyesület munkáját a tagok tevőlegesen is segítik. Lehet ez a létszám azzal is összefüggésben, hogy ennyi ember alkalmanként végzett tevékenysége még szintén önkéntes munkában irányítható.

A legnagyobb önkéntes táborral rendelkező szervezetek 50 fő fölötti segítői körrel tartanak kapcsolatot. Az egyik közülük a Déri Múzeum Baráti Köre, amely még mindig társadalmi munkának nevezi az önkéntes segítői tevékenységet. A Naprózsa Hagyományőrző Alapítványnál szintén 50-60 fő segítségére számíthatnak munkájuk során. A Kézműves Alapítvány 150 önkéntesével a „csúcstartó” a megkérdezett szervezetek körében. Feltételezzük, hogy itt nagymértékben bevonódik a szülő kör is az önkéntesek körébe, hiszen az alapítvány egy speciális képzési formát

megvalósító iskola mellett működik, és végül 80 önkéntes munkájára számíthat a Szól a Rádió Alapítvány is.

Ami viszont már a kérdőívekből is kiderül, hogy milyen fizetséget kapnak az önkéntesek a szervezetben végzett tevékenységükért (18. ábra).

18. ábra Az önkéntes munka honorálásának formái
Debrecenben

Kulcsszerepet tölt be a nem válaszolók köre, hiszen a válasz hiányát itt főként az indokolja, hogy nincs lehetőség az önkéntes munka elismerésére, vagy maga az önkéntes munka is hiányzik. Az egyéb válaszok dominanciáját is többek között az magyarázza, hogy a nyílt válasz helyén a megkérdezettek jelzik, maximum köszönő szóval tudják kifejezni hálájukat az elvégzett munkáért. Az egyebek között csupán egy-két alkalommal merült föl egyéb tényező. Pl. kiadói tevékenységet végző szervezeteknél az önkéntesek számára átadott tiszteletpéldány. Az előadói tevékenység körében ez ingyenjegyként jelentkezik. A szervezetek a legritkább esetben tudnak pénzzel, egyéb utalványokkal köszönetet

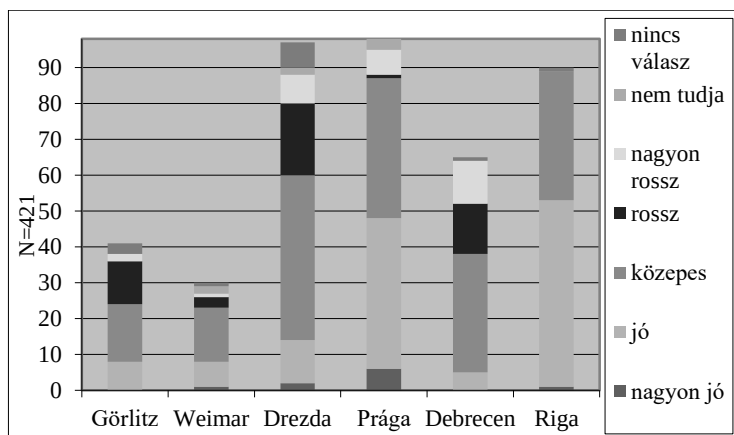
mondani az önkénteseknek. A 65 szervezetből csupán 6 esetben találkoztunk ilyennel. Ezek főként az 500 ezer forint fölötti éves költségvetéssel rendelkező szervezetek. Valamivel általánosabb formaként terjedt el az önkéntesek munkájának elismerésekor a közös ünnepség.

Helyzet- és jövőkép

A kulturális célú nonprofit szervezetek *helyzetének elemzéséhez* segítséget nyújt az, hogy a szervezetek mit gondolnak saját helyzetükről, jövőjükéről, a tervekre vonatkozó képet nagymértékben meghatározza, hogy milyen a szervezet környezete. Ezért is kezeltük kiemelten azokat a kérdéseket, amelyek a szervezet működési kereteinek, a város helyzetének a megítélésére vonatkoztak.

A szervezetek igen kritikusak voltak városuk kulturális helyzetének megítélésekor a német városokban és Debrecenben (19. ábra), a gazdasági helyzetet valamivel pozitívabbnak ítélték meg, a prágai és rigai szervezetek pozitívabbak mindkét területet illetően.

19. ábra A vizsgált szervezetek városuk kulturális helyzetének megítélése

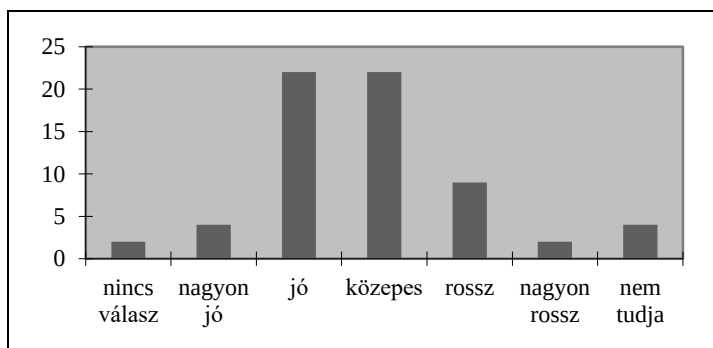

A szervezetek saját helyzetüket tekintve optimistábbak voltak a városuk helyzetéhez viszonyítva, a jövőjüket még inkább kedvezőbbnek ítélték. A városuk nonprofit szervezeteinek helyzetét azonban kedvezőtlennek ítélték, a kérdések közül ebben az esetben a legmagasabb a nem tudja válaszok aránya, amely nem túl erős kapcsolatot mutat a szervezetek között.

A debreceni szervezetek helyzetét, jövőképét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy magas volt a válaszadás során az átlag vonzása (20. ábra). Tulajdonképpen a saját helyzet megítélésekor is a válaszadók közel fele közepes minősítést adott. Még az 1 millió fölötti költségvetéssel rendelkező szervezetek között is jó néhányan csak közepesnek minősítették jelenlegi helyzetüket. Az egyesületek a jelenlegi helyzet megítélésében inkább pesszimisták, mint az alapítványok. A szervezet jövőjére vonatkozó kilátások összecsengenek a jelenlegi helyzet megítélésével. Talán a tendenciákat tekintve némi javulás tapasztalható a jövő megítélésében. Jó, és közepes jövőképet vetít elő a

megkérdezett szervezetek 33,8%-a. Érdekes, hogy jónak és közepesnek egyaránt 22-22 szervezet tartotta a jövőt a szervezet számára. Míg a helyzetmegítélésben csak 15 “jó” válasszal találkoztunk, a jövőre vonatkozóan a “jók” száma 22-re emelkedett.

20. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben

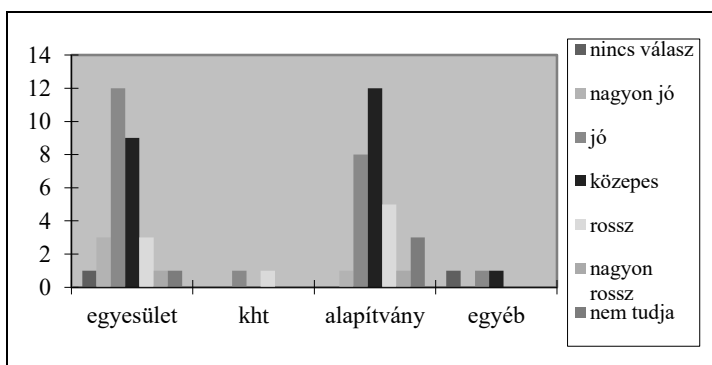

A szervezet jövőjének megítélésében az egyesületek valamivel optimistább álláspontot képviselnek, mint az alapítványok (21. ábra). Feltételezhető, hogy ez azzal van összefüggésben, hogy az 1997. évi Közhatalnok szervezetekről szóló törvény a korábban csak az alapítványok által élvezett kiváltságok egy részét más közhasznú szervezetekre is kiterjesztette, míg más részét magukra az alapítványokra vonatkozóan is megszüntette.

Optimista jövőkép jellemzi alapvetően a tömegkommunikáció terén működő kulturális szervezeteket. Míg az egyéb kulturális területen tevékenykedő szervezetek jövőképe – viszonyítva a többi területekhez – meglehetősen pesszimistának mondható. Talán nem meglepő, hogy a legborúsabb jövőképet a 100 ezer forint alatti költségvetéssel rendelkező szervezetek festik, és az 5 milliós költségvetési keretből gazdálkodóké a legkedvezőbb. Elgondolkodtató

viszont az a tény, az a bizonytalanság, amely a 100-500 ezer forint közötti szervezetek tevékenységét, jövőképét jellemzi. Arányaiban ebben a csoportban talákoztunk a legtöbb esetben azzal, hogy nem volt konkrét elképzelésük arra vonatkozóan, hogyan működnek majd.

21. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben szervezeti forma szerint

A saját jövőre, tervekre vonatkozó képet nagymértékben meghatározza, hogy milyen a szervezet környezete. Ezért is kezeltük kiemelten azokat a kérdéseket, amelyek a szervezet működési kereteinek, Debrecen város helyzetének a megítélésére vonatkoznak. A Debrecenben működő közhasznú szervezetek helyzetét nagyjából hasonlóan ítélik meg a megkérdezettek, mint a saját szervezetük helyzetét. Itt is nagy az átlag vonzása, és pontosan 22 szervezet értékeli közepesnek a helyzetet, mint ahogyan azt a jövőképnél is láttuk. Ennél a pontnál azonban sokkal magasabb volt a válaszadás során a tartózkodók száma. Csaknem a megkérdezettek negyede válaszolta, hogy nem tudja, milyen a többi szervezet helyzete a városban. Ez igazán fontos jelzés arra vonatkozóan, hogy a szervezetek jelentős része nem

rendelkezik információval a városban hasonló területen tevékenykedő nonprofit szervezetek helyzetéről, működési feltételeiről. Elsősorban ez a működő alapítványokra igaz. A 15 “nem tudom” válaszból 12 az alapítványok nevében nyilatkozóktól származott. Érdekes lenne elgondolkodni azon, hogy vajon miért pont az alapítványok ilyen tájékozatlanok, illetve “óvatoskodók” a helyzet megítélésében.

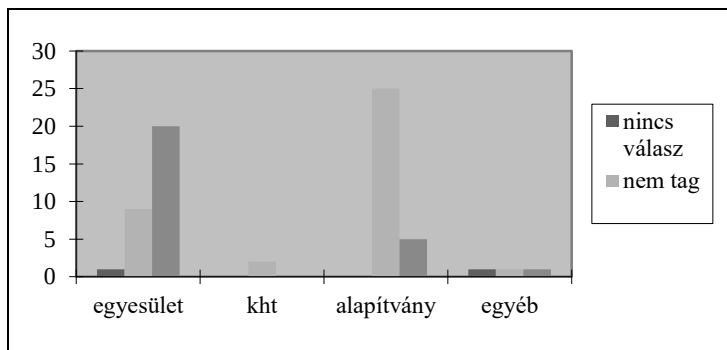
Debrecen kulturális helyzetét a megkérdezettek 50,8%-a ítélte meg közepesnek. Ez jól illeszkedik azokhoz a korábbi eredményekhez, ahol az átlag vonzása hasonlóan magas volt. Debrecen kulturális helyzetét a szervezetek valamivel kedvezőtlenebbül ítélik meg, mint maguknak a közhasznú intézményeknek a helyzetét. Érdekes módon a kulturális helyzetet bizonyos szempontból még a gazdasági helyzethöz is rosszabbnak minősítette a megkérdezettek köre. Míg a kulturális helyzetet a megkérdezettek 18,5%-a minősítette nagyon rossznak, addig a gazdaságot csak 1,5%.

A debreceni kutatócsoport a német kérdőívet *a szervezetek kapcsolatrendszerét* feltáró kiegészítő kérdésekkel bővítette. A bővítés oka, hogy véleményünk szerint a szervezetek helyzetére és jövőjére hatással van, az hogy milyen kapcsolatot tud kialakítani szakmai, pénzügyi szempontból a települése önkormányzatával és szövetségekkel, ernyőszervezetekkel. Egyrészt vizsgáltuk, hogy a szervezet tagja-e valamilyen szövetségnek, és ha igen, milyen segítséget ad a működéshez ez a tagság, másrészt rákérdeztünk a szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatrendszerére is.

A szövetségi tagság a megkérdezetteknek kevesebb, mint felét érinti. Ők elsősorban művészeti és szakmai szerveződésekhez kötődnek. Mint a következő 22. *ábra* is mutatja, elsősorban az egyesületek csatlakoztak valamely, tevékenységükhöz közel álló szövetséghez. A szövetség

elsősorban mindig szakmai és csak kivételes esetben földrajzi, regionális alapon szerveződő szövetség. A szövetség által nyújtható lehetséges szolgáltatások közül meglehetősen kevés alkalommal említik a tagszervezetek, hogy főleg a képzés, vagy más egyéb szolgáltatás iránt érdeklődve kérték volna felvételüket. A szövetségbe belépő szervezetek több mint fele egyszerre két dolgot várt el a csatlakozáskor: érdeképviseletet és információk közvetítését. 6 alkalommal megfogalmazódik az is, hogy anyagi támogatást szeretett volna kapni a szövetséghez csatlakozva, de maga az alacsony szám is mutatja: az egyre kevésbé meghatározó a szövetségek profiljában, hogy anyagi forrásokat közvetlenül tudjon biztosítani a tagszervezetek számára.

22. ábra Szövetségi tagság a debreceni szervezetek körében szervezeti forma szerint

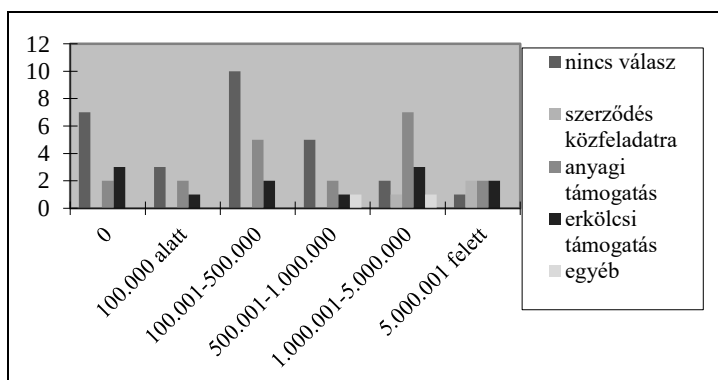
Elsősorban a 100 ezer és 1 millió forint közötti költségvetéssel gazdálkodó szervezetek léptek be inkább a szövetségekbe. Az ez alatti és fölötti összeggel rendelkezők közül már kevesebben vették igénybe a szövetségek szolgáltatásait. Elképzelhető, hogy a 100 ezer forint összeg alatt gazdálkodó szervezetek oly kevés forrással bírnak, hogy még a szövetségekhez való tartozás feltételének, a

tagdíjfizetési kötelezettségnek sem tudnak eleget tenni. A legnagyobb tőkével rendelkező szervezetek pedig már nem várnak olyan érdemi támogatást, ami miatt csatlakoznának. De az is lehet, hogy más tényezők húzódnak a háttérben, amelyek további vizsgálatot tesznek szükségessé.

Ma Magyarországon a nonprofit szervezetek főleg azokat az állami és önkormányzati feladatokat látják el, amelyek a személyre szóló szolgáltatás, segítség, önségítés világába tartoznak. A helyzet azonban közel sem ilyen egyszerű, hiszen meglehetősen kevés információjuk van a szervezeteknek és a települési önkormányzatoknak, arról, hogy melyek azok a feladatok, amelyekre – szervezetekkel, intézményekkel – ellátási szerződést lehet kötni. Miután az erre vonatkozó törvények – kevés kivételtől eltekintve – nem kötelező érvényűek, hanem megengedő jellegűek, igen nagy eltérés mutatkozik az egyes települések között a vállalt feladatokat, működtetett szolgáltatásokat illetően. Feladatvállaláskor főként az anyagiak a meghatározók, amelyekkel a települések rendelkeznek, de a sokszínűséghez hozzátartozik egy-egy település hagyománya, életszínvonala, kialakult intézményrendszere, humán erőforrása, szokásrendje is. Az állami önkormányzati feladatok átvállalásának jogszabályi háttéréről rövid áttekintést adni nem könnyű feladat. Jellemző továbbá a szabályalkotásra, hogy a jog ez esetben is gyakorlatkövető jellegű. A nonprofit szervezeteknek átadható önkormányzati feladatok szabályozása különösen a kulturális területeken nem túlzottan kiterjedt. Ez talán részben azzal is magyarázható, hogy az önkormányzati feladatok átadásának számtalan akadályát sorolják a gyakorlatban dolgozó szakemberek. Hogyan biztosítható a nonprofitok esetében a szakmai garancia? Hogyan lehet megvalósítani a szakmai ellenőrzést? Ki alkossa meg, és tartassa be a minőségbiztosítás standardjait? Ezek a tények mindenképpen közrejátszottak abban, hogy

Magyarországon meglehetősen későn indult, és nagy nehézségek árán halad előre az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti szerződés-kötés meghatározott feladatok ellátására. Gyakran találkozunk azzal a szélsőséges nézettel is, hogy a nonprofit szervezet, ha annyira akarja, a feladatot megkapja, de forrást nem tudunk hozzá biztosítani. Az önkormányzati feladatok átvállalása azonban nem azt jelenti, hogy az ellátásért felelős önkormányzat kivonulhat a finanszírozásból.

23. ábra A debreceni szervezetek kapcsolata az önkormányzattal

Az önkormányzat szerződéses közfeladat ellátására csak 1 millió forint fölötti költségvetésű szervezeteket bíz meg (23. ábra). Ennek valószínűleg az az oka, hogy a szervezetek működésének stabilitását feltételként állítja a közfeladat átadásakor. De más oldalról szemlélve is lehet összefüggés. Vagyis azok a szervezetek, amelyek szerződéses közfeladatot kapnak az önkormányzattól, olyan támogatást is kapnak hozzá, amelynek révén a szervezet működésének anyagi stabilitása garantált. A szerződéses közfeladatot ellátó 3 szervezet közül az egyik nem jelöli meg, hogy az

önkormányzat milyen összegű támogatást biztosít a feladat ellátásához, egy szervezetnél 100-500 ezer forint közötti támogatást, míg a harmadik szervezetnél 500 ezer és 1 millió forint közötti támogatást biztosít. Ebből talán levonható az az óvatos következtetés, hogy a szerződéses közfeladat kiszervezéséhez a feladatot fogadó szervezeteknek előzetesen már vannak számottevő forrásaik, és működőképességük nem kizárólagosan a kiszerveződött feladattól függ.

A 3 szerződéses közfeladatot ellátó szervezet mellett a vizsgált 65 szervezetből 21 nyilatkozta, hogy a szervezet kap az önkormányzattól anyagi támogatást. Ez az anyagi jellegű támogatás megjelölése a kérdőív költségvetés kapcsán megfogalmazott kérdésekkor 23 szervezetnél jelentkezett összegszerűen is. Erkölcsi támogatást ugyancsak 21 szervezet jelölt meg.

Az anyagi jellegű támogatás különösen az 500 ezer forint alatt tevékenykedő csoportok számára jelentős, hiszen működőképességük záloga az évről-évre biztosított kisebb összegű önkormányzati forrás. Elsősorban a kisebb amatőr művészeti együttesek, csoportok – amelyek főként egyesületi formában dolgoznak – tulajdonítanak nagy jelentőséget az önkormányzati támogatásnak. Az önkormányzat jelentős mértékben finanszírozza még – a többi tevékenységgel összevetve – a kiadói tevékenységet. Kevésbé ad tanácsadásra, szolgáltatások szervezésére és esetenként a rendezvények szervezése is háttérbe szorul a fenti feladatokkal szemben a forrásosztáskor.

Az alacsony támogatottság ellenére csak két szervezet ítélte úgy, hogy kapcsolata rossz, illetve nagyon rossz az önkormányzattal. A többségnek inkább nincs is kapcsolata, vagy ha van, akkor közepesnek (22 esetben), illetve jónak (16 esetben) minősítették. Az egyesületek egy nagyon kicsivel kedvezőbbnek ítélték meg az önkormányzattal való

kapcsolatukat. Nem véletlenül, hiszen az ő életükben jelentősebb szerepet tölt be még az a kevés támogatás is.

Az Európai Unió. tagországaiban 1993-ban végzett nonprofit szervezeteket érintő vizsgálat (N=2300) során a szervezetek *működésükhöz, fejlődésükhöz szükséges igénynek* a több forrást, valamint a több fizetett alkalmazott és az információkat, menedzsment tanácsokat nevezték meg (Communication..., 1997:25).

2000-ben a kulturális nonprofit szervezetek működését, problémáit középpontba helyező vizsgálat a KSH 1997-es kulturális szervezeti vizsgálatának másodelemzése után fókuszcsoporthoz tartozó interjúk útján a kulturális szektor különböző területein dolgozó nonprofit szervezetek képviselőivel próbálták feltárni a szervezeteket érintő problémákat. Az interjúk eredményeképpen megállapították, hogy a szolgáltatásaik színvonalának emelése; a szervezetek működésének fejlesztése a nyújtott szolgáltatással összhangban; a környezetüket meghatározó viszonyok elemzése, és az ahhoz való alkalmazkodás; a közönség bevonása, mozgósítása; a szolgáltatások minőségi fejlesztése, valamint az együttműködő partnerekkel való viszony kiépítése, illetve meglévő kapcsolatok ápolása a fejlesztésre szoruló terület a szervezeteknél.

A *szervezetek igényeinek* felmérésénél feltételeztük, hogy a fenti eredményeknek megfelelően a szervezetek a több forrást, pénzügyi feltételeik javítását és a több munkaerőt, valamint a kapcsolatok építését határozzák meg, mint a helyzetük javításában szerepet játszó tényezőket.

A támogatási és finanszírozási közpolitika, valamint a szervezetek aktuális pénzügyi helyzetének javítása, mint leggyakrabban említett igény együttes magas aránya igazolja a szervezetek forrásigényét, emellett hangsúlyosan azonban nem jelenik meg a több munkaerő vagy az együttműködés igénye, ez arra enged következtetni, hogy a szervezetek a

mindennapi létükhöz szükséges források előteremtését látják elsődleges célnak, nem a fejlesztésen, újításokon, szolgáltatások bővítésén gondolkodnak.

Konklúzió

A kérdőíves felmérés eredményeinek elemzésekor azt tartottuk szem előtt, hogy a kelet-közép-európai városok kulturális szektorában működő nonprofit szervezetek helyzetének elemzése révén választ kapjunk arra, hogy a velük szemben támasztott elvárásoknak – önkormányzatoktól közfeladatok átvállalása, szolgáltató, foglalkoztatás élénkítő szerep – képesek-e megfelelni. Célunk az volt, hogy megértsük azokat a tényezőket, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken. Az elemzéskor igyekeztünk a kérdőíves vizsgálat során feltárt információkat bemutatni, kerestük azokat az összefüggéseket, amelyek a feltárt tényeket magyarázhatják.

Az alábbiakban összefoglaló megállapításokat fogalmazunk meg.

A vizsgálatban szereplő cseh, lengyel, lett, magyar és német városok valamennyien példái a rendszerváltás után átalakuló társadalmaknak, amelyek különbözőségeik ellenére hasonló intézményi és mentális mintákkal és hagyományokkal rendelkeznek, ezért azt feltételeztük, hogy a városokban működő kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetében, fejlődésében hasonlóságokat tapasztalhatunk. A történeti, strukturális egyezések ellenére a vizsgálatban szereplő városokban a nonprofit szektor jelentős, az adott országra jellemző eltérést mutat (működési keretek, tevékenységek, bevételi nagyság, foglalkoztatási típusok). A német kutatásvezetők a német szervezetek kedvezőbb helyzetét (anyagi, foglalkoztatás szempontból) feltételezték az egyesítés utáni anyagi támogatás, működéshez szükséges tanácsok, jogi

keretek gyors kialakítása miatt, azonban ez nem igazolódott, jelentős különbséget nem tapasztaltunk a német szervezetek javára. A saját hipotézisünk (10 év a változások szempontjából rövid idő, nagy eltérésekre nem számíthatunk a kedvezőbb helyzet kialakulását illetően) igazolódott.

Seifert (1996) feltételezte, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban. Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítottak ki (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba. Mind Seifert feltételezése, mind Anheierék megállapításának második része megdőlt. Vizsgálatunkban a szervezetek jogelődeinek feltárásával vizsgáltuk ezt a kérdést. Az újraalapított szervezetek száma valóban nem volt magas Debrecenben (a debreceni szervezetek – kettő kivételével – új alapításúak, még ha ez a '80-as években történt is), azonban épp a keletnémet városok szervezetei, valamint a prágai szervezetek között jelentős arányban vannak újraalapított szervezetek, amelyek a korábbi szervezetek hagyományait viszik tovább, és ez épp a társadalmi beágyazottságra enged következtetni, hisz több évtizednyi tiltás sem tudta a szervezeti mintákat megsemmisíteni.

A nonprofit szektor területén a kulturális és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve, mint a nemzetközi kutatások országok közötti összehasonlításánál is láthattuk, ennek háttérében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni. Ezt az előfeltevést részben igazolta a felmérés, a prágai és valamelyest a debreceni szervezeteknél tapasztalhattuk a '89 előtt alapított szervezetek magasabb arányát. Az azonban elmondható, hogy a vizsgált szervezetek közel háromnegyede 1995-előtt megalakult, tehát arányaiban a '90-es évek elején a szervezetalapítás igen dinamikus volt. Ennek háttérében az áll, ha a magyarországi helyzetet tekintjük, hogy a 80-as évektől kezdődő állami szerepvállalás csökkenése hatására a művelődési intézmények mellett, berkein belül működő öntevékeny csoportok formalizálták tevékenységüket, nagy számban jöttek létre kulturális célú nonprofit szervezetek, amelyet az államháztartás finanszírozási krízisére való reakcióként, kényszerből született innovációként is értelmezhetünk.

Németországban, Csehországban és Magyarországon a jogi keretek már rögzítettek. Lengyelországban és Lettorságban még részben hiányzik a részletes jogi szabályozás és/vagy ennek gyakorlati megvalósítása. Ez kihat a szektor fejlettségére, Lengyelországban a szervezetek száma nem növekedett olyan dinamikusan a 90-es években, mint Magyarországon. Rigában pedig sok esetben annak ellenére, hogy évek óta közösséggként működnek egy-egy kulturális intézmény berkein belül informális csoportok, nem intézményesültek. A jogi feltételek változásának hatását tapasztalhattuk a debreceni szervezetek esetében. A jogi szabályozás alapítványokat támogató hatásai révén a '90-es évek elején az alapítványok létrehozása volt a meghatározó. Amint változott a szabályozás, kiegyenlítődés tapasztalható a szervezeti formák tekintetében. A magyar kutatásokra

alapozott feltételezésünk, hogy a szervezetek maximum fele kezdeményezett már közhasznú minősítést, vagy rendelkezik e státusszal, mert megszerzése bonyolult és szigorú beszámolási és nyilvántartási kötelezettségeket von maga után, nem igazolódott, hiszen a debreceni szervezetek több mint kétharmada rendelkezik közhasznú minősítéssel, vagy kezdeményezte már.

Mind a nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986), mind a hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, közművelődés; többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészeti területen tapasztalták a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát. Ezt az előfeltevést igazolta vizsgálatunk, a vizsgált szervezetek több mint fele a művészeti területet nevezte meg fő tevékenységi területeként. Városonként vannak különbségek, itt a görbitzi szervezetek közművelődési és kulturális örökség megőrzési tevékenységére gondolhatunk, valamint a rigai szervezetek körében a csaknem kizárólagos művészeti szervezeti arányra.

Mintánkban a domináns jogi formát az egyesületek képviselik. Emellett kizárólag az alapítványoknak van említésre méltó szerepük. A bonyolult alapítási procedúrával és csak elegendő alaptőkével létrehozható formák, mint a közhasznú társaságok elenyésző számban találhatók a mintában. Így ez azt az előfeltevésünket megdönteni látszik, hogy a vizsgálatban szereplő városokban elkezdődött volna egy olyan folyamat, amelyben az önkormányzatok feladatköröket magánkézbe (piaci vagy nonprofit) adnak át, közalapítványokat, közhasznú társaságokat alapítanak, amely révén az állam közvetetten kivonulna a kultúra területéről.

A szociális gazdaság koncepció keretében építenek a nonprofit szektorra, amely új foglalkoztatási megoldásokat alakít ki, elsősorban a házkörűli és személyi, a szociális és környezetvédelmi szolgáltatások, valamint a kultúra, a sport és a média területén tartják a nonprofit szervezeteket alkalmasnak a foglalkoztatás bővítésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999:17) 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálatuk alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra. Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors, már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a kelet-német átmeneti folyamatok számára – más egykor a szovjet fennhatóság alá tartozó országokkal összehasonlítva – kedvezőbb helyzetet teremtettek, így azt feltételeztük, hogy a német városok szervezetei kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően. Az európai foglalkoztatáspolitikai elvárások nem igazolódtak, ezzel szemben Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999) azon eredményei, amely szerint a szerződéses foglalkoztatás és az önkéntes munka a jellemző a vizsgált szervezetekre, igazolódott. A kutatási eredmények alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált nonprofit szervezetek új munkahelyeket csak elvétve teremtenek. A vizsgált szervezetek foglalkoztatási viszonyai és munkahelyeinek megőrzése eltérőek. Míg a debreceni és krakkói nonprofit szektorbeli tartós foglalkoztatás inkább kivételt jelentenek, Rigában ez a gyakorlat (az összes szervezet 88%-a). Prágában (51%), Drezdában (32%), Görlitzben (23%) és Weimarban (20%) is

többé-kevésbé jellemző a tartós foglalkoztatás. A támogatott foglalkoztatási programok, a kiinduló feltételezésünk ellenére nem játszanak döntő szerepet a szektorban, a vizsgálatban szereplő keletnémet városok szervezeteire csak kevésbé, a debreceni és a prágai szervezetekre csekély mértékben, a krakkói és rigai szervezetekre egyáltalán nem jellemzőek.

A 2000-es években a vizsgálatban részt vevő városokban sokszínű szervezetrendszerrel találtunk jelentős teljesítményekkel, de nem tökéletesen, így a szolgáltatások átvállalásában megnyilvánuló szerep, a foglalkoztatási potenciál növekedése, az állami feladatok átvállalásának tömeges megjelenése nem várható, ha nem változik meg a szervezetekre vonatkozó finanszírozási politika (projektfinanszírozás helyett/mellett működési támogatás). Érdemes lenne megvizsgálni, hogy milyen jellegű változások történtek az elmúlt 15 évben, milyen a jelenlegi helyzet.

Térségi, tevékenységi területenkénti megközelítések

Hajdú-Bihar megyei és debreceni civil szervezetek helyzetfelmérése²⁰

A helyzetfelmérés célja a megye civil hálózatának feltérképezése, civilek és az önkormányzat közötti partnerség felmérése és javaslatok megfogalmazása az együttműködésekkel szemben.

A civil szervezetek helyzetének leírására, bemutatására, a helyzetük elemzésére három forrást használtunk fel. Egyrészt a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) nonprofit szervezetekre vonatkozó adatait, elemzéseit, másrészt az Országos Bírósági Hivatal által nyilvántartott, a birosag.hu felületen szereplő, illetékes Törvényszékeknél bejegyzett Civil Szervezetek Névjegyzékének adatait, harmadrészt az önkormányzati adatbázist, amely a civilek.debrecen.hu felületen regisztrált szervezetek alapadatait tartalmazza. A KSH nyilvántartásban azok a szervezetek szerepelnek, amelyek rendszeresen (évente) szolgáltatnak adatot, így az eredmények ezekre a szervezetekre vonatkoztathatók. A Civil Szervezetek Névjegyzékében azok a szervezetek jelennek meg, amelyek be vannak jegyezve, így ez utóbbi bővebb létszámú, nagyobb szervezeti számú kört jelent, olyan szervezetek is benne vannak, amelyek már nem működnek, a megszűnés határán vannak, de még nem jelentették be a működésük befejezését. Még egyéb eltérés is van, a KSH adatbázisban a nonprofit gazdasági társaságok is szerepelnek, míg a névjegyzékben

²⁰ A munka A Dialógus – Közigazgatási partnerségi kapcsolatok erősítése Debrecenben című ÁROP-1.A.6-2013-2013-0014 számú projekt keretében készült.

nem, mert a nonprofit gazdasági társaságokat a Cégbíróságnál kell bejegyeztetni, így a névjegyzékben nem szerepelnek. A névjegyzék adataiból a szervezetek számáról, szervezeti formájáról, közhasznú státusáról és céljáról kaphatunk információkat, míg a KSH adatokból az adatfelvétel jellegéből adódóan a működési, gazdálkodási jellemzőkről is tájékozódhatunk.

Az önkormányzati adatbázis a szervezetek önkéntes regisztrációján alapul, alapadatokat (cím, elérhetőség, szervezeti forma, meghatározó tevékenység, hatókör) tartalmaz, folyamatosan bővülő kört jelent. Azonban valószínűleg a legaktívabb szervezeti kört tartalmazza, hisz ide nem a kötelező adatszolgáltatás, nyilvántartás révén kerülnek be a szervezetek, hanem saját szándékukból.

Elemzésünkben elsőként a KSH elérhető legfrissebb adatai révén próbálunk felvázolni egy országos, majd megyei helyzetképet, ezután a névjegyzék alapján egy a debreceni szektorra jellemző képet szeretnénk bemutatni, majd az önkormányzati nyilvántartás adatait tekintjük át. Ezen túl a kutatás során készített szakértői interjúk anyaga is fontos alapját képezi a debreceni helyzet feltárásának, hozzájárul a javaslatok, következtetések megfogalmazásához.

Előzmények

Az önkormányzatok és a civil szervezetek kapcsolatának kutatása nem előzmények nélküli. Az elmúlt években az állam és a nonprofit szektor kapcsolatának vizsgálata leginkább az állam szabályozó, finanszírozó szerepének kutatására és az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolatok feltárására irányult.

Gáspár (1999), korántsem a teljesség igényével, a következő együttműködési lehetőségeket taglalja (7. táblázat).

*7. táblázat Együttműködési lehetőségek civilek és
önkormányzatok között*

Területek	Példák
Fejlesztés	
Közügyek feltársa és megoldása A közszolgáltatások stratégiai fejlesztése Új közszolgáltatások létrehozása Közszolgáltatások „megtartása”, erőforrásainak kiszélesítése	Részvétel, együttműködés Fókuszcsoport, véleménykérés Pl. Teleházfejlesztés Iskolai alapítvány létrehozása
Működtetés	
A szolgáltatás nyújtása Működési feltételek javítása Jogvédelem Igénybevevői kontroll, érdekvédelem Szakmai kontroll, érdekvédelem	Kultúrház működtetése, polgárórság Tájékoztatás, felvilágosítás Helyi – civil - ombudsman Iskolaszék Kamarák

Forrás: (Gáspár, 1999: 40)

A 90-es évektől kezdődően több országos, regionális, megyei és helyi kutatás készült a témában. Ezek közül bemutatunk néhány meghatározó munkát.

2000-ben egy az Európai Bizottság támogatásával létrejött kutatás (Third System and Employment) a civil szektor foglalkoztatásban betöltött jelenlegi és lehetséges szerepének feltárására irányult az európai országokban három területen: a kultúra; a környezetvédelem és a szociális szolgáltatások területén. Ennek a vizsgálatnak a részeként az

Európai Bizottság támogatásával jött létre az ARCIWEB (Art and Cultural Cities: New Employment Laboratories) kutatás. A kutatás első szakaszában, amelyet az IMED (Istituto per il Mediterraneo) vezetett, nyugat-európai (olasz, német, spanyol) városokat vizsgáltak. A második szakaszban a Drezdai Egyetem Szociológia Intézete és a görlitz-i Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézet vezetésével, a Debreceni Egyetem közreműködésével, a Volkswagen Alapítvány támogatásával közép-európai országok, Csehország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Németország városait (Prága, Krakkó, Riga, Debrecen, Drezda, Görlitz, Weimar) vonták be a vizsgálatba. A kutatás célja az volt, hogy elemezze a cseh, a lengyel, a lett, a magyar és a német nonprofit szektort helyzetét; különös tekintettel a kulturális célú nonprofit szervezetekre; azonosítsa azokat a tényezőket, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken; vizsgálja a kulturális célú nonprofit szervezetek foglalkoztatási potenciálját. A debreceni szervezetek elemzésekor a szervezetek együttműködési hajlandóságára, nyitottságára és az önkormányzattal való viszonyára is irányultak kérdések. A megkérdezett szervezetek anyagi támogatás, erkölcsi támogatás és szerződéses közfeladat révén álltak kapcsolatban az önkormányzattal. Az önkormányzat szerződéses közfeladat ellátására csak 1 millió forint fölötti költségvetésű szervezeteket bízott meg. Ennek valószínűleg az volt oka, hogy a szervezetek működésének stabilitását feltételként állította a közfeladat átadásakor. De más oldalról szemlélve is lehet összefüggés. Vagyis azok a szervezetek, amelyek szerződéses közfeladatot kaptak az önkormányzattól, olyan támogatást is kaptak hozzá, amelynek révén a szervezet működésének anyagi stabilitása garantált.

2005-ben Hajdú-Bihar megyei civil szervezetek kérdőíves vizsgálata 160 szervezet, 36 önkormányzat és 67 közösségi intézmény megkérdezésével (263 kérdőív valamint 45 interjú) a civil szervezetek tevékenységének, működésének leírására, önkormányzatokkal való és egyéb közösségi szereplővel való együttműködésének feltérképezésére vállalkozott, valamint az önkormányzatok civilekhez való viszonyát vizsgálta (Murányi, 2005:109).

2005 – ben Bartal és munkatársai az egy millió éves bevételt meghaladó (később ezt az alacsony válaszadási hajlandóság miatt 800 ezerre módosították), legalább három éve működő és döntően közszolgáltatást nyújtó debreceni székhelyű szervezetek körében végeztek vizsgálatot abból a célból, hogy feltárják, milyen szerepet játszanak a civil szervezetek a város gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében és milyen egyenlőtlenségek alakultak ki az egyes szervezetek között. A kutatás a városban működő civil szervezetek projektjeire és kapcsolati rendszerére koncentrálni kívánta, milyen típusú szervezetek alkotják a városi civil szektort, milyen szerepet játszanak ezek a szervezetek új kapcsolati formák és magatartásminták kialakításában a városon belül és mennyire alakítja ezeknek a szervezeteknek a városban játszott szerepét az állammal, önkormányzattal, a piaci szereplőkkel és a transznacionális szervezetekkel való kapcsolata. A kutatás külön hangsúlyt fektetett a civil szervezeteknek, az állami, önkormányzati szervek, a gazdasági szervezetek, illetve intézmények közötti kapcsolati háló elemzésére (Bartal – Kákai Szabó, 2005: 3).

A következő kérdésekre keresték a választ:

- Milyen típusú civil szervezetek vannak jelen ebben a városban. A várost társadalmi, gazdasági és politikai mezőként felfogva annak mely részeiből jöttek, és milyen értékelési szempontokat képviselnek;

- Milyen együttműködési formákat alakítanak ki egymás között, a város állami és piaci szereplői között, illetve a regionális, országos és transznacionális szereplők között a civil szervezetek, mik ezeknek a kapcsolati hálónak a sajátosságai;
- Mi a város civil projektjeinek tipikus sajátosságai, milyen értékeket, szempontokat és csoportokat képviselnek;
- Milyen erőforrásokat mozgósítanak a város civil társadalmi szereplői, milyen formákban és hogyan válnak szereplőivé az új regionális, megyei, városi kormányzati mechanizmusoknak (Bartal – Kákai – Szabó, 2005: 6).

A kutatás fontos eredménye volt Debrecen városi civil/nonprofit szektor rétegzettségének feltárása. A kutatási mintába bekerült 130, különböző tevékenységi csoportokhoz tartozó, nonprofit szervezetek vizsgálata alapján megállapították, hogy a városi civil/nonprofit szektor – együttműködési kapcsolataiban – igen rétegzett képet mutat. A részletesebb elemzések szerint a helyi civil/nonprofit szektor három, jellegzetes csoportja vált leírhatóvá – a különböző társadalmi partnerekkel kialakított - együttműködési kapcsolatai nyitottsága, sokrétűsége alapján (Bartal – Kákai – Szabó, 2005: 85).

Az első csoportba egyedülként az egészségügyi-szociális szervezetek kerültek, amelyek közül legalább 55-65%-a nyílt és sokrétű együttműködési kapcsolatokat alakított ki a különböző társadalmi partnerekkel. A második csoportba a kultúra, oktatás és tudomány, illetve az egyéb tevékenységi körbe sorolt szervezetek tartoztak, amelyek fő jellemzője volt, hogy többségük együttműködési kapcsolataikban kevésbé nyitottak (mondhatnák azt is, hogy inkább zárt befelé forduló szervezetek) voltak, és kapcsolataik a különböző szektorokat megjelenítő egy-két szereplőre korlátozódott. A két fő csoport

mellett átmenetet jelentettek azok – a környezetvédelmi, település- és gazdaságfejlesztési valamint sport és szabadidős tevékenységi területen működő – szervezetek, amelyek többsége együttműködési kapcsolataikban inkább nyitottak voltak, de ez a magasabb együttműködési készség nagyon gyakran, ugyancsak a különböző szektorok egy-két szereplőjére irányult (Bartal – Kákai – Szabó, 2005: 85).

Helyzetkép

Az 1990-es évek elejétől kezdve a Központi Statisztikai Hivatal Magyarországon évente végez nonprofit szervezeti adatgyűjtést és helyzetelemzést a nonprofit szektorról, amely elsősorban a szervezetek alap működési és gazdasági jellemzőinek feltárására irányul, így alapadatokat tekintve idősoros adatok is rendelkezésre állnak a szektor egészéről (évente aktualizált adatbázis alapján).

A nonprofit szektor méretének, gazdasági és társadalmi súlyának változását három fontos mutatóval lehet érzékeltetni, a szervezetek és a foglalkoztatottak számával, valamint a bevételek reálértékével. A rendszeres statisztikai megfigyelés kezdete – 1993 – óta ezek értékei ugyan eltérő ütemben és egy-egy év kivételével, folyamatosan növekedtek. 2008 óta ez a tendencia a foglalkoztatottság kivételével igen mérsékeltté vált, 2012-ben először fordult elő, hogy mindhárom görbe lefelé mozdult el az előző évhez képest. A szervezetszámnál a fogyás ugyan nem számottevő, de a bevételek reálértéke 4, a munkavállalók száma pedig mintegy 3 százalékkal esett vissza. Ez a szektorszinten tapasztalható visszaesés azonban csak a szolgáltató jellegű, nonprofit gazdasági társaságok körében következett be, náluk mutatható ki a bevételek 10, illetve a foglalkoztatottak 4 százalékos csökkenése anélkül, hogy a számuk változott volna (A nonprofit..., 2013:1).

2012-ben 65,3 ezer civil és egyéb nonprofit szervezet működött Magyarországon, bő egyharmaduk (23 ezer) alapítványi formában, 42,3 ezer társas nonprofit szervezetként. Az alapítványok 62 százaléka továbbra is három tevékenységi területhez: az oktatáshoz (32%), a szociális ellátáshoz (16%) és a kultúrához (14%) köthető. A társas nonprofit szervezetek körében továbbra is a szabadidős (25%) és a sportegyesületek (16%), valamint a kulturális szervezetek (12%) aránya a legnagyobb. 2011-ben a közhasznú státussal rendelkező szervezetek aránya 51, a kiemelkedően közhasznúvá nyilvánítottaké további 5 százalék volt, 2012-ben a törvényi változás következtében már csak egy fokozat létezett, s az így közhasznúnak minősülő szervezetek részaránya 53 százalék alá süllyedt (A nonprofit..., 2013:1). A közhasznú szervezetek aránya 2011. évi CLXXV. az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló törvény révén várhatóan változni fog, a 2012-es és 2013-as két év átlagában kell a szervezeteknek a közhasznúság civil törvény szerinti kritériumainak megfelelni, valamint az alapszabályt, alapító okiratot is módosítaniuk kell a szervezeteknek, így várhatóan csökkenni fog a közhasznú szervezetek aránya.

Ha a *gazdasági hátteret* tekintjük, 2012-ben a szervezetek 90 százaléka bonyolított teljes pénzforgalmat, közel 3–3 százalékuk csak bevétellel rendelkezett, vagy csak kiadásai voltak, 4 százalékuknál semmilyen pénzügyi tevékenység nem zajlott. A vizsgált időszakban a bevételek összege meghaladta az 1256 milliárd forintot, ez 2011-hez képest folyó áron másfél százalékos növekedést, reálértékben 4 százaléknyi csökkenést jelentett. Emellett az 500 ezer forintnál kisebb bevételű szervezetek aránya, ahogy az előző évben is, 45 százalék fölé emelkedett (A nonprofit..., 2013: 1)

A *bevételek településtípus szerinti eloszlását* vizsgálva az egyenlőtlenségek évek óta nyomon követhető mérséklődése leállni látszik; a fővárosban koncentrálódik változatlanul a források 54 százaléka, szemben a községek 6 százaléknyi részesedésével. A különböző tevékenységcsoportokon belül jelentős eltéréseket tapasztalhatunk a bevételek, illetve a szervezetszám vonatkozásában. A nagyszámú sport- és szabadidős szervezet súlyánál sokkal kisebb arányban részesedik a forrásokból, a gazdaságfejlesztés, valamint az egészségügy területén működő szervezetek pénzügyi helyzete viszont az átlagnál sokkal kedvezőbb (A nonprofit..., 2013:2).

A korábbi évekhez képest kisebb, de még mindig jelentős a bevételi források településtípusonkénti koncentrációja. A nonprofit szervezetek bevételeinek 60 százalékát a budapesti székhelyűek könyvelhették el, miközben a fővárosi szervezetek számukat tekintve az összes nonprofit szervezetek 24 százalékát tették ki. A bevételi források területi eloszlásának egyenlőtlensége leginkább a kistépüléseken működő szervezetek számára volt hátrányos: közel egynegyedük községekben (25%) működött, miközben a bevételek 7 százaléka felett rendelkeztek.

Valószínűsíthető, hogy a forrásokhoz azok a nonprofitok juthattak hozzá nagyobb eséllyel, amelyeknek jobb kapcsolatuk volt, információkhoz jobban hozzájutottak, és közelebb voltak az elosztási centrumokhoz. Mindez a nagyobb településeken működő, jobb infrastrukturális és foglalkoztatotti háttérrel rendelkező nonprofit szervezeteknek kedvezett, a vidéki és különösen a községi szervezetek a forrásokért történő versenyben hátrányosabb helyzetből indultak (Nonprofit..., 2008:60).

Több szerző (Farkas, 2005: 58; Kuti, 2008; Nonprofit..., 2008: 60) is megállapítja, hogy a bevétel területi megoszlása bizonyára nem a szervezetszámhoz tökéletesen igazodó módon lenne ideális, hiszen a fővárosban számos

olyan országos vagy nemzetközi hatókörű szervezet működik, ami közvetve vagy közvetlenül a szektor egészének érdekeit szolgálja, s mint ilyen, a kisebb, helyi szervezetek szempontjából is fontos, decentralizáltan el nem végezhető tevékenységet folytat, országos, sőt nemzetközi érdekérvényesítő munkát végez. Azonban a kis szervezetek forrásteremtő képességének növelése a regionális egyenlőtlenségek felszámolása miatt fontos feladat.

Hajdú-Bihar megye nonprofit szervezetei helyzetének bemutatásához a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) adatait használjuk. Az adatok, a szervezetszám kivételével, a tanulmány írásakor területi bontásban elérhető legfrissebb 2011-es adatok, a források a KSH Területi statisztikai adatok rendszere, a Megyei-Regionális Statisztikai Adatok Rendszere, valamint az éves nonprofit szervezetekre vonatkozó felvétel adatai.

Egy térség öntudatának, önszerveződő képességének fontos értékmérője az ott működő vagy oda regisztrált nonprofit szervezetek száma. A civil szervezeteknek nagy szerepe van a helyi társadalom megerősítésében és a térségi-területi identitás megteremtésében, illetve ápolásában, továbbá – a megye történeti-földrajzi pozíciója következtében – a határon átnyúló kapcsolatok működtetésében (Kis Gábor et. al, 2013: 12).

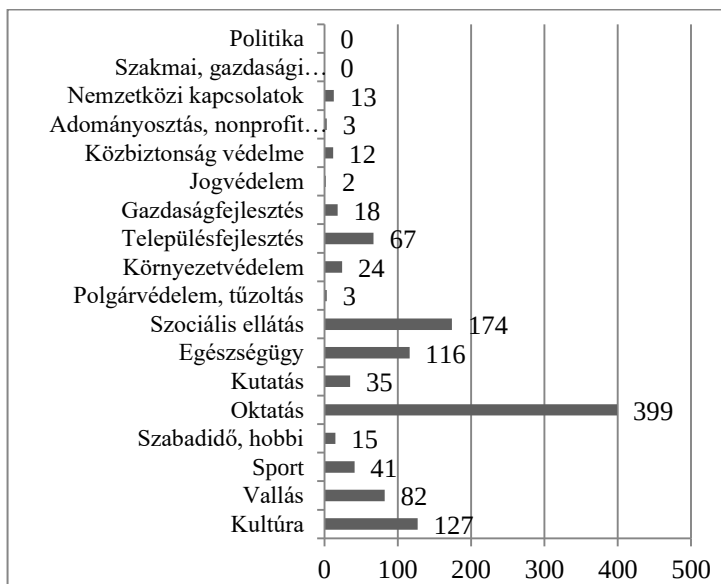
2013 szeptember 30-án Hajdú-Bihar megyei székhellyel 101 ezer gazdasági szervezetet tartottak nyilván, 2,3%-kal többet, mint egy évvel korábban. A növekedés döntően az önálló vállalkozók számának 3,3%-os emelkedéséből adódott, miközben a társas vállalkozásoké lényegében nem változott. Az előbbieknél kisebb súlyú nonprofit szervezetekből 1,0%-kal többet, a költségvetési és társadalombiztosítási szervekből pedig 16%-kal kevesebbet tartottak nyilván, mint egy évvel korábban. Így a megye gazdasági szervezeteinek 73%-át az önálló vállalkozók, 21%-

át a társas vállalkozások, 5%-át a nonprofit szervezetek adták, a költségvetési és társadalombiztosítási szervek pedig 1% alatti részarányt képviseltek (Statistikai..., 2013:4).

2011-ben mintegy 3040 szervezet működött Hajdú-Bihar megyében, kicsivel több, mint egyharmada 1131 db alapítványi formában, 1909 db társas nonprofit szervezetként. Országos összehasonlításban Budapest, Pest megye és Borsod-Abaúj Zemplén megye után Hajdú-Bihar megyében legmagasabb a szervezetszám.

A megyei szervezetek *tevékenységcsoport szerinti* megoszlása az országos képet mutatja (24. ábra). Az *alapítványok* legnagyobb számban négy tevékenységi területhez: az oktatáshoz, a szociális ellátáshoz, a kultúrához és az egészségügyhez köthetők.

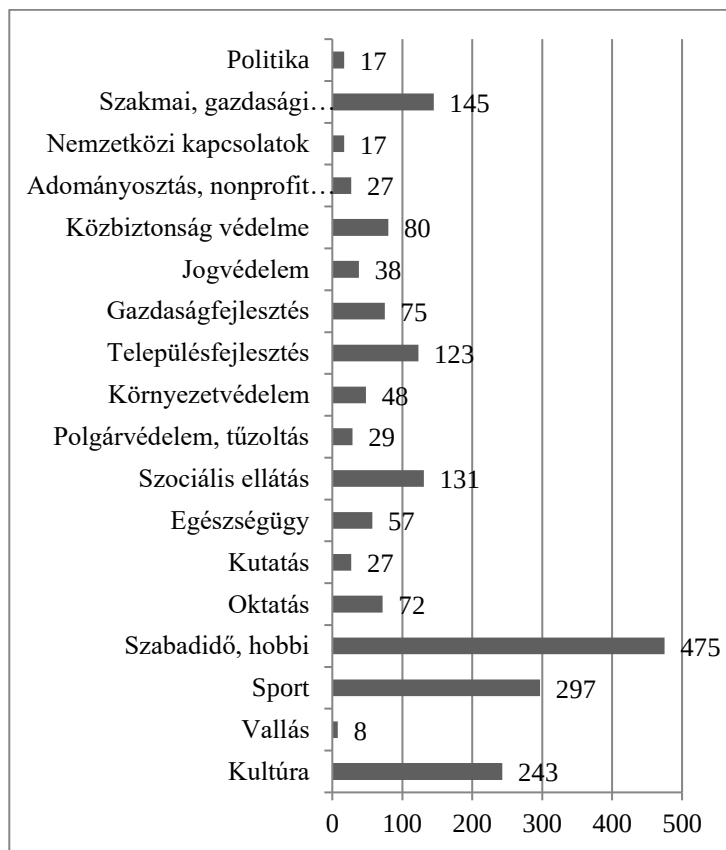
24. ábra Az alapítványok száma tevékenységcsoportonként Hajdú-Bihar megyében, 2011

Forrás: (KSH adatok)

A társas nonprofit szervezetek körében a szabadidős és a sportegyesületek, valamint a kulturális szervezetek száma a legnagyobb (25. ábra).

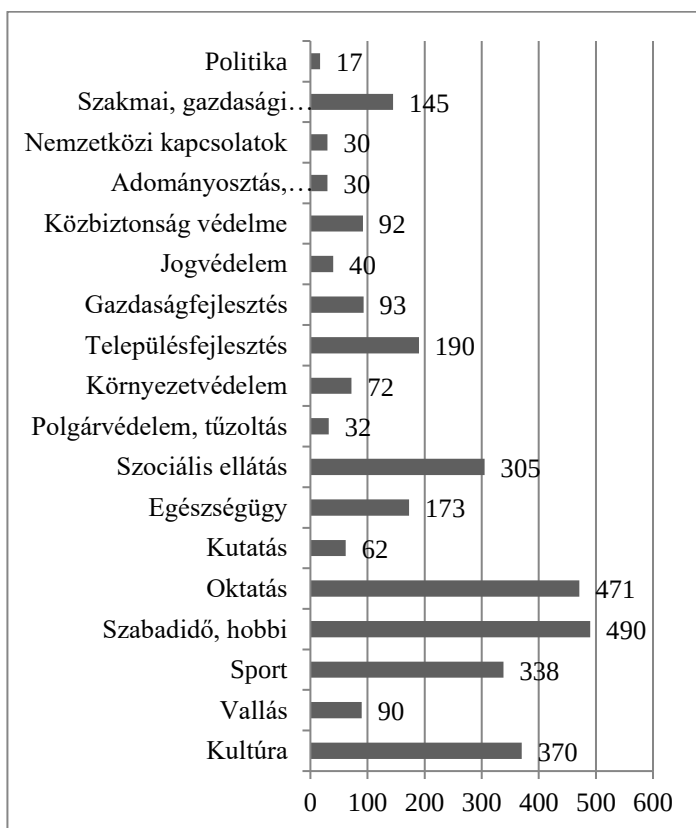
25. ábra A társas nonprofit szervezetek száma tevékenységcsoportonként Hajdú-Bihar megyében, 2011

Forrás: (KSH adatok)

Ha összevontan nézzük a szervezeteket, akkor *tevékenységcsoportonként* a 26. ábrán szereplő adatokat tekintve megállapítható, hogy a megyében a szabadidő, hobbi, az oktatás, a kultúra tevékenységterületen találhatók legnagyobb számban szervezetek, kiemelkedik még a sport és a szociális ellátás területe.

26. ábra A nonprofit szervezetek száma
tevékenységcsoportonként Hajdú-Bihar megyében, 2011

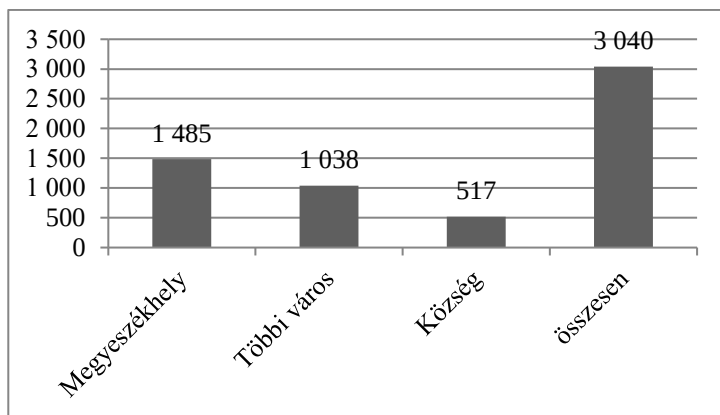

Forrás: (KSH adatok)

2011-ben a megyei szervezetek 63%-a rendelkezett *közhasznú státussal*, a kiemelkedően közhasznúvá nyilvánítottak aránya pedig 5 százalék volt. Ez a szám valószínűleg csökken majd, a fentebb jelzett törvényi változás miatt.

Ha a szervezetek *településtípusonként megoszlását* tekintjük, igen erős az eltolódás Debrecen és a többi város irányába (27. ábra).

27. ábra A nonprofit szervezetek száma településtípusonként
Hadú-Bihar megyében, 2011

Forrás: (KSH adatok)

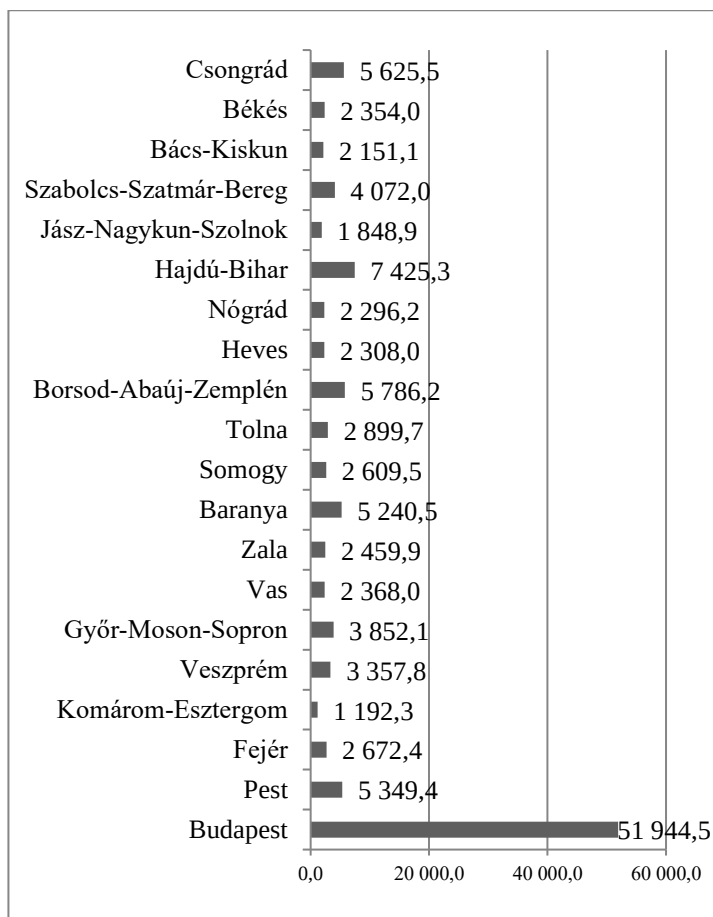
2011-ben a szervezetek közel 50%-a (1485 db) Debrecenben, 34%-a (1038 db) a többi városban és 17 %-a (517 db) községekben volt bejegyezve. 2011-es adatok szerint a megye 3040 működő szervezete közül a helyi hatókörűek vannak a legmagasabb számban (1777 db), 912 db regionális, 351 db általános-országos hatókörű.

A megyében 2011-ben 7675 főt *foglalkoztatottak* nonprofit szervezetek, ebből 5870 fő főállású, 3501 fő főállású, részmunkaidős és 543 fő nem főállású.

A nonprofit szervezetek *források szerinti megoszlása* a megyében a következőképpen alakul: 57, 8%-os az állami támogatású bevételek aránya, 9% a magántámogatás aránya, 13,6% az alaptevékenység bevételeinek aránya, 18,7% a gazdálkodási tevékenységből származó bevételek aránya és 0,9% az egyéb bevételek aránya.

A *pályázati adatokat tekintve*, a 2011-es évben a szervezetek 28,3%-a (860 szervezet) nyert pályázatokon, amely országos tekintetben átlagos arálynak mondható. A *pályázati bevételek összegének* országos összehasonlításakor azonban igen pozitív eredményt láthatunk, Budapest után Hajdú-Bihar megyében legmagasabb a pályázati úton nyert bevételek összege 7425,3 millió forint (28. ábra).

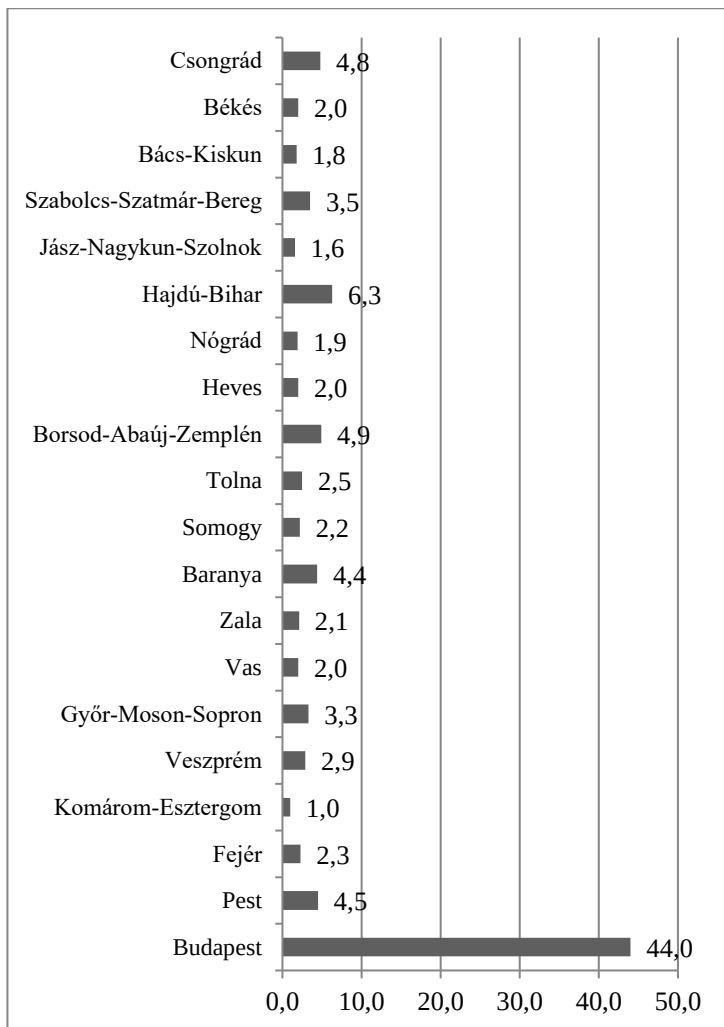
28. ábra *A nonprofit szektor pályázati úton nyert bevételeinek összege megyék szerint, 2011*

Forrás: (KSH adatok)

Ha a civil szektor *pályázati úton nyert bevételeinek megoszlását* nézzük Hajdú-Bihar megyében Budapest után a legmagasabb ez az arány (29. ábra).

29. ábra A civil szektor pályázati úton nyert bevételeinek megoszlása megyék szerint, 2011

Forrás: (KSH adatok)

Ha a *helyi önkormányzattal formális kapcsolatban* álló nonprofit szervezetek számát és arányát tekintjük (8. táblázat), akkor ebben a tekintetben a hajdú-bihar-megyei adatok országos összehasonlításban alacsony értéket mutatnak. Települési szintű bontást nem ismerünk, így a debreceni helyzetről sem lehet ezen adatok alapján pontos képünk, az azonban biztos, hogy Hajdú-Bihar megyei adatokat nézve mindhárom formális kapcsolat tekintetében alacsony arányt tapasztalhatunk megyei összehasonlításban.

8. táblázat A helyi önkormányzattal formális kapcsolatban álló nonprofit szervezetek száma és aránya
megyéenként, 2011

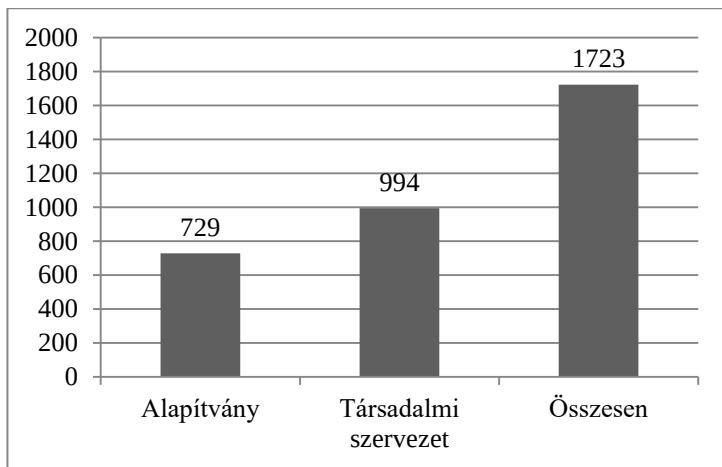
Főváros, megye, régió	A helyi önkormányzattal közfeladat ellátására szerződésben álló		Az helyi önkormányzat döntés-előkészítő munkájában részt vevő		Az önkormányzattal formális kapcsolatban levő	
	nonprofit szervezetek					
	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Budapest	477	3,0	394	2,5	800	5,1
Pest	405	5,8	378	5,4	720	10,4
Fejér	113	5,0	89	3,9	184	8,1
Komárom-Esztergom	49	3,1	58	3,7	94	6,0
Veszprém	140	4,9	118	4,2	238	8,4
Győr-Moson-Sopron	133	5,0	134	5,0	252	9,4
Vas	94	5,2	73	4,0	148	8,1
Zala	121	5,8	105	5,0	214	10,2
Baranya	121	4,5	106	3,9	205	7,6
Somogy	116	4,9	133	5,6	233	9,8

Főváros, megye, régió	A helyi önkormányzattal közfeladat ellátására szerződésben álló		Az helyi önkormányzat döntés-előkészítő munkájában részt vevő		Az önkormányzattal formális kapcsolatban levő	
	nonprofit szervezetek					
	száma	aránya, %	száma	aránya, %	száma	aránya, %
Tolna	126	7,5	87	5,2	179	10,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	189	4,8	150	3,8	314	8,0
Heves	120	5,8	102	4,9	196	9,5
Nógrád	68	5,1	87	6,6	135	10,2
Hajdú-Bihar	118	3,9	107	3,5	202	6,6
Jász-Nagykun-Szolnok	117	6,3	94	5,1	185	9,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	173	6,4	127	4,7	266	9,9
Bács-Kiskun	135	4,8	112	4,0	226	8,0
Békés	114	4,9	98	4,2	194	8,4
Csongrád	108	4,0	100	3,7	195	7,2
Összesen	3 037	4,6	2 652	4,0	5 180	7,9

Forrás: (KSH adatok)

Ha a Civil Szervezetek Névjegyzéke adatait tekintjük a vizsgálat idejében 1723 debreceni székhelyű szervezet szerepelt a Debreceni Törvényszék által nyilvántartott szervezetek között (30. ábra). A korábbiakban már jeleztük, hogy ez a szervezeti szám szélesebb körű adatbázis, a KSH adatai a statisztikai adatszolgáltatást nyújtó szervezetekről egy alacsonyabb számú szervezeti kört jelentenek, 2011-ben 1485 szervezetet.

30. ábra A Civil Szervezetek Névjegyzékében szereplő debreceni székhelyű szervezetek száma szervezeti forma szerint

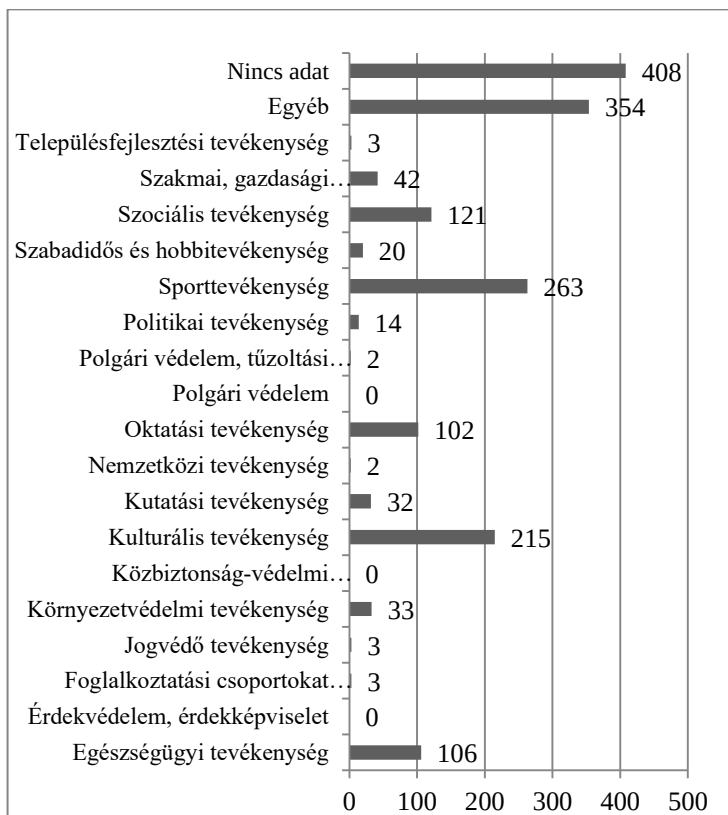
Forrás: (Civil Szervezetek Névjegyzéke 2014. május)

A szervezetek 42 százaléka alapítvány 58 százaléka társadalmi szervezet. Ha a szervezetek cél szerinti besorolását tekintjük (31. ábra) hasonló képet kapunk, mint a KSH tevékenységcsoportonkénti adatainál, a kulturális, a sport, a szociális és az oktatási célú szervezetek vannak a legnagyobb számban, valamint az egészségügyi szervezetek (jellemzően

alapítványok), amelyek a debreceni szervezetek között az országos átlagnál nagyobb számban vannak jelen.

A megyei adatokban (lásd 26. *ábra*) nem ilyen nagy a száma az egészségügyi célú szervezeteknek a többi tevékenységcsoporthoz viszonyítva, így ez kifejezetten a debreceni alapítású szervezetek miatt lehet, ennek a háttérében a Debreceni Egyetem Klinikai Központja tevékenységéhez kapcsolódó civil szervezetek állhatnak. Azonban a hiányzó adat és az egyéb kategória a névjegyzék esetében igen magas. Ha az elnevezésük alapján áttekintjük az ezen kategóriába tartozó szervezeteket, akkor jellemzően a fenti tevékenységi körű (oktatási, szociális, kulturális, szabadidős) szervezeti kört találjuk. Az egyéb kategóriát választók valószínűleg többcélúak és nehezen tudták kiválasztani melyik tevékenység is számukra a meghatározó.

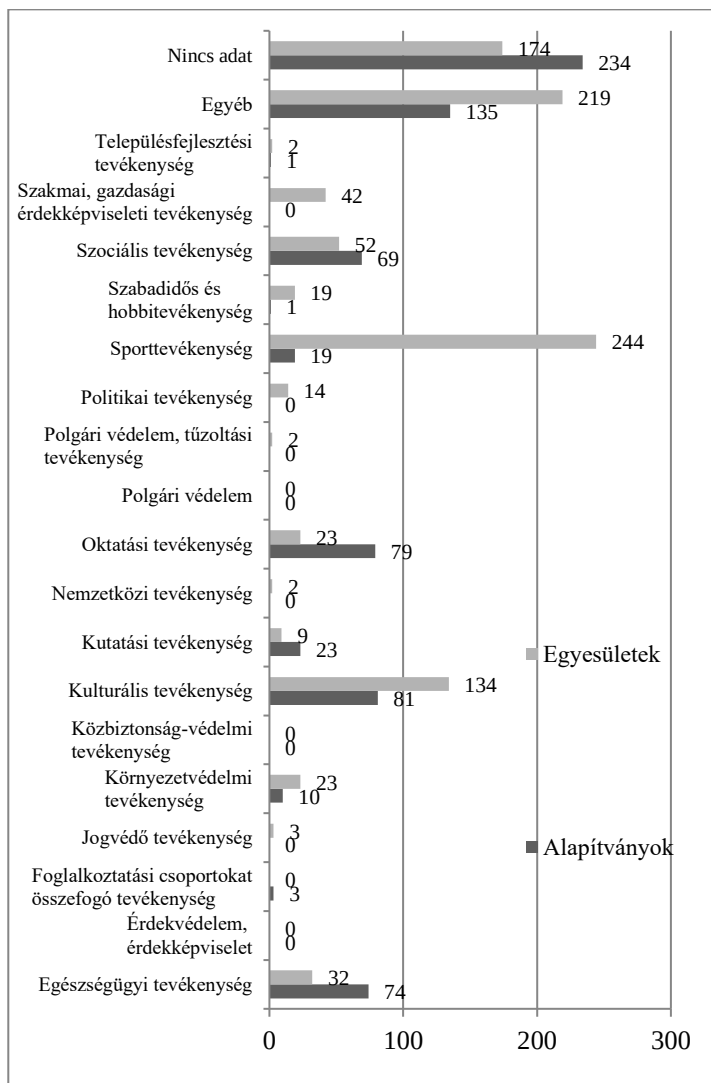
31. ábra A Civil Szervezetek Névjegyzékében szereplő debreceni székhelyű civil szervezetek száma cél szerinti besorolás szerint

Forrás: (Civil Szervezetek Névjegyzéke 2014. május)

Ha nemcsak a cél szerinti besorolást, hanem a szervezeti formát is tekintjük (lásd 32. ábra), akkor a KSH statisztikákban megjelenő képet kapjuk, az alapítványok az oktatás, a szociális kiegészülve a helyi sajátossággént megjelenő egészségügyi területen vannak nagyobb számban, míg az egyesületek a kulturális, sport területen figyelhetők meg magasabb számban.

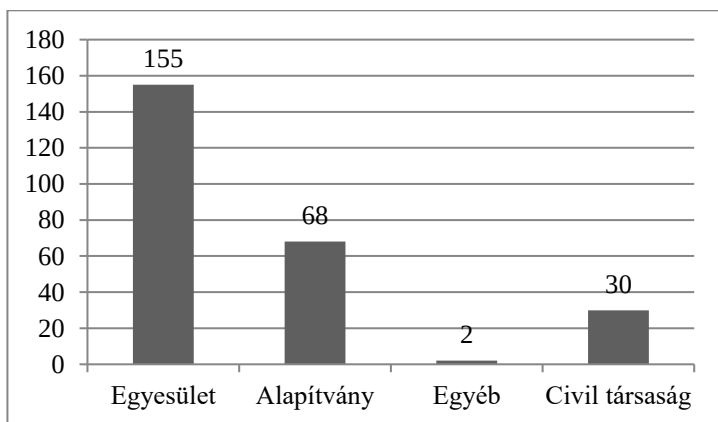
32. ábra A Civil Szervezetek Névjegyzékében szereplő debreceni székhelyű civil szervezetek száma cél szerinti besorolás és szervezeti forma szerint

Forrás: (Civil Szervezetek Névjegyzéke 2014. május)

Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában 265 szervezetet találunk, azonban, ha rákeresünk *szervezeti forma szerint* az egyes szervezet típusokra, akkor 255 szervezet adatai jelennek meg. Mint a 33. ábrán is láthatjuk, magas a regisztráló szervezetek között az egyesületek száma, a bejegyzett szervezetek szervezeti formáinak számához arányaihoz viszonyítva. Ez azonban magyarázható azzal, hogy az egyesületek tevékenységük jellegénél fogva, társas jellegűből kifolyólag nagyobb számban törekszenek együttműködésre.

33. ábra Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában szereplő, a *civilek.debrecen.hu* felületen regisztrált civil szervezetek szervezeti forma szerint

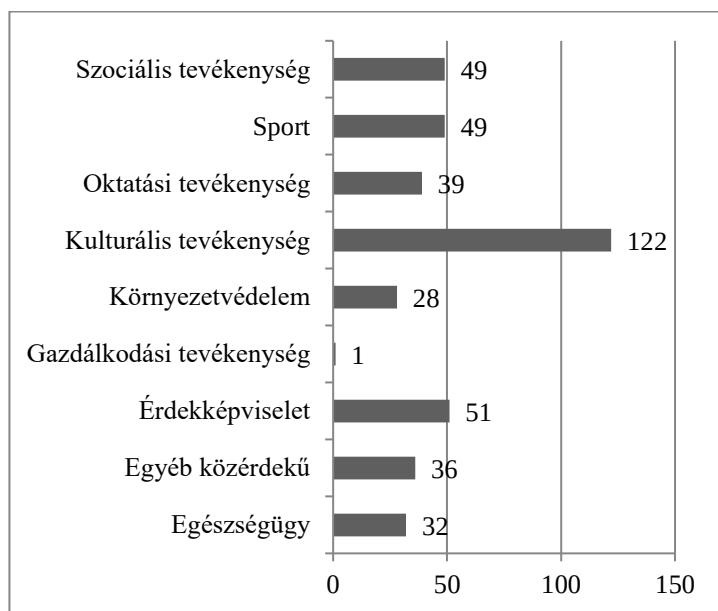

Forrás: (civilek.debrecen.hu 2014. június)

Ha a *regisztrált szervezeteket meghatározó tevékenységük* szempontjából vizsgáljuk, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a kulturális tevékenység a legjellemzőbb. A szervezetek regisztrációjukkor több tevékenységet is választhatnak, így a tevékenységek gyakoriságának említéseit foglalja össze a következő, 34.

ábra. A kulturális tevékenységek gyakori említése azt is jelenti, hogy sok kulturális célú szervezet tartja hasznosnak ennek az interaktív felületnek a használatát, az ezen való megjelenést, akár az önkormányzattal való együttműködést. Ezek az adatok azt is mutatják, hogy a regisztrált szervezetek számának növelését oktatási, szociális, egészségügyi és sport célú szervezetek körében lehet még ösztönözni, hisz a KSH és a Civil Szervezetek Névjegyzéke adatai szerint is az ilyen tevékenységi területű szervezetek vannak legnagyobb számban a megyében és Debrecenben is.

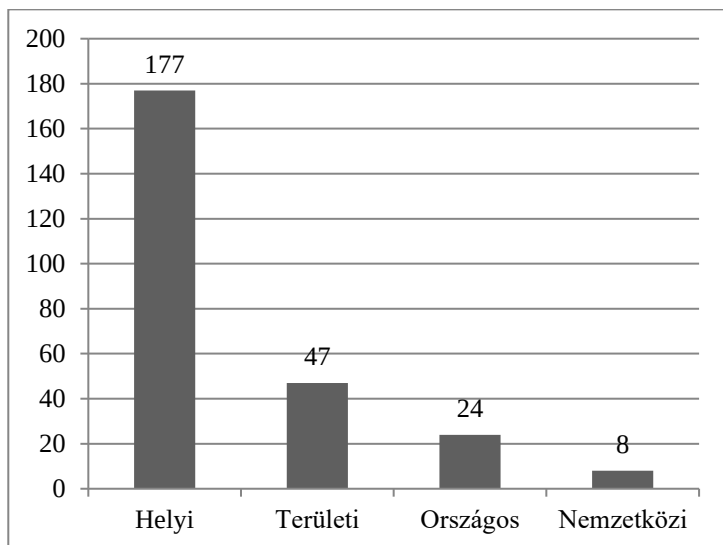
34. ábra Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában szereplő, a *civilek.debrecen.hu* felületen regisztrált szervezetek által említett tevékenységek gyakorisága

Forrás: (civilek.debrecen.hu 2014. június)

Ha az önkormányzati civil szervezeti adatbázisban szereplő szervezeteket *hatókör* szempontjából vizsgáljuk (35. ábra), akkor megállapíthatjuk, hogy a helyi hatókörű szervezetek vannak túlsúlyban, 177 szervezet, az adatbázisban szereplő szervezetek 69 százaléka jelölte meg a helyi hatókört. Összehasonlítva a KSH megyei adataival, ez a helyi hatókörű szervezeti arány magasabb. A KSH helyi, regionális és általános-országos hatóköri kategóriákat használ, 2011-ben a 3040 hajdú-bihar megyei szervezet közül 1777 szervezet helyi, 912 regionális, 351 általános-országos hatókörűként jelölte meg a tevékenységét, ez arányok tekintetében azt jelenti, hogy a KSH megyei adatai szerint, a szervezetek 58 százaléka volt helyi hatókörű. Ennek háttérében az állhat, hogy a helyi érdekeltségű szervezeteknek lehet fontosabb a települési együttműködés, jelentősebbek a településszintű kapcsolatok.

35. ábra Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában szereplő, a *civilek.debrecen.hu* felületen regisztrált szervezetek száma hatókör szerint

Forrás: (civilek.debrecen.hu 2014. június)

A KSH, a Debreceni Törvényszék Civil Szervezetek Névjegyzéke és az önkormányzati adatbázis adatai révén azt mondhatjuk, hogy országos viszonylatban erős, nagy számú, bevételeiben, pályázati bevételeiben kiemelkedő megyei szektorral állunk szemben, azonban ha a bevételek forrásainak arányát megnézzük látható, hogy a magántámogatások aránya (9%) igen alacsony. Tehát van teendő a finanszírozás területén, hogy a szervezetek stabilabban, több csatornából legyenek képesek forrásokat szerezni tevékenységükhöz. Ez azt is jelenti, hogy a szervezeteknek az adománygyűjtés, forrásteremtés tekintetében, a gazdasági szektor szervezeteivel való intenzívebb kapcsolatépítésben van még lehetőség a fejlődésre. A megyei adatok alapján a pályázati bevételek országos szinten kiemelkedőek, ami igen pozitív. Azonban az

adatok alapján a szervezetek kevesebb, mint egyharmada (28,3) nyert pályázatokon, ez az arány mindenképpen javításra szorul, ha a kisebb, kevésbé tapasztalt szervezetek számára a pályázatiírás- és menedzselés gyakorlata terén kapnak tanácsokat, segítséget. Ezen túl megyei tekintetben fontos lenne, hogy a városi szervezeteken túl erősödjön a kisebb településeken működő szervezetek támogatása, az ő fejlesztésük, hiszen közvetve a civilek közösségformáló,-teremtő, értékmegőrző szerepe a vidékfejlesztésben, térség népességmegtartó erejének növelésében igen meghatározó.

Ha a debreceni szervezeteket a céljuk – tevékenységük szempontjából vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy hasonlóságot mutatnak az egyes adatbázisok, bár a névjegyzék adataiban a hiányzó adat és az egyéb kategória igen magas. A szervezetek tevékenységét tekintve az országosan is jellemző tevékenységi területeken - az egyesületek esetében a kultúra, szabadidő, sport, az alapítványok esetében az oktatás, szociális, valamint az egészségügy - vannak a legnagyobb számban szervezetek.

Következtetések, javaslatok

Számos kapcsolat van az önkormányzat és a civil szervezetek között, több kapcsolati forma is megfigyelhető a szakirodalomban (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003) megtalálható kapcsolatok közül (kapcsolattartás – együttműködés, szerződéses feladatellátás, közös pályázat, pénzügyi támogatás, természetbeni támogatás, nonprofit hozzájárulás, politikai részvétel, nonprofit szervezet alapítása).

A debreceni önkormányzatnak 2010-ben készült civil stratégiája, ez mutatja, hogy az önkormányzat felismerte a jelentőségét a civil szervezetekkel való partnerségnek. A stratégiában szó esik a civil szektor és az önkormányzat

együttműködésének jelentőségéről, megjelennek a stratégia írásakor fennálló kapcsolati formák, a kialakult jó gyakorlatok és az együttműködés formái is a dokumentumban. A stratégia megvalósulásának nyomon követése sem marad el, a 2012-es és 2013-as évekre vonatkozóan is megtörtént. A stratégia bizonyos időszakonkénti felülvizsgálata lehetőséget teremthet a helyzet újraértékelésére.

A három adatbázis számadatait összevetve az önkormányzati adatbázisban szereplő szervezetek száma növelhető lenne. Bár lassú növekedés megfigyelhető, mert a tanulmány írása idején is bővült az adatbázis szervezetekkel. Mivel az adatbázisban szereplő szervezetek elektronikus formában elérhetőek, a bizonyos időszakonkénti felmérésben, az éves civil témakörre épülő nap munkájába is bevonhatóak lehetnének. Valamint segítségükkel, partnereik bevonásával tovább bővíthető lenne az adatbázis is.

Megfontolandó egy megyei adatbázis készítése, megyei szintű hálózat kialakítása, információs felület létrehozása, hisz a KSH megyei adatai azt mutatják, hogy a helyi önkormányzattal formális kapcsolatban álló nonprofit szervezetek száma és aránya Hajdú-Bihar megyében a legalacsonyabbak. A településtípusonkénti szervezeti számot és megoszlást tekintve is az látható, hogy igen erős az eltolódás Debrecen és a többi város irányába.

Önkormányzatok és nonprofit szervezetek együttműködése az Észak-alföldi régióban

Ha a hazai szakirodalmi munkákat tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a 1990-es és a 2000-es években az állam és a nonprofit szektor kapcsolatának vizsgálata leginkább az állam szabályozó, finanszírozó szerepének vizsgálatára és az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolatok feltárására irányult. Az önkormányzatokkal való együttműködések vizsgálata kezdetben a kapcsolatok mennyiségi jellemzőit helyezte előtérbe, később a tevékenységek minősége (közfeladat ellátás, alternatív szolgáltatás nyújtása, érdekérvényesítés) és az egyes ágazatokban lehetséges közös feladatellátás, új szolgáltatások fejlesztése került a középpontba.

Kuti (1998) a *szektorral kapcsolatos kormányzati politikában bekövetkezett változások elemzését* az 1994-es és 1998-as kormányprogramok összehasonlítása révén vizsgálta. Tartalomelemzés alapján a két kormányprogram összehasonlítása során a nonprofit szektor szerepével, jogi és gazdaságpolitikai kezelésével kapcsolatos kérdések tekintetében hangsúlyeltolódást mutat ki, amely a szektor 4 év alatti fejlődésével is magyarázható, egy fejlettebb nonprofit szektorral másfajta együttműködésre van szükség, mint egy gyenge, fejlesztésre szorulóval. Mindkét program esetében együttműködés orientált, pozitív szemlélet jelenik meg a nonprofit szektorral kapcsolatban. A '90-es évek közepéig egységes politika hiánya azonban egymással versengő, egymást keresztező részpolitikák hatását erősítette fel. Az állam támogató szerepével kapcsolatban kimutatták, hogy az állami támogatások nemcsak összegüket, de formáikat tekintve is sokat változtak a '90-es években. Az általános működési támogatás helyébe a célokhoz kötött programtámogatás lépett, amely a döntési kompetenciák

különböző kormányzati és politikai intézmények közötti megoszlását hozta magával.

A nonprofit szervezetek állami finanszírozásának gyakorlatát vizsgáló kutatás célja az állami erőforrások felhasználásának átláthatóságát vizsgálni, az állami finanszírozás ismérveit és gyakorlatát áttekinteni. Az állam a nonprofit szervezetekhez való viszonyában egyszerre több szerepben is megnyilvánul, s ez elkerülhetetlenül szerepzavarhoz vezet, e szerepek négy alapkategóriába oszthatók: a szektort szabályozó és ellenőrző, felügyelő szerep; támogatói, finanszírozói szerep; tulajdonosi, alapítói funkció; szerződő fél. Leginkább a finanszírozó szerepet vizsgálták állami intézmények és közalapítványok vezetőivel készített interjúk alapján. A központi finanszírozó szervezetek nem teszik hozzáférhetőbbé, átláthatóbbá az állami finanszírozási eszközökhöz való hozzáférést. Néhány kivételtől eltekintve az állami szervezetek vagy a nonprofit szervezetek közül egyik sem kereste aktívan a másikkal a partneri kapcsolatot. A társadalmi ellenőrzés, az átláthatóság növelésével, és az állami feladatok átvállalásával lehetőségek nyílnak a partneri kapcsolatokra és az állami finanszírozás új struktúráinak kialakítására (szerződéses kapcsolatok) (Bullain – Simon, 1997).

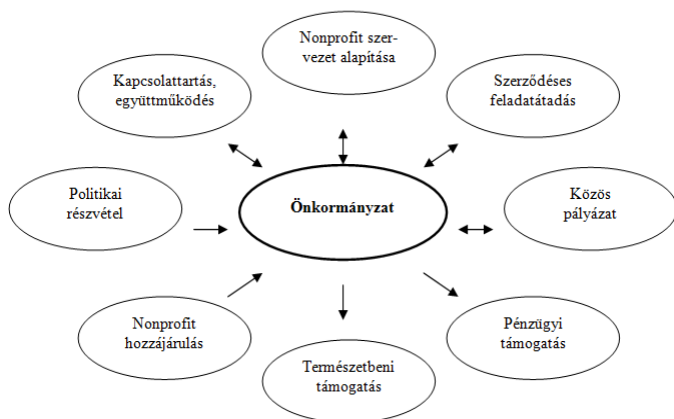
Krémer (1996a, 1996b) a közszolgáltatások privatizációja kapcsán vizsgálja a nonprofit szervezetek állammal való együttműködésének előnyeit, hátrányait. Kiemeli a szociálpolitika területén a nem állami szervezetek szerepét (a diszkriminációs hatások enyhítése; szociális és foglalkoztatási rehabilitáció, reintegráció; meglévő intézmények társadalmasítása; szakmai innovációs programok; önkormányzati társulások).

1995-ben 200 önkormányzat körében strukturált kérdőívvel végzett *országos reprezentatív vizsgálat célja az önkormányzatok civil szervezetekkel való*

kapcsolatrendszerének feltárása volt. 1993-ban az önkormányzatok 61%-a, 1995-ben már 71,5%-a állt kapcsolatban valamilyen nonprofit szervezettel. A nonprofit szervezetek között kiemelkedett a korábban is létező három szereplő a Magyar Vöröskereszt, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és a Soros Alapítvány. Az önkormányzatok 12%-a említette, hogy kapcsolatban áll valamilyen egyházzal vagy annak karitatív szervezetével. A kapcsolatot tekintve összességében az önkormányzatok 24%-a említett olyan civil szervezetet, amely valamilyen szociális vagy egészségügyi problémára koncentrált (idősek, mozgássérültek, nagycsaládosok, veszélyeztetett családok segítése, illetve krízishelyzet kezelése). Emellett még a kultúra, oktatás, sport és szabadidő területén működő szervezetekkel való kapcsolat volt jelentős. A támogatás tekintetében az önkormányzatok leginkább a kultúra és sport területén működő szervezeteknek nyújtott pénzbeni vagy természetbeni támogatást, második helyen a szociális ellátás, harmadik helyen az oktatás állt (Széman, 1997).

A Központi Statisztikai Hivatal az önkormányzatok és nonprofit szervezetek közötti együttműködést vizsgálta 1996-ban és 2000-ben (Sebestény, 1998; Balogh –Mészáros – Sebestény, 2003), abból az alapfeltevésből kiindulva, hogy a nonprofit szervezetek által ellátott feladatok átfedésben vannak a települési önkormányzatok által végzett tevékenységgel. Az önkormányzatokra háruló terhek, valamint a szűkös költségvetés adta nehézségek enyhítésében fontos szerep jutott a rugalmasabb és kisebb apparátussal dolgozó alternatív szolgáltató szervezeteknek. Az alábbi az általánosnak tekinthető együttműködési formákat vizsgálták mennyiségi ismérvek alapján (36. ábra).

36. ábra Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolati formák és a közvetlen haszonáramlás iránya

Forrás: (Balogh –Mészáros – Sebestény, 2003) (saját szerkesztés)

Egy településen kialakult kooperáció foka és milyensége számos olyan tényezőtől – a lakosság összetétele, a helyi civil társadalom fejlettsége, a térség földrajzi, természeti, gazdasági adottságai stb. – is függ, melyeket a leíró statisztika nem minden esetben és nem mindig a kellő hangsúllyal tud figyelembe venni. A kapcsolati formák legfontosabb mutatóinak és eredményeinek bemutatására törekedtek. Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolatok vizsgálatának eredményei alapján megállapítható, hogy a magyar települések többségében intenzív és sokrétű kooperáció zajlott, és 1996 és 2000 között a kapcsolatok száma nőtt. Ugyanakkor a kapcsolatokkal nem rendelkező önkormányzatok (2000-re vonatkozó adatfelvétel során a 3158 magyar települési önkormányzataból már csak 654, vagyis minden ötödik állította azt, hogy semmilyen kapcsolata nincs nonprofit szervezettel. 1996-ban ez az arány

még megközelítette a 30 százalékot.) magas aránya, illetve a különböző együttműködési formák alternatív és korántsem teljes körű elterjedése jelzi, hogy ez a fejlődési folyamat még nem zárult le, a jövőben mind a mennyiségi, mind a minőségi vonatkozásokra számítani lehet (Balogh –Mészáros – Sebestény, 2003:23).

2000-ben kérdőíves vizsgálat (N=159, 72,3%-os visszaküldési arány), települési dokumentumok tartalomelemzése és interjúkészítés módszerével vizsgálták a *városi önkormányzatok és a civil szervezetek közötti főbb kapcsolat kérdéseit*, civilek a döntéshozatalba való bevonását, az önkormányzatok és a civil szervezetek pénzügyi kapcsolatát, valamint a civil referensi munkakör előnyeit és hátrányait. A kutatás szerint az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata ellentmondásos. Egyfelől az önkormányzatok szervezeti tagsága és alapítói tevékenysége tekintetében erősödő aktivitás tapasztalható, másfelől a nonprofit szervezetek és az önkormányzatok együttműködése, részvétele a helyi ügyek megoldásában továbbra is esetleges. Összességében nem jelentős az önkormányzatok által nyújtott támogatás, mégis a civil szervezetek számára az önkormányzat jelenti a legbiztosabb támogatót. A megyei jogú városok elsősorban a közhasznú társaságokat és a közalapítványokat támogatják, míg az egyéb városok közhasznú társaságok mellett az egyesületeket részesítik előnyben. A városok típusa és lélekszáma jelentős befolyással bír a nonprofit szervezetek és az önkormányzatok gyakorlatára, a település lélekszámának csökkenésével egyre jellemzőbb személyes jellegű kapcsolat (Csegény – Kákai, 2000:143).

Hajdú-Bihar megyei civil szervezetek kérdőíves vizsgálata 2005-ben 160 szervezet, 36 önkormányzat és 67 közösségi intézmény megkérdezésével (263 kérdőív valamint 45 interjú) a civil szervezetek tevékenységének, működésének

leírására, önkormányzatokkal való és egyéb közösségi szereplővel való együttműködésének feltérképezésére vállalkozott, valamint az önkormányzatok civilekhez való viszonyát vizsgálta (Murányi, 2005:109).

Az ifjúsági és környezetvédelmi nonprofit ágazatok államhoz és önkormányzatokhoz való viszonyát vizsgálva jelentős eltéréseket tapasztaltak a Nonprofit Szektor Analízis vizsgálat keretében (Bíró, 2002:80). A regionális ifjúsági kormányzati tevékenység nagy hangsúlyt kapott a '90-es évek második felében, mivel a kormányzat létrehozta az úgynevezett Regionális Ifjúsági Tanácsok és a Regionális Ifjúsági Szolgáltató Irodák hálózatát. A Tanács tagjai nem regionális civil szervezetek, hanem egyházak és bizonyos országos szervezetek (pl. Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, Nagycsaládosok Országos Egyesülete). A Regionális Ifjúsági Tanácsoknak nincs igazi döntési lehetőségük, nincs jogszabály által garantált döntési kompetenciájuk, pusztán egy közreműködői szerepbe kényszerülnek. Funkcióját tekintve a rendszer azonban nem nonprofit jellegű, állami elosztást valósít meg valójában változatlanul központosított döntéshozatal útján. Maga a szervezet létrehozása és az intézményrendszer kialakítása azonban fontos az ifjúsági nonprofit ágazat struktúrája számára, ha a belső működés tartalma a területi önkormányzatiság, a testületek autonómiája, a civil szervezetek esélyegyenlősége, a központi befolyás és elosztás kizárása irányába mutat. A civil szervezetek és önkormányzatok által készített közös pályázatok témái között a kulturális után az ifjúsági terület a második leggyakoribb (22%-kal). Az ifjúsági (és a szociális) témakörben született pályázatok a civil referensekkel rendelkező és a legnagyobb városokra jellemzők, illetőleg azokra a településekre, ahol a csekély a költségvetési támogatás, illetve deficitese a költségvetés. Fontos összefüggésnek tűnik, hogy az ifjúsági

terület olyan komplex és összetett, hogy a rétegszinten való gondolkodáshoz és cselekvéshez független státus szükséges mind önkormányzati, mind kormányzati szinteken. Ahol ugyanis az oktatási, kulturális, sport, szociális, egészségügyi ágazat részeként működtetnek ifjúsági célú intézményeket vagy programokat, ott óhatatlanul háttérbe szorul az ágazatközi, ágazatokat átívelő gondolkodás és döntéshozatal. *A környezetvédelmi ágazatban* a nagy szakmai szervezetek ma már inkább konzultánsok, mint ellenfelek a közigazgatás számára. Az önkormányzatokhoz való viszonyban az együttműködő és a konfrontatív modellre is lehet példát találni. Több utalás történt a kutatás során arra, hogy az EU-csatlakozás napirendre kerülése óta az önkormányzatokkal több és jobb az együttműködés, valószínűleg az egymásrautaltság és a civil kapcsolatok arculatjavító jellegének kihasználása miatt. Az önkormányzatok mindennapi munkájának részét képezi a környezettel való foglalkozás, akár a köztisztaságot, akár a településcsatornázást vesszük alapul; így jobban rá vannak utalva egy-egy szakmailag hozzáértő civil szervezetre, mint a központi közigazgatás szereplőire.

Amikor az *állam és a nonprofit szervezetek viszonyát* tekintjük egyre inkább megjelenik az a probléma, hogy az utóbbi évtizedben megnőtt az állami szektor alapítói és döntéshozói, működtetői jelenléte a nonprofit szektorban, a közalapítványok és a közhasznú társaságok formájában. A fentebb említett vizsgálat (Bíró, 2002) a statisztikai adatok, a szakirodalmi áttekintés és a saját felmérése alapján regisztrálta ezt a folyamatot. Kialakult egy második (másik) nonprofit szféra: az állami és önkormányzati gazdálkodás-működés célszervezetei formájában. Ezek lényegüket tekintve nem civil szervezetek (nem magánszemélyek egyesülései) és nem is a magánvagyonot működtetik, hanem a közvagyonot. Különböző számviteli, költségvetési, adózási, szervezeti okok

miatt egyre népszerűbb a közvagyonnak, közfeladatok ellátása érdekében történő nonprofit szervezeti formában működtetése. E második nonprofit szféra kialakulása és az elsődleges civilekkel történő jogi egyként kezelése a valódi nonprofit szektor autonómiáját és jövőjét fenyegető súlyos veszélynek tűnik. Már ma is a statisztikai adatokban kimutatott, nonprofit szektorba áramló „közpénzek és támogatások” egyes becslések szerinti 60%-a ilyen burkolt állami és önkormányzati önfinanszírozás, s az adókedvezmények zöme is tulajdonképpen magánál a feladatellátó költségvetési szervnél jelent megtakarítást. Ez a helyzet pedig rontja a valóban civil forrásokat mobilizáló szervezetek esélyeit a forráshoz jutásban, megítélésben egyaránt. A sajátos állami részvétel miatt, amely alapján az állam (az önkormányzat) maga is létrehozhat nonprofit intézményeket, duális helyzet jött létre a nonprofit szektorban. Egyrészt számbeli többségében, de erőforrásait tekintve kisebbségben megmarad, sőt tovább fejlődik a nonprofit szektor civil része, az egyesületek és a magánalapítványok világa. Másrészt kialakult egy néhány száz szervezetből álló és erősen az államhoz (önkormányzathoz) kötődő, az állam és az önkormányzatok által létrehozott és részben az állam által továbbra is támogatott vagy szerződésekben magához kötött és így jelentős pénzeszközökkel rendelkező közalapítványi és közhasznú társasági (nonprofit szolgáltató) intézményrendszer. A nonprofit szektornak e megkettőződését robbanásszerűen erősítheti fel, pontosabban a már ma is jellemző arányokat tovább erősítheti a jövőben egy olyan folyamat, amelyben a kórházak többsége közhasznú társasággá alakul át, ennek nyomán szinte megduplázza a nonprofit szektor bevételeit. Ezekre a folyamatokra a jogszabályi háttér módosításával lehetne megoldást találni, a szektorban elkülönítve a magánszemélyek által és az állami intézmények által létrehozott szervezeteket (Bíró, 2002:84).

2007 tavaszán az önkormányzatok a piaci és a civil szervezetek közötti együttműködést vizsgáltuk a közszolgáltatások terén való feladatmegosztás szempontjából. Számos kérdés vizsgálatát kíséreltük meg. Milyen módon látja el az adott önkormányzat az oktatási, a szociális és a kulturális feladatait, milyen feladat-ellátási alternatívák léteznek? Mely önkormányzati értékrend (igazgatási, bürokratikus; racionális, üzleti; civil, közösségi) érvényesülése figyelhető meg az egyes területeken (oktatás, szociális szféra, művelődés) és ennek mi az oka? Mennyiben érvényesül a vegyes jóléti modell? Milyen előnyei, hátrányai vannak az önálló költségvetési intézményi feladatellátásnak, a civilekkel való együttműködésnek? Amennyiben van együttműködés, melyek a feladatmegosztás értékelésének szempontjai? Milyen mértékben vonják be az önkormányzatok a nonprofit szervezeteket a döntéshozatalba? Milyen módon támogatják a nonprofit szervezeteket az önkormányzatok?

A vizsgálat során szakirodalmi elemzést, az interjúk és a kérdőíves vizsgálat (kérdőbiztos részvételével történő adatgyűjtés) módszerét alkalmaztuk. Az elemzés során igyekeztünk a kérdőíves vizsgálat során feltárt információkat bemutatni, kerestük azokat az összefüggéseket, amelyek a feltárt tényeket magyarázhatják. Valamint igyekeztünk a saját eredményeinket összevetni hazai hasonló témájú kutatások (Központi Statisztikai Hivatal „Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata” 1996, 2000; MEH Civil Kapcsolatok Főosztálya „A nonprofit szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatrendszere” 2000, Szocio East „Közszolgáltatások ellátása közfeladat-ellátási szerződéssel a civil szektorban” 2004) eredményeivel. Megállapításaink – a mintából adódóan – elsősorban a vizsgált települési önkormányzatok²¹ tevékenységére, nonprofit szervezetekkel

²¹ A vizsgálatot a Kiemelkedő Intézményi Teljesítmény Támogatására pályázat OKM-6972/2006 számú pályázat keretében

való kapcsolattartási gyakorlatukra, együttműködési hajlandóságukra vonatkoznak. Így a megállapításaink a vizsgálatban szereplő önkormányzatokra érvényesek, egyes következtetéseink (feladatellátás átadásának értékelése, nonprofit stratégia kialakításának szempontjai), ennél általánosabb körben is érvényesek lehetnek. A települési önkormányzatok megkeresése mellett minden településen néhány nonprofit szervezetet is felkerestük, ezzel az volt a célunk, hogy a nonprofit szervezetek kapcsolati motivációiról, az együttműködésről kialakított véleményükről is tájékozódjunk²².

A vizsgált önkormányzatok értékelhető adatainak elemzése a kérdőív tartalmi súlypontjai mentén szerveződött, melyek a következők voltak:

- az önkormányzatok együttműködése a nonprofit szervezetekkel *kapcsolattartás* szintjén (nyilvántartás, egyeztető fórum, közös pályázat);
- az önkormányzatok együttműködése a nonprofit szervezetekkel közös *feladatellátás* szintjén;

készítettük. Hajdú-Bihar megye: Balmazújváros, Berekböszörmény, Berettyóújfalú, Biharkeresztes, Derecske, Egyek, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúsámson, Hajdúszoboszló, Hortobágy, Mikepércs, Nagyhegyes, Nyíradony, Téglás, Tiszacsege, Újszentmargita, Vámospercs. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye: Bököny, Geszteréd, Kisvárd, Mátészalka, Nyíregyháza, Záhony. Jász-Nagykun-Szolnok megye: Jászkisér, Kenderes, Kisújszállás, Szászberek, Szolnok, Túrkeve, Újszász.

²² A nonprofit szervezetek kérdőíve által érintett témakörök: alapítás, tevékenység, hatókör; önkormányzati támogatások; az önkormányzat és a szervezet kapcsolatának jellege (együttműködés, szerződés, egyeztető fórum, nonprofit stratégia) más nonprofit és piaci szervezetekkel való kapcsolat jellege; döntés-előkészítésben, önkormányzati munkában szerep; civil referensi munkakör feladatai; helyzetértékelés (a szervezet jelenleg és jövőben helyzetének megítélése, egyéb szervezetek helyzetének értékelése, problémák).

- az önkormányzatok együttműködése a nonprofit szervezetekkel támogatás szintjén (pénzbeni és egyéb támogatások);
- az önkormányzatok döntés-előkészítő munkájának társadalmi megalapozottsága, a nonprofit szervezetek és egyéb külső szakértők bevonása;
- az önkormányzatok nonprofit szektorral kapcsolatos feladatainak ellátása, a civil referensi munkakör, vagy feladatkör ellátásának vizsgálata;
- az önkormányzatok informáltsága a nonprofit szervezeteket érintő problémák terén.

Kapcsolattartás. A megkérdezett önkormányzatok kétharmada vezet nyilvántartást a település nonprofit szervezeteiről, s évente frissíti adatbázisát. Közösen pályázott a települések több mint fele már nonprofit szervezetekkel (2002-2006), a pályázati témák közül kiemelkednek a kulturális rendezvényekre, az ifjúságot érintő programokra (teleház, táborok) és a településfejlesztésre vonatkozó válaszok. Ebből arra is következtethetünk, hogy az önkormányzatok szorosabb kapcsolatot ápolnak a kulturális és ifjúsági célú szervezetekkel, de a háttérben állhat az is, hogy a civil referens vagy ha ilyen poszt nincs is, a nonprofit ügyekkel foglalkozó munkakörű munkatárs általában a kulturális, oktatás, ifjúsági és sport ügyekkel foglalkozó iroda (vagy osztály) szervezeti csoportjához tartozik.

Közös feladatellátás megléte, hozzáállás a közös munkához. A megkérdezett önkormányzatok fele szerződésben áll valamely nonprofit szervezettel, az együttműködési területet tekintve a kultúra, a szociális és a sport területe emelkedik ki. A szervezeti forma vizsgálatakor megállapítható, hogy egyaránt együttműködnek az önkormányzatok egyesületekkel, alapítványokkal és közhasznú társaságokkal (ez a szervezeti forma 2007-től

átalakult), de az egyesületekkel való együttműködés a meghatározó. A kultúra, szabadidő, bűnmegelőzés területén inkább egyesületekkel, mivel ez a szervezeti forma jellemző ezekben az ágazatokban, a szociális és oktatási területen inkább alapítványokkal vagy kht-kal.

Az önkormányzat nonprofit szervezetekre irányuló stratégiáját befolyásoló tényezők közül (a fizetőképes kereslet; az értékrend, politikai kultúra; a nonprofit szervezetek megléte; a versenyhelyzet; az önkormányzat anyagi helyzete; az adott szolgáltatás, vagy közfeladat jellege) közül az erős, feladatellátásra képes szervezetek meglétét; az önkormányzat anyagi helyzetét és a közfeladat jellegét emelik ki az önkormányzatok.

A szerződéses kapcsolat kialakítása előtt mérlegelt szempontok²³ közül kiemelkedik költséghatékonyság, a mennyiségi teljesítmény (képes-e a szervezet kielégíteni a mennyiségi igényeket) és a kliensorientáció (igényekhez igazodás).

Döntéshozatal. A települések több mint felében működik civil egyeztető fórum, harmadánál állandó meghívottak a szervezetek képviselői a közgyűlésnek, de legtöbb esetben csak az őket érintő kérdésekben vonják be a döntésekbe a szervezeteket. A döntéseknél döntően az önkormányzati szakbizottságok és a képviselőtestületi tagok szerepére helyezik a hangsúlyt az önkormányzatok válaszádoi. A települések két harmadában válaszolták azt, hogy a döntéselőkészítő munkába bevonják a nonprofit szervezeteket, azonban állandó bizottsági tagként a települések negyedénél számítanak helyi nonprofit szervezet képviselőjének munkájára. A települések több mint felében működik civil

²³ Költséghatékonyság, megfizethetőség, mennyiségi teljesítmény, minőségi teljesítmény, feladat-ellátási biztonság, kliensorientáció, fenntarthatóság, belső hatékonyság, külső hatékonyság, jogszerűség, váltás realitása.

egyeztető fórum, amelyet leginkább szükség esetén hívnak össze, a települések kevesebb, mint harmadánál állandó meghívottak a szervezetek képviselői a közgyűlésnek, de inkább jellemző, hogy csak az őket érintő kérdésekben hívják meg a szervezetek képviselőit. Elsősorban véleményező, javaslattevő szerepe van a szervezetek képviselőinek a különböző fórumokon (közgyűlés, bizottsági munka).

Támogatás. A megkérdezett önkormányzatok kétharmada részesített 2006-ban anyagi támogatásban nonprofit szervezeteket, és ugyanilyen mértékben nem anyagi támogatásban. Az az előfeltevésünk, hogy a nagyobb költségvetésű önkormányzatok inkább az anyagi támogatást, a kisebbek a nem pénzbeni támogatást részesítik előnyben a szervezetek támogatásakor nem igazolódott, nem találtunk összefüggést a település nagysága és a támogatás fajtája között. A nem pénzbeni támogatások említése között az ingyenes ingatlanhasználat, számítógép használat és a szakmai segítség jelenik meg legnagyobb számban.

Az önkormányzat nonprofit ügyeinek ellátása, nonprofit szervezetekkel kapcsolatos ismereteik. Az önkormányzatok két harmada vett részt nonprofit szervezet létrehozásában az elmúlt tíz évben, szervezeti forma tekintetében a közalapítványok emelkednek ki (társulva és önállóan). A létrehozott szervezetek 1-2 kivételtől eltekintve 2006-ban is működtek. Az önkormányzatok kétharmadánál nincs civil referensi munkakör, ha van, akkor is inkább részmunkaidőben. A nonprofit szervezetek legfontosabb problémái között az állami-, önkormányzati- és magántámogatások hiányát, valamint a munkatársak és önkéntesek bevonásának nehézségét említették az önkormányzati szakemberek.

Összességében a nonprofit szervezetek és az önkormányzatok kapcsolata erősödőben van, a 90-es évekhez képest sokkal több információval rendelkeznek egymásról, több közös kezdeményezés, együttműködés figyelhető meg, azonban számos ponton javítható a kapcsolat, ehhez azonban mindkét fél saját erőforrásainak számbavétele, a közös érdekek feltárása, az együttműködés formáinak kidolgozása, a meglévők továbbfejlesztése szükséges, hisz a céljuk közös a településen lakók igényeinek kielégítése, a lakosság szolgálata.

Oktatási célú nonprofit szervezetek

Az oktatás területén napjainkban számos probléma jelentkezik. Az állam részéről megoldhatatlan finansziális, infrastrukturális gondok enyhítése, a speciális oktatási igények kielégítése sok esetben nonprofit keretek között történik. Ennek következtében az oktatási nonprofit szervezetek száma jelentősen megemelkedett az elmúlt 15-20 évben. A KSH adatai alapján igyekszünk egy időbeli összehasonlítást tenni 1995 és 2013-as adatokat²⁴ tekintve. Milyen változások történtek az oktatási célú nonprofit szervezetek körében? Hangsúlyosabbá váltak-e egyes alterületek? A felnőttoktatási tevékenységet végző szervezetek helyzete hogyan alakult? Ezek a kérdéseket próbáljuk megválaszolni. Az tény, hogy a szervezetek száma és arányai korlátozott képet nyújthatnak, mert az is nagyon fontos, hogy milyen a szervezetek gazdasági háttere bevételeiknek nagyságán túl, kiadásainak szerkezete, pályázati aktivitásuk. Az mindenképpen látszik, hogy az oktatási célú nonprofit szervezetek milyen arányban jelennek meg a szektor egészében, valamint, hogy az oktatáson belül, mely területek hangsúlyosak.

A nonprofit szektor 10 százaléka, 4555 működött oktatási területen 1995-ben, míg 2013-ban már 8682 szervezet, de mivel közben a szektor szervezeteinek száma is nőtt a szektoron belüli arány nem módosult jelentősen, 13,4 százalékot tettek ki a szektoron belül az oktatás nonprofit szervezetek (9. táblázat).

Az egyesületek száma és aránya meglehetősen alacsony a nonprofit szektor egyesületi formában működő szervezeteit tekintve, ez érhető is, hisz az alapítványi jogi forma jellegéből adódóan megfelelőbb az oktatási tevékenység és támogatás nyújtására.

²⁴Azért a 2013-as adatokat használjuk, mert a tanulmány készítésekor ezek állnak rendelkezésre.

9. táblázat Az oktatási nonprofit szervezetek száma és aránya, 1995, 2013

	Alapítvány		Egyesület		Összesen	
	1995	2013	1995	2013	1995	2013
Oktatási nonprofit szervezetek száma (db)	4209	7277	346	1405	4555	8682
Szektoron belüli aránya (%)	9,5	11,2	1,2	2,1	10,3	13,4
Összes nonprofit szervezetek száma	15840	22500	28336	42042	44176	64542

Forrás: (KSH adatok)

Az oktatási szervezetek tevékenységi területenkénti aránya eltérő (10. táblázat). És ez némileg módosult is 1995 és 2013 között. 1995-ben a szervezetek kétharmada gyermekoktatással, illetve ennek támogatásával foglalkozott. Ezen belül is az általános iskolák köré szerveződött a legtöbb szervezet. A felnőttoktatás részesedése a nonprofit szférában ugyan nem túl magas, a felsőoktatáshoz hasonló mértékű, bá valószínűleg a funkciója egészen más. Míg a felsőoktatásban nagyjából egy intézmény támogatását célozhatja egy létrejövő szervezet, addig a felnőttképzés terén leginkább felnőttképzési alaptevékenységre hozzák létre a szervezeteket. Jelentősnek mondható még az oktatási szervezetek együttdét kitevő ún. egyéb és többcélú alapítványok és egyesületek csoportja is, melyet a legkülönbözőbb tevékenységet végző szervezetek alkotnak.

Ha nézzük a 2013-as adatokat jelentős változás a gyermekoktatás csökkenésében és a többcélú és egyéb oktatás szervezeteinek növekedésében figyelhető meg.

10. táblázat Az oktatási nonprofit szervezetek száma és arányai tevékenységi területek szerint, 1995, 2013

Tevékenységi terület	1995		2013	
	száma (db)	aránya (%)	száma (db)	aránya (%)
Gyermekoktatás	3020	66	4869	56
Felsőoktatás	381	8	443	5
Felnőttoktatás	262	6	450	5
Többcélú és egyéb oktatás	892	20	2920	34
Összesen	4555	100	8682	100

Forrás: (KSH adatok)

Ha a felnőttoktatási célú alapítványokat vesszük száz százaléknak a különböző szervezetek (ismeretterjesztés, nyelvoktatás, népfőiskola és egyéb felnőttoktatás²⁵) arányait nézve megállapítható, hogy 1995-ben a legjelentősebb az egyéb felnőttoktatást végző szervezetek aránya, 2013-ban a szakmai tovább- és átképzés veszi át ezt a szerepet (11. táblázat). Azonban mivel megváltozott az adatfelvétel, így az tűnik valószínűnek, hogy 1995-ben még a többcélú- és egyéb oktatás kategóriát választhatták a szakmai tovább- és átképző célú szervezetek is. Ami még szembetűnő, az az ismeretterjesztés terén történő növekedés.

²⁵Változott a módszertan, 2013-ban más szakmai tovább- és átképzés tevékenységi terület is választható volt a szervezete számára.

11. táblázat *A felnőttoktatási célú alapítványok tevékenység szerinti arányai, 1995, 2013*

Tevékenységi terület	1995 aránya (%)	2013 aránya (%)
Ismeretterjesztés, támogatás	6	16
Nyelvoktatás, támogatás	19	19
Népfőiskola, támogatás	12	4
Szakmai tovább- és átképzés	-	48
Többcélú és egyéb felsőoktatás	63	12
Összesen	100	100

Forrás: (KSH adatok)

Ha a felnőttoktatással foglalkozó oktatási egyesületek arányait nézzük, akkor a népfőiskolai jellegű szervezetek csökkenése a megfigyelhető (12. táblázat). Ebben az esetben kevésbé valószínű, hogy a szakmai tovább- és átképzést választották a népfőiskolai jellegű szervezetek választadáskor, mint tevékenységi területet. Mert a népfőiskolák jellemzően általános képzéssel foglalkoztak a 1990-es, 2000-es években.

12. táblázat A felnőttoktatási célú egyesületek tevékenység szerinti arányai, 1995, 2013

Tevékenységi terület	1995 aránya (%)	2013 aránya (%)
Ismeretterjesztés, támogatás	30	32
Nyelvoktatás, támogatás	4	6
Népfőiskola, támogatás	50	28
Szakmai tovább- és átképzés	-	20
Többcélú és egyéb felsőoktatás	16	14
Összesen	100	100

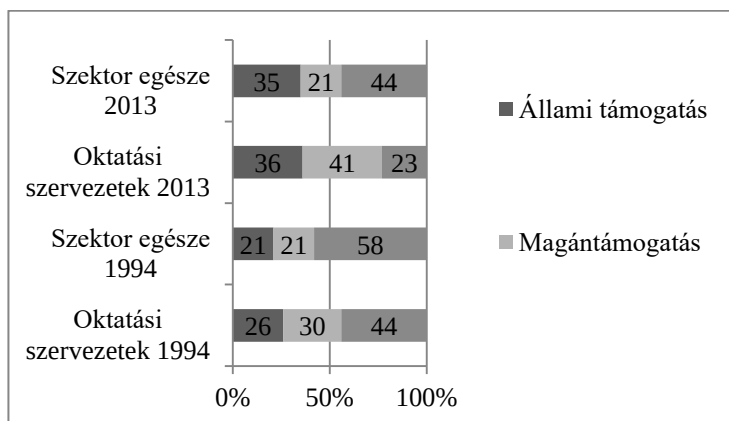
Forrás: (KSH adatok)

A szervezetek hatékony működését alapvetően meghatározza gazdasági hátterük. A KSH 1994-re vonatkozó adatai alapján azonban úgy tűnik, hogy az ezen a területen működő szervezetek általában kevesebb bevétellel rendelkeztek, mint a nonprofit szektor átlaga. Míg az oktatási nonprofit szervezetek szektoron belüli aránya 10,3 százalékos, részesedése a szektor bevételeiből 7,4 százalékos. Ugyanez 2013-ban sem kiegészítettebb az oktatási nonprofit szervezetek szektoron belüli aránya 13,5 százalékos, részesedése a szektor bevételeiből 10,5 százalékos.

Ha az oktatási nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlását nézzük főbb bevételi források szerint, akkor megállapíthatjuk, hogy az oktatási szervezetek bevételei döntően támogatásokból származnak (37. ábra). Mind az állami, mind a magántámogatások aránya jelentősen meghaladja az összes nonprofit szervezetre jellemző mutatókat.

A magántámogatások aránya 1994-ben is kiemelkedő volt, különösen a teljes szektorral való összehasonlításban, 2013-ra megfigyelhető a magántámogatások még inkább jelentős aránya. Ez azt jelenti, hogy az oktatási szervezetek sikeresen szólítják meg a magánadományozókat.

37. ábra A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása főbb bevételi források szerint 1994-ben és 2013-ban (%)

Forrás: (KSH adatok)

Összegezve elmondhatjuk, hogy az oktatási szervezetek számukat tekintve a magyar nonprofit szektor egyik jelentős csoportját képviselik. Ha az 1995-ös és a 2013-as évek adatait összevetjük változásokat tapasztalhatunk, valamelyest szerkezetileg átalakult az oktatási szervezetek köre, de a teljes szektorral való összehasonlításban (pl. szektoron belüli arány) jelentős változások nem történtek. Ha a bevételeiket tekintjük, továbbra is nagymértékben függnek a magántámogatástól, döntően erre tudnak támaszkodni a tevékenységük fenntartásához.

Nonprofit szervezetek a felnőttképzésben²⁶

A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat Felnőttképzést folytató intézmények nyilvántartása szerint jelenleg 9761²⁷ nyilvántartott szervezet van. A felnőttképzést végző intézmények között legjelentősebb arányban a piaci szervezetek vannak, emellett állami és kisebb részben civil szervezeti formában működnek szervezetek. Az arányok változóak, mivel szervezetek szűnnek meg és újak alakulnak, valamint egyes szervezetek befejezik, vagy éppen elkezdik a felnőttképzési munkájukat, azonban az elmúlt években a gazdálkodási forma szerinti jellemző arányok hozzávetőlegesen nem változtak. Az összes szervezet több mint felét a piaci, kb. egyharmadát az állami, a fennmaradó egynegyedét a civil szervezeti formájú intézmények teszik ki.

Több szerzőnél olvashatjuk (Kerékyártó, 2005; Györgyi, 2006; Juhász, 2009; S. Arapovics, 2011), hogy a civil szervezetek jelentős szerepet töltenek be olyan csoportok (fogyatékkal élők és a hátrányos helyzetű csoportok) képzésében, amelyeket a piaci szervezetek a profitérdekeltségük miatt, az állami szervezetek a résztvevők komplex igényei miatt nem tudnak és/vagy akarnak a célcsoportjuknak tekinteni.

A hátrányos helyzetű felnőttek képzésében és foglalkoztatását elősegítő programjainak megvalósításában jelentős szerepe van a civil szervezeteknek. Ennek egy lehetséges oka az, hogy az elmúlt időszakban jelentős pályázati források álltak rendelkezésre ilyen típusú programok

²⁶A tanulmány a Buda András és Kiss Endre által szerkesztett *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai* című kötetben megjelent munka módosított változata. Buda András – Kiss Endre (szerk.) (2012): *Interdiszciplináris pedagógia és a felsőoktatás alakváltozásai*. Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete – Kiss Árpád Archivum

²⁷ 2012. december 19-i adatok szerint.

megvalósítására a civil szektor szervezetei számára²⁸. Több - hátrányos helyzetű felnőttek számára meghirdetett - képzési vagy képzési és foglalkoztatási célú Európai Unió pályázat jelent meg. Többek között a következők: az Equal²⁹, a Humán Erőforrás-fejlesztési Operatív Program³⁰ és a Társadalmi

²⁸ Az elmúlt években jelentős források váltak elérhetővé a Nemzeti Fejlesztési Terv és az Új Magyarország Fejlesztési Terv révén. Számos szerző vizsgálta a civilek eredményességét, tapasztalatait a tárgykörben. Kuti (2006) és Aratóék (2008a) a civil szektor pályázati lehetőségeit, tapasztalatait elemzik munkáikban. Sebők (2010) szintén az európai támogatások civil szervezetek működésére gyakorolt hatását vizsgálja, kifejezetten az Equal program keretében támogatott kezdeményezéseket vizsgálva. Emellett találhatóunk munkát, amely kifejezetten a partnerség szemszögéből elemzi az európai támogatások révén megvalósított programokat (Arató et. al, 2008b).

²⁹ A magyar EQUAL program azokat a kísérleti kezdeményezéseket támogatta, amelyek a hátrányos helyzetű emberek az etnikai vagy nemi hovatartozással, a fogyatékkal, az életkorral kapcsolatos diszkrimináció, az alacsony iskolai végzettség, a szakképzettség hiánya, a befogadó munkahelyi gyakorlatok hiánya, stb. miatt munkát vállalni nem tudók képzését, munkához jutását, foglalkoztatását segítik elő (Equal..., 2004,10).

³⁰ Az Európai Unió tagjaként Magyarország jogosulttá vált az unió fejlesztési támogatásainak igénybevételére, amelyeket a Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap nyújtanak. A támogatás igénybevételét a 2004-2006-os időszakban a Nemzeti Fejlesztési Terv és a hozzá kapcsolódó operatív programok (OP-k) határozták meg. A magyar Nemzeti Fejlesztési Tervhez 5 operatív programja keretében 2004-től több mint 60 különböző pályázat indult. A Humán Erőforrás-fejlesztési Operatív Program célja a foglalkoztatás szintjének emelése, a munkanélküliség csökkentése volt. Az Operatív Program támogatta továbbá a munkaerőpiac kínálati oldalának fejlesztését az iskolarendszeren belüli és kívüli képzéssel, az alkalmazkodóképesség és a vállalkozói készségek erősítésével, illetve a munkaerő-piaci szolgáltatások korszerűsítésével.

Megújulás Operatív Program³¹ kiírásai³² keretében. Munkánk során áttekintjük - a téma kapcsán fontosnak vélt - a felnőttképzési célú civil szervezetek szerepéről, helyzetéről szóló munkákat, valamint a kifejezetten hátrányos helyzetű felnőttek képzését végző szervezetekről, programokról megjelent elemzéseket. Ezen túl az Észak-alföldi régió két olyan civil szervezetének az esetét vizsgáljuk meg, amelyek hosszabb ideje hátrányos helyzetű felnőttek képzésével foglalkoznak, már több sikeres pályázati forrásból finanszírozott projekten vannak túl. A vizsgálatunk célja, hogy megismerjük a szervezetek életútját, feltárjuk, hogy ezek a szervezetek milyen tapasztalatokat gyűjtöttek, képzési programokat, tananyagokat, speciális módszertant alakítottak ki, amelyek mások számára is hasznosak lehetnek. Hogyan tudták hasznosítani az egyes projektek tapasztalatait és tevékenységük eredményeit (képzési programok, tananyagok, módszertani segédletek stb.). Milyen a képzés sikerességét segítő, a résztvevők eredményességét támogató extrakurrikuláris programokat, felnőttképzési szolgáltatásokat fejlesztettek ki.

³¹ A 2007-2013-as fejlesztési időszakra vonatkozó Új Magyarország Fejlesztési Terv Társadalmi Megújulás Operatív Program célja hozzájárulni a foglalkoztatás bővítéséhez és a tartós növekedéshez, elsősorban a munkaerőpiac kínálati oldalára irányuló intézkedésekkel, valamint az emberi erőforrások fejlesztésével.

³² Többek között a következő pályázatok: HEFOP 3.5.4 A felnőttképzés hozzáféréseinek javítása a rendelkezésre álló közművelődési intézményrendszer rendszerszerű bevonásával; TÁMOP 1.4.1 Alternatív munkaerő-piaci programok; TÁMOP 3.2.3/08 A közművelődés a nemformális és informális tanulás szolgálatában; TÁMOP 3.2.3/09 Építő közösségek, közművelődési intézmények az élethosszig tartó tanulásért; TÁMOP 5.5.1. Képzés-foglalkoztatás hátrányos helyzetűeknek (LHH); TÁMOP 5.3.1 Első lépés alacsony foglalkoztatási eséllyel rendelkezők képessé tevő és önálló életvitelt elősegítő programjai támogatására.

A vizsgálat során a szervezetek és projektjeik dokumentumait elemeztük, valamint a szervezetek vezetőivel, munkatársaival beszélgetéseket folytattunk. A következő dokumentumokat vizsgáltuk: alapszabály, pályázati anyagok, projekt előrehaladási jelentések, a projektek képzéseiben használt képzési programok, tananyagok, összefoglaló kiadványok. A beszélgetések, interjúk a motiváció-motiválás; a tananyagok; az oktatási módszerek; a speciális képzést támogató szolgáltatások; az eredményesség (projekt szempontjából, a hallgatók szempontjából) témaköröket érintették.

A témánk szempontjából meghatározó előzmények a felnőttképzési célú civil szervezetek szerepéről, helyzetéről szóló munkák (S. Arapovics, 2011; Juhász, 2009; Gyorkovich, 2010), valamint a kifejezetten hátrányos helyzetű felnőttek képzésében szerepet vállaló szervezetekről, programokról ezek eredményességéről megjelent elemzések (Kerékgyártó, 2005; Györgyi, 2006; Szabó, 2006; Di Benedetto et al., 2007).

A felnőttképzési célú szervezetek vizsgálatát célzó munkákban kitérnek a felnőttképzési szektor szereplőinek gazdálkodási forma szerinti elemzésére, gyakran kiemelve a nonprofit szervezeti háttérű intézmények tevékenységének sajátos jegyeit. Vizsgálják a humánerőforrás háttér fejlettségét, tevékenységük szakterületi megoszlását, a tevékenység felnőttképzési cél szerinti megoszlását (általános, szakmai, nyelvi), a tevékenység szabályozottságát (nyilvántartási, akkreditációs jellemzők).

Juhász (2009) és S. Arapovics (2011) aszektorra vonatkozó statisztikai adatok alapján megállapítja, hogy nem egységes a felnőttképzési civilek köre és nem is egyértelműen meghatározhatóak a körvonalai. A Központi Statisztikai Hivatal és a területileg illetékes munkaügyi központok nyilvántartása komoly eltérést mutat. Számos olyan nonprofit szervezet szerepel a felnőttképzési nyilvántartásban, amely

nem felnőttképzési célként definiálja magát a Központi Statisztikai Hivatali nyilvántartásában. Ennek oka, hogy az elsősorban foglalkoztatási vagy szociális vagy területfejlesztési vagy általános oktatási célú szervezetek a felnőttképzési tevékenységüket nem fő tevékenységként végzik, de a munkaügyi központok nyilvántartásában a kötelezettségük³³ miatt megjelennek.

Kerékgyártó (2005) a felnőttképzés és foglalkoztatás keretében történő felzárkóztatás három különböző, de sok szempontból (elsősorban módszertani) hasonló programját mutatja be munkájában. Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány által finanszírozott tranzitfoglalkoztatási projekteket, az Első Magyar-Dán Termelőiskola Alapítvány és a Magyar Iparszövetség Oktatási Központ Alapítvány programját, valamint az Európai Unió Strukturális Alapjai által támogatott HEFOP/2.3.1-05/1 Hátrányos helyzetű emberek alternatív munkaerő-piaci képzése és foglalkoztatása pályázati programját. A programok célcsoportja, az általuk alkalmazott eszközök, eljárások és finanszírozás hasonlóak. Kerékgyártó szerint ezek az integrált megközelítésű komplex programok (amelyek magukban foglalnak a foglalkoztatással összekapcsolt képzés mellett pszichoszociális támogatást is) alkalmasak esélyt nyújtani a felzárkózásra. A programok elemzésekor rámutat arra a tapasztalatra, hogy a lemorzsolódás komoly kockázatát csökkenthetik a motivátlanság kiszűrésével, amely leginkább a projektbe bevont résztvevők kiválasztásakor történhet (Kerékgyártó, 2005, 167).

³³A felnőttképzési tevékenység megkezdésének és folytatásának részletes szabályairól szóló 2/2010. (II. 16.) SZMM rendelet szerint, felnőttképzési tevékenység csak akkor folytatható, ha a székhelye szerinti illetékes kormányhivatal munkaügyi központjánál a bejelentés megtörtént és a felnőttképzési intézmény tevékenysége megfelel a jogszabályban foglalt feltételeknek.

Di Benedetto és munkatársai a második esély típusú intézmények és programjaik elemzésére törekednek 2007-es munkájukban. Azokat az intézményeket vizsgálták, amelyek iskolából lemorzsolódott, a lemorzsolódás veszélyének kitétt, vagy rossz munkaerő-piaci pozícióban lévő; 16-25 év közötti fiatalok számára; megcélózva a lemorzsolódás elkerülését, az iskolába (oktatásba, képzésbe) való visszavezetést, vagy a munkaerő-piacion történő elhelyezkedést; önálló intézményi program, vagy valamilyen projekt keretében; rendszeresen vagy időlegesen; felzárkóztató, kompetenciafejlesztő, vagy más speciális képzést, tréninget indítanak, vagy pedig mindezekre fókuszálva valamilyen tanácsadást, esetleg más témába vágó tevékenységet folytatnak (Di Benedetto et al, 2007,4).

Vizsgálatuk tapasztalatai alapján megállapítják, hogy a hátrányos helyzetűek megsegítése csak komplex módon történhet. Ez a komplex segítségnyújtás történhet egy-egy szervezet programján belül, de ha ez nem elég, akkor az egymásra épülő szolgáltatások komplexitása révén is (Di Benedetto et al, 2007,11).

A második esély intézményrendszert tipologizálva hat szolgáltatástípust különböztetnek meg: iskolatípus; tanoda típusú programok és intézményeik; Kid típusú programok és szervezeteik; tranzit típusú programok és szervezeteik; munkaerő-piaci elhelyezkedést segítő kompetenciafejlesztés; ifjúsági iroda típusú szervezetek (Di Benedetto et al., 2007)

A vizsgált programok jellegzetességei

Az általunk vizsgált két szervezet az előbbi tipológiát alapul véve a tranzit típusú programok és szervezeteik, valamint a munkaerő-piaci elhelyezkedést segítő kompetenciafejlesztés szolgáltatástípusba sorolhatóak, ha nem is teljesen egyértelműen. A Bihari Szabadművelődési és Népfőiskola

Egyesület közművelődési, elsősorban általános képzésre fókuszáló felnőttképzési szervezetként kezdte működését a 90-es években, 2000-től formalizáltan bejegyzett egyesületként is, majd munkaerő-piaci elhelyezkedést segítő humánszolgáltatásai révén jutott el komplex leginkább tranzit típusú programjaihoz. Az Országos Tranzitfoglalkoztatási Egyesület, amely nevében is jelzi, kifejezetten tranzit típusú programokat végző foglalkoztatási célú szervezetek alapítása révén jött létre 1999-ben.

A Bihari Szabadművelődési és Népfőiskola Egyesület Második esély programjai előzményeként számos közművelődési, kulturális programja mellett roma felzárkóztató programban vett részt - Phare Lien projekt - a Magyar Népfőiskolai Társaság partnereként. 2002-től kezdődően munkaerő-piaci szolgáltatásokat biztosított hátrányos helyzetű álláskeresőik számára.

Az elmúlt években 4 második esély típusú programot valósított és jelenleg is valósít meg a szervezet. HEFOP-3.5.4 – „Életen át tartó tanulás Biharban” EQUAL – „Tessedikkel a XXI. századba – Második esély népfőiskola”; TÁMOP-1.4.1-07/1 „Második esély Falugondnok és beteggondozó képző program a bihari kistérség foglalkoztatási és népességmegtartó helyzetének javítása érdekében”; TÁMOP-5.1.1-09/7-2009-0015 programja „Második esély népfőiskolai program Biharban”. Az alábbi 13. táblázat ezen programok legfőbb jellemzőit, eredményeit foglalja össze.

13. táblázat A Bihari Szabadművelődési és Népfőiskola Egyesület másodi esély típusú programjainak összehasonlítása cél, célcsoport és fő szakmai tevékenységek szerint

	HEFOP-3.5.4 – „Életen át tartó tanulás Biharban”	EQUAL	TÁMOP-1.4.1-07/1	TÁMOP-5.1.1-09/7-2009- 0015
Cél, célcsoport, résztevők	20 fő számára képzők képzése, 63 fő számára informális, nonformális tanulási formák megismertetése	A projekt hátrányos helyzetű emberek munkaerő-piaci reintegrációját célozta meg (312 fő)	Hátrányos helyzetű munkanélküli emberek tartós munkába állásának, munkahelyi és társadalmi beilleszkedésének elősegítése. 26 fő.	12 fő képző képzése Kulcskompetencia-fejlesztés 120 fő Munkaerő-piaci aktivitást növelő tréningek 120 fő Ifjúsági integrációt elősegítő támogató programba 60 fő 18 fő szakmai képzése

	HEFOP-3.5.4 – „Életen át tartó tanulás Biharban”	EQUAL	TÁMOP-1.4.1-07/1	TÁMOP-5.1.1-09/7-2009- 0015
Fő szakmai tevékenys égek	Képzők képzése Tananyag-fejlesztés Kulcskompetencia fejlesztés (kommunikáció, kulturális tudatosság, állampolgári ismeretek, megtanulni tanulni, matematikai kompetencia) Álláskereső- önismereti tréning	Képzés (4 modul – kompetencia- fejlesztő, szakmai, probléma- megoldást, mentális fejlesztést érintő tréningek, kulturális igényszint emelését célzó programok) Mentori Hálózat Utógondozás	Kulcsképessegek fejlesztése (105 óra kompetencia-fejlesztő és munkaerő-piaci modul) Szakmai képzés (szociális gondozó és ápoló 1120 órában, parkgondozó 600 órában) Álláskereső technikák Mentori szolgáltatás	Képzők képzése Kulcskompetencia képessegek fejlesztése Munkaerő-piaci aktivitást növelő tréningek Ifjúsági (pályakezdő fiatalok) integrációját elősegítő támogató program Szakmai képzés: szociális gondozó és ápoló Mentori/Szociális-mentális szolgáltatás Utógondozás

Az Országos Tranzitfoglalkoztatási Egyesület 15 foglalkoztatási célú szervezet összefogásaként alakult, tevékenységeik révén a kezdetektől fogva a tranzit típusú programok integrált, komplex megközelítését alkalmazzák. A munkánk során három projektjüket vizsgáltuk: a TÁMOP-5.3.1-08/2-2009-0037 Munkába lépés programot, valamint a TÁMOP 5.3.1. C 09/2 -2010-0068 „Trambulin - Első lépés” programot (alacsony foglalkoztatási eséllyel rendelkezők képessé tevő és önálló életvitelt elősegítő programjai), a TÁMOP 5.3.3-10/2 „Esély a változásra” (Baptista Szeretetszolgálat partnereként) programot (14. táblázat).

14. táblázat Az Országos Transzítfoglalkoztatási Egyesület másodi esély típusú programjainak összehasonlítása cél, célcsoport és fő szakmai tevékenységek szerint

	TÁMOP-5.3.1-08/2-2009-0037 Munkába lépés	TÁMOP 5.3.1. C 09/2 -2010-0068 „Trambulin - Első lépés”	TÁMOP 5.3.3-10/2 „Esély a változásra”
Cél, célcsoport, résztvevők	A cél, hogy a célcsoport tagjai alapismereteinek pótlása és kulcsképessegeik fejlesztése révén képzésbe kerüljenek, vagy elhelyezkedjenek a munkaerő-piacon. Többszörösen hátrányos helyzetű nők, akik max. 8 általános iskolát végeztek, kb. negyedük szegregált lakókönyezetben él, 50 %-uk Debrecen vonzaskörzetében lévő településekről érkezik. 45 fő, gyermeknevelésből a munkaerő-piacra visszatérni szándékozó nő	A cél a több éve a munkaerő-piacról kikerült, vagy munkatapasztalattal nem rendelkező nők felkészítése a munkaerő-piacra való visszatérésre, illetve képzésbe való bekerülésre. A projekt Debrecenben és a környező településeken élő, alacsony iskolai végzettségű vagy elavult, nem piacképes szakképzettséggel rendelkező nők számára nyújt segítséget abban, hogy megtalálják a számukra megfelelő képzési, illetve munkalehetőséget. 45 főt 15 fő csoportokban, köztük gyermeküket egyedül nevelő anyák	A program célja: szenvedélybeteg hajléktalan emberek munkaerő-piaci reintegrációjának elősegítése, mentális állapotjavítás, függőségük kezelése, lakhatásuk támogatása. 15 fő Debrecenben és vonzaskörzetében élő, alacsony iskolai végzettségű vagy nem piacképes szakképzettséggel rendelkező, szenvedélybetegségüket vállaló hajléktalan nő és férfi.
Fő szakmai tevékenységek	Képzés Tananyagfejlesztés - munkafüzet, módszertani kézikönyv; képzők képzése segédanyag Tanácsadás, szolgáltatások	Szociális munka – egyéni fejlesztési terv alapján Utánkövetés	700 órás készségfejlesztő képzésnap 6 órában.

	TÁMOP-5.3.1-08/2-2009-0037 Munkába lépés	TÁMOP 5.3.1. C 09/2 -2010- 0068 „Trambulin - Első lépés”	TÁMOP 5.3.3-10/2 „Esély a változásra”
	Szakmai együttműködési hálózat működése A szolgáltatások innovatív elemei kipróbálásra, leírásra kerülnek, így továbbadhatóvá válik az alacsony iskolai végzettségű résztvevők munkaerő-piaci reintegrációjával foglalkozó szervezetek számára.	Közismereti tárgyak felzárkóztatása képzés³⁴ Tréningek, klubfoglalkozások³⁵ Tanácsadás Gyermekfelügyelet biztosítása Szállítás a kertségekből, illetve vidékről Börze	Önálló életvitelt segítő program³⁶ Személyiség fejlesztés, kulcskompetenciák fejlesztése (kommunikációs, konfliktuskezelő tréningek, álláskeresési technikák) Szenvedélybetegségek kezelése, változás generálása, fenntartása Támogatott lakhatási program További szolgáltatások: előtakarékosság, jogi tanácsadás, albérleti lehetőségek feltérképezése, felkészítés és segítségnyújtás az önálló lakhatásra megtartására, csapatépítő tréning, kirándulások, kulturális és szabadidős programok

³⁴495 óra Állampolgári ismeretek -63 óra, Matematika és logika -84 óra, Szövegalkotás, szövegértés -63 óra, Drámapedagógia -63 óra, Digitális írástudás -88 óra.

³⁵Kommunikációs és csoportépítő tréning; Tanulástechnikai tréning; Álláskeresési technikák; Egészség, mentálhigiénia a családban; Kultúra; Főzési ismeretek, Identitás klub

³⁶ Protokoll, etikett; kommunikáció, szövegértés-ügyintézés, kérelem stb. írás, olvasás, megértés, beszéd; egészség, higiénia, elsősegélynyújtás; álláskeresési klub; digitális írástudás; állampolgári ismeretek; matematika; háztartási ismeretek, önálló életvezetés; önismeret, konfliktuskezelés, csoportépítő tréning

Összehasonlítva a két szervezet elmúlt 10 éves tevékenységét, programjait, megállapítható, hogy szerves fejlődés révén jutottak el egy-egy önálló fejlesztésű tevékenységüktől az integrált megközelítésű, komplex programjaikig.

A két szervezet háttere, kiindulási alapja különbözött, a Bihari Szabadművelődési és Népfőiskola Egyesület közművelődési, felnőttképzési tevékenysége révén, míg az Országos Transzítfoglalkoztatási Egyesület szociális, foglalkoztatási célú működése révén alapozta meg tevékenységét.

A vizsgált programok tartalmi elemeit áttekintve megállapíthatjuk, hogy a toborzás, kiválasztás, a résztvevők előzetes ismereteinek, tapasztalatainak, motivációjának felmérése szinte állandó elem. Az előzetes tudás, tapasztalatok felmérése egyre meghatározóbb szerepet tölt be a felnőttképzésben. Egyre több szakember hívja fel az egyes oktatási területek, szintek kapcsán a jelentőségére a figyelmet (Csapó, 2005; Derényi et al, 2006; Mór, 2011). A vizsgált programok esetében kettős célt szolgál bizonyos szempontból a többlettudás felmérését, de még inkább a hiányosságok, a fejlesztendő területek feltérképezését.

A szakmai képzés vagy közismereti felzárkóztatás (és ezáltal befejezett iskolai végzettség megszerzésére felkészítés) a képzési részét jelenti projektjeiknek, azonban ezen túl számos egyéb elem megjelenik. Mind a képzők fejlesztése, mind a résztvevők támogatása szempontjából. Mindkét szervezet projektjeiben megfigyelhetők a következő kulcselemek: kulcsképessegek fejlesztése (állampolgári, kommunikációs, tanulási technikák, matematika, kulturális tudatosság, informatika); speciális a képzés eredményességét szolgáló szolgáltatások (egyen fejlesztési terv, önismereti tréningek, álláskereső tréningek, mentorálás, utánkövetés); képzők képzése; módszertani segédanyagok; saját fejlesztésű tananyagok, tanulási segédanyagok; akkreditált képzési

programok. A képzés és az azt támogató szolgáltatások módszerei egyéni és kiscsoportos formájúak. A projektek munkatársai kiemelik a képzés oktatási idején felüli programok (közös kirándulások, klubfoglalkozások, tréningek) fontos szerepét, amely a csoportkohéziót, a motiváltságot erősítik, de ezen túl jelentősen hozzájárulnak a lemorzsolódás megelőzéséhez is.

Konklúzió

A korábbi fejlesztéseket szervesen beépítik az újabb projektjeikbe, és tovább is adják a tudást más szervezetek számára különböző szintű együttműködés révén. Komoly előnyt jelent a pályázatok megírásakor, lebonyolításakor a korábbi projektek tapasztalata, módszertana, meglévő képzések programjai, tananyagai.

A múzeumokhoz kötődő civil szervezetek Magyarországon

A múzeumokhoz kötődő civil szervezetek Magyarországon fejezet célja a hazai múzeumokhoz, muzeális intézményekhez köthető, munkájukat támogató civil szervezetek jellemzőinek bemutatása.

A vizsgálatunk elsősorban másodelemzésen alapul, a Központi Statisztikai Hivatal statikus táblagyűjteménye (STADAT) és a birosag.hu civil szervezetek névjegyzéke adatai alapján próbáljuk megismerni a hazai muzeális intézményekhez kötődő szervezeti kört.

A muzeális intézmények körébe az 1997. évi CXL törvény szerint a múzeumok, a közérdekű muzeális gyűjtemények és a közérdekű muzeális kiállítóhelyek tartoznak.

A civil szervezetek fogalmának meghatározásakor egy tágabb jogi és egy szűkebb tudományos-statisztikai megközelítést is lehetséges. A jogi definíció szerint minden olyan nem profitcélú szervezet (alapítvány, közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság, önkéntes kölcsönös biztosítópénztár, egyesület, civil társaság), valamint nem költségvetési gazdálkodást folytató intézmény, a nonprofit szektor részének tekinthető, amelyet az adott országban önálló jogi személyként bejegyeztek. Az elemző tudományos/statisztikai definíció (a hazai kutatások a civil szervezet fogalmának meghatározásakor ezt alkalmazzák leggyakrabban) a nonprofit szektor szervezeteinek azokat a szervezeteket tekinti, amelyek intézményesültek, a kormányzattól függetlenek, nem osztják fel profitjukat, közcélúak, önkéntes munka és önkéntes tevékenység megjelenik a munkájukban. Mi is ezt az értelmezést használjuk.

A Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) adatai szerint 2011-ben 645, 2012-ben 671 muzeális intézmény működött. Ha az idősoros területi adatokat tekintjük (15. táblázat), akkor az látjuk, hogy az intézmények száma változó, ezek mögött nem feltétlenül megszűnések és újralapítások állnak, hanem az intézményösszevonás és szétválások.

15. táblázat Muzeális jellegű intézmények száma, 2000-2012 (KSH STADAT)

Területi egység	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Budapest	96	98	98	100	100	96	85	85	77	77	79	76	81
Pest	79	79	79	71	71	71	58	53	59	61	57	59	65
Közép-Magyarország	175	177	177	171	171	167	143	138	136	138	136	135	146
Fejér	39	40	40	41	42	38	31	29	36	38	38	38	37
Komárom-Esztergom	21	21	21	19	19	19	19	20	19	19	20	19	21
Veszprém	47	47	47	48	48	48	39	41	37	41	37	39	37
Közép-Dunántúl	107	108	108	108	109	105	89	90	92	98	95	96	95
Győr-Moson-Sopron	51	51	51	48	48	47	38	32	40	38	38	37	36
Vas	35	35	35	32	32	32	29	26	28	28	27	27	27
Zala	17	17	17	15	15	15	13	13	10	12	11	12	12
Nyugat-Dunántúl	103	103	103	95	95	94	80	71	78	78	76	76	75
Baranya	53	53	53	53	54	55	43	40	36	31	37	35	36
Somogy	34	34	34	35	33	32	27	27	26	30	27	27	26
Tolna	26	26	26	25	25	24	22	20	22	22	21	24	25
Dél-Dunántúl	113	113	113	113	112	111	92	87	84	83	85	86	87

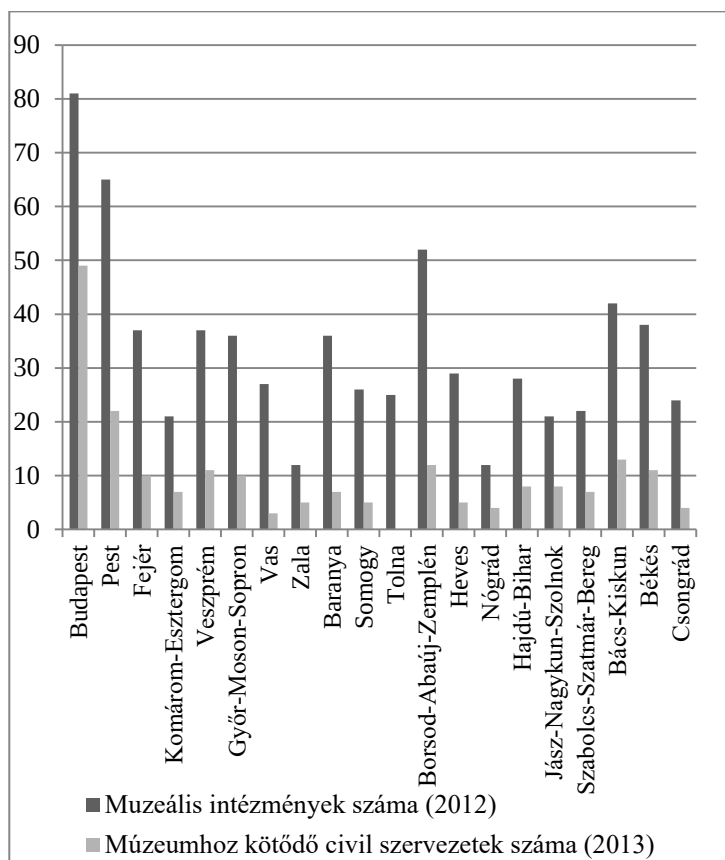
Területi egység	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Borsod-Abaúj-Zemplén	63	63	63	61	61	61	49	48	47	50	47	50	52
Heves	35	35	35	35	35	35	26	24	26	28	26	24	29
Nógrád	14	14	14	13	13	13	12	10	11	12	12	12	12
Észak-Magyarország	112	112	112	109	109	109	87	82	84	90	85	86	93
Hajdú-Bihar	29	29	29	27	27	24	24	21	23	26	26	28	28
Jász-Nagykun-Szolnok	24	24	24	25	25	22	18	20	22	23	22	20	21
Szabolcs-Szatmár-Bereg	28	28	28	26	27	25	18	21	23	22	21	20	22
Észak-Alföld	81	81	81	78	79	71	60	62	68	71	69	68	71
Bács-Kiskun	47	47	47	43	43	43	34	39	33	40	38	40	42
Békés	49	49	49	50	49	47	46	45	38	40	42	36	38
Csongrád	25	25	25	26	25	25	21	21	25	24	21	22	24
Dél-Alföld	121	121	121	119	117	115	101	105	96	104	101	98	104
ÖSSZESEN	812	815	815	793	792	772	652	635	638	662	647	645	671

Ha területileg nézzük, lásd 15. táblázat, akkor Közép-Magyarországon, Dél-Alföldön és a Közép-Dunántúlon található legnagyobb számban muzeális intézményeket. Ha időben is nézzük az intézmények számának változását, akkor azt láthatjuk, hogy vannak régiók, ahol folyamatos lassú csökkenés (pl. Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl), vannak ahol a 2000-es évek közepe után csökkenés, majd újra emelkedés figyelhető meg (pl. Észak-Alföld, Észak-Magyarország).

A múzeumokhoz kötődő civil szervezetek körét a birosag.hu civil szervezetek névjegyzéke szabadszavas keresése (az adatbázisban a névben kerestünk a múzeumra utaló kifejezéseket – múzeum, gyűjtemény, kiállítóhely) révén próbáltuk meghatározni, 2013. májusában 201 múzeumhoz kötődő szervezet találtunk ezzel a módszerrel. Természetesen ezek a számok azt nem mutatják, hogy mennyire aktívak ezek a szervezetek. A muzeális intézmények számához viszonyítva igen magas ez a szám.

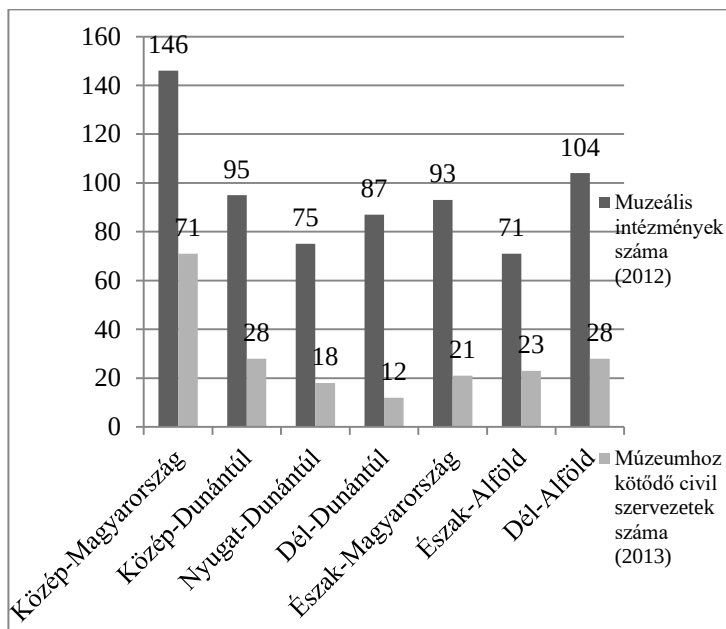
Ha a területi megoszlást nézzük (38. ábra), azt láthatjuk, hogy a magasabb muzeális intézményi számhoz általában magasabb múzeumokhoz kötődő civil szervezeti szám is társul.

38. ábra Muzeális jellegű intézmények és civil szervezetek száma megyék szerint (KSH statikus táblagyűjtemény - STADAT, bíróság.hu civil szervezetek névjegyzéke)

Ha területi megoszlást nem megyei, hanem régiós szinten tekintjük (39. ábra), méginkább látható, hogy a magasabb civil szervezeti szám azokban a régiókban jellemző (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Dél-Alföld), ahol a muzeális intézmények száma is magasabb.

39.ábra Muzeális jellegű intézmények és civil szervezetek száma régiók szerint (KSH statikus táblagyűjtemény - STADAT, bíróság.hu civil szervezetek névjegyzéke)

Ha a muzeális intézményekhez kötődő civil szervezetek alapítási idejét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a 2000-es évek második felében jönnek létre legnagyobb számban szervezetek (40. ábra). Ennek háttérében valószínűleg forrásteremtési motívumok állhatnak. A 2000-es években (különösen a második felében) jelennek meg nagyobb számban olyan pályázatok, amelyeknek eléréséhez, a pályázati projekt lebonyolításához a civil szervezeti forma kedvezőbb.

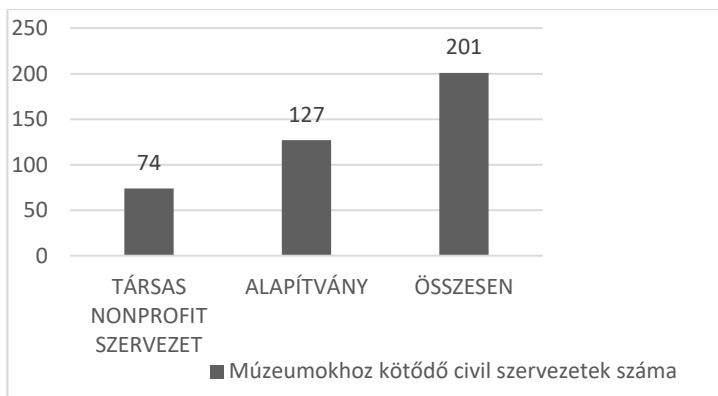
40. ábra Múzeumokhoz kötődő civil szervezetek száma
alapítás éve szerint (bíróság.hu civil szervezetek névjegyzéke)

Az utóbbi években a nonprofit szervezetek jellegük szerint három típusba sorolják: klasszikus civil szervezetek, érdekképviselők és egyéb nonprofit szervezetek. A klasszikus civil szervezetnek tekintik a magánalapítványokat és az egyesületeket; az érdekképviselők csoportjába tartoznak a köztestületek, a szakszervezetek, a szakmai munkáltatói érdekképviselők és az egyesülések; az egyéb nonprofit szervezetekhez sorolják a közalapítványokat és a nonprofit vállalkozásokat. A KSH statikus táblagyűjteménye (STADAT) módszertani útmutatója és számos hazai szerző is használja ezt a csoportosítást.

A muzeális intézményekhez kötődő szervezetek a klasszikus civil szervezetek típusába sorolhatók, egyesületek és alapítványok. Ha a szervezetek szervezeti formáját tekintjük, megállapítható, hogy nagyobb számban vannak alapítványi formájúak (41. ábra). Ez is a forrásteremtési alapítási motivációt támasztja alá.

41. ábra *A múzeumokhoz kötődő civil szervezetek száma szervezeti forma szerint (bíróság.hu civil szervezetek névjegyzéke 2013. május)*

A civil szervezetek funkcionális jellegű vizsgálata több hazai szerző munkájában megjelenik (pl. Kuti, 1998; Harsányi- Kovács, 2002; Sebestény, 2001).

Sebestény 2001-ben az alapítók, tevékenység jellege, célcsoport, eszközök, célok mentén alakított ki egy osztályozási rendszert, amely alkalmas arra, hogy a szektor szereplői tényleges működésük alapján viszonylag homogén csoportokba sorolhatók legyenek. A dimenziók mentén kialakított ideáltípusok, amelyekkel a szervezetek többsége leírható, az önkiszolgáló, csoportkiszolgáló, közkiszolgáló, céltámogató, többcélú adományozó, közkiszolgáló-adományozó, üzleti szervezetek. Az egyes típusok leírása ismeretében a múzeumi civil szervezetek leginkább a céltámogató szervezeti körbe sorolhatók.

Harsányi és Kovács 2000-ben 411 budapesti kulturális célú nonprofit szervezetre kiterjedő kérdőíves vizsgálatot folytatott, amelynek a célja a szervezetek működési jellemzőinek, szolgáltató szerepének feltárása volt. A kutatás

során az alapítási motivációkra, fontosabb jellemzőkre alapozva a szervezeteknek négy markánsan elkülönülő csoportját mutatták ki. Ezek között elképzelhetőek bizonyos átmenetek, és sok, ilyen markánsan meg nem fogható szervezet is működhet. Ezek a csoportok: az egy-egy konkrét célra létrejött civil kezdeményeződések, a kulturális élet neves személyiségei által létrehozott szervezetek, egy-egy kulturális intézmény árnyékszervezetei, a mamutszervezetek.

Összegezve a statisztikai adatok arra nem adnak választ, hogy milyen célból, milyen feladatokra hozzák létre a múzeumi szakemberek és múzeumpártolók ezeket a szervezeteket, de ha a muzeális intézmények és a hozzájuk kötődő szervezetek számát tekintjük, az biztos, hogy fontosnak vélik ilyen szervezetek alapítását és működtetését. A szervezeteket a fenti kategóriákba besorolni is csak feltételezések alapján lehet. Az alapítási motivációk, működési jellemzők feltárására alkalmasabb módszer az interjú, így egy következő vizsgálat már a statisztikai adatokon túlmutatva a szervezetek létrejöttének okaira, a működés előnyeire, a működtetés nehézségeire is rámutathat.

ÖSSZEGZÉS

A nonprofit szektor nemzetközi és hazai kutatási témái, alapproblémái hasonlóak, egyes témakörök a nonprofit szektor nemzetközi viszonylatban; társadalmi-gazdasági környezet vizsgálata, szektorok közötti együttműködés; társadalmi, gazdasági szerepek elemzése; megjelennek mind a hazai, mind a külföldi szerzők munkáiban. Ennek oka egyrészt az, hogy az elmúlt évtizedekben több tudományterület kutatói is élénk érdeklődéssel fordultak a civil társadalom vizsgálata felé a világ minden táján és nemzetközi összehasonlító vizsgálatok keretében együttműködtek. Másrészt a magyar kutatók a kelet-közép-európai országok közül az elsők között kapcsolódtak be összehasonlító vizsgálatokba³⁷.

A nonprofit elméletek az elmúlt évtizedekben egymással versengve, egymást kiegészítve próbálták meghatározni a nonprofit szervezetek létrejöttének okait, gazdasági-társadalmi szerepét a nonprofit szektor fejlődését. A kezdetben elsődlegesen empirikus, közgazdasági megközelítésű nonprofit kutatások interdiszciplináris jellegűekké váltak, és ennek megfelelően a szervezetek társadalmi és politikai beágyazódása került a középpontba az elemzésekben (Zimmer, 2002).

Az utóbbi két évtized kutatásaiban a nonprofit szervezetek jóléti államban betöltött gazdasági (szolgáltató, foglalkoztató, újraelosztó) szerepének vizsgálata mellett egyre inkább hangsúlyt kap a szervezetek civil társadalmi (érték kifejező, érdekvédelmi, közösségépítő, társadalmi tőkét létrehozó) funkcióinak feltárása. A gazdasági és társadalompolitikai szerep meghatározása, a funkcionális

³⁷A Johns Hopkins összehasonlító projektben már 1990-től, később a CISONET (Civil Society Network), FOCS (Future of Civil Society) projektekben.

megközelítés többek között arra az okra vezethető vissza, hogy a nonprofit szektor nagyon sokszínű, különböző célú, háttérű, motivációjú, szándékú szervezetet foglal magában.

A hazai nonprofit szektor rendszerváltás utáni történetét, a szektor fejlődését, helyzetét, hatékonyságát, problémáit elemző, leíró kutatások száma folyamatosan gyarapszik. A hazai kutatások elmúlt két évtizedét tekintve fontos megemlíteni, hogy a nemzetközi kutatásokban való részvétel és a Központi Statisztikai Hivatal által rendszeresen készített leíró vizsgálatok által megteremtett egységes módszertan, az adatok folyamatos elérhetősége lehetőséget nyújt a nonprofit szektor fejlődésének nyomon követésére.

Megfigyelhető a makro- és mezoszinten megjelenő problémákkal való foglalkozás, a szektorok közötti viszony, az állam szerepe, a jogi szabályozás vizsgálata mellett, a helyi szinten a szervezetek hatékonyságát, működését vizsgáló vagy egy földrajzi területen belüli együttműködés feltárását megcélzó – amely az ott élők számára szolgál hasznos következtetésekkel – vizsgálatok növekedése. A kutatók tudatosságát mutatja, hogy egyre inkább megjelennek a gyakorlati szempontból is fontos tanulságokat levonó, a felhasználók szempontjait előtérbe helyező kutatások.

A nonprofit szektorban rendkívüli gyors fejlődés ment végbe a 90-es években, különösen mennyiségi értelemben. A 2000-es évek már inkább (főként a második felétől az évtizednek), a megállapodásról, a professzionalizálódásról, a minőségi változásokról szóltak. A szektor egyes szervezeteinek helyzete háttérüktől, alapítóiktól, tagságuktól, támogatóiktól, tényleges tevékenységeiktől függően különbözően alakult. A szervezetek számos tevékenységi területen (oktatási; kulturális; szabadidő, hobbi; szociális; egészségügyi; településfejlesztési, környezetvédelmi stb.) tevékenykednek, ezek a különböző célú szervezeti körök eltérő jellemzőkkel bírnak.

Ha a szervezetek foglalkoztatásban betöltött szerepével szembeni elvárást tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy egyáltalán nem egyértelmű a helyzet. A szektor egyes tevékenységi területein megfigyelhető növekedés. A Központi Statisztikai Hivatal idősoros adatai alapján 2003-2014 között a kultúra, a sport, a szociális ellátás, a környezetvédelem, a településfejlesztés és lakásügy, a gazdaságfejlesztés és munkaügy területeken jelentősen emelkedett a foglalkoztatottak száma. Ez a növekedés részben magyarázható, pl. a kultúra területén azzal, hogy számos, főként nagyobb közművelődési intézmény költségvetési intézményi formáról nonprofit gazdasági formára váltott. Egyes területeken azonban pl. egészségügy, oktatás inkább csökkenés a megfigyelhető, az egészségügy területén igen drasztikus. Itt pedig a kulturális területtel ellentétben, épp a nonprofit gazdasági formák megszűnése (pl. kórházak) is okozhatja ezt a változást. Vannak tevékenységi területek, ahol jelentősebb változás nem történt, pl. a vallással kapcsolatos tevékenységek, a kutatás, a polgári védelem, a közbiztonság védelme, a nemzetközi kapcsolatok (részletesebben a *6. számú mellékletben*).

Ha nézzük a szervezetek számának változásait, akkor bizonyos folyamatok érthetőek, növekvő szervezetszámnál nő az adott területen foglalkoztatottak száma. De ezzel ellentétben, hogy vannak területek, ahol a szervezetszám növekedése abszolút nem vonja maga után a foglalkoztatás növekedését, pl. az oktatás esetében még csökkenés is megfigyelhető.

Gondolhatjuk, hogy a bevételek változásai a meghatározóak, növekvő bevételek, növekvő foglalkoztatással párosulnak. Ez sem teljesen egyértelmű, vannak területek, ahol igen, de pl. az egészségügy, az oktatás, a kutatás terén nem ez a jellemző, a növekvő bevételek ellenére kevesebb a foglalkoztatottak száma.

Ha csak a kulturális célú nonprofit szervezeteket tekintjük, megállapíthatjuk, hogy az intézményi formáikat, a területi elhelyezkedésüket, az alapítóikat tekintve igen sokszínűek, ami a céljaik és a tevékenységeik sokrétűségével függhet össze. A kilencvenes évek második felétől már nemcsak, mint a közösségi művelődés és a civil társadalom intézményei, hanem mint szolgáltatók is részt vállalnak a lakosság kulturális szükségleteinek kielégítésében, kiegészítő, fejlesztő funkcióban.

Az oktatási célú szervezetek számbeli növekedése 15-20 éves távlatban megfigyelhető, azonban ez párhuzamosan történt a szektor növekedésével, így a szektoron belüli arányuk nem változott. Az már érdekesebb, hogy a belső arányai hogyan változtak az egyes szűkebb tevékenységi területeknek (gyermekoktatás, felsőoktatás, felnőttoktatás, egyéb- és többcélú oktatás), valamint kifejezetten a felnőttoktatási célú szervezeteket tekintve, hisz ebben a szervezeti körben komolyabb szerkezeti átalakulás volt megfigyelhető.

Hivatkozott források

- 1997. évi CXL törvény a muzeális intézményekről, nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
- Alexander, Jeffrey C. (eds.) (1998): *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London, Sage Publications
- Alscher, Mareike –Dathe, Dietmar – Priller, Eckhard – Speth, Rudolf (2009): *Bericht zur Lage und zu den Perspektiven bürgerschaftlichen Engagements in Deutschland*. Berlin, Wissenschaftszentrum Berlin for Sozialforschung
- Amato, Andrea (Hg.) (2000): *Wege zur Bescheftigung im Kulturbereich*. Leipzig, Leipziger Universitätverlag
- Anheier, Helmut K. – Gerhards, Jürgen – Romo, Frank (1995): A tőke és a társadalmi struktúra formái a kulturális mezőkben: Bourdieu társadalmi topográfiájának vizsgálata. In Lengyel, György – Szántó, Zoltán (szerk.) (1998): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula
- Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (2001): Introducing Global Civil Society. In Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (eds.): *Global civil Society 2001*, Oxford, Oxford University Press
- A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2012-ben (2013) *Statistikai Tükör*, 2013/119
- Arató, András (1992): Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* 1, 2: 53-80.
- Arató, András (1999): *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- Arató, Krisztina – Bartal, Anna Mária – Nizák, Péter (2008a): A civil szervezetek tapasztalatai a Strukturális Alapokból finanszírozható projektek pénzügyi lebonyolításában. *Civil Szemle* 5, 3: 79-96.
- Arató, Krisztina – Bartal, Anna Mária – Kónya, Márton – Nizák, Péter (2008b): *Az Európai Unió Strukturális Alapjai és a partnerség elve Magyarországon*. Budapest, Rejtjel Kiadó
- Arato, Andrew – Cohen, Jean (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press

- Balázs, Magdolna (1991): Az alapítványi élet indulása Magyarországon, *Esély* 2, 1: 82-91.
- Balogh, Margit (1993): Katolikus egyleti élet. A KALOT-ról. *História* 15, 2: 25-27.
- Balogh, Bence – Mészáros, Geyza – Sebestény, István (2003): *Módszer és gyakorlat. A nonprofit statisztika 10 éve 1992-2002*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Barbetta, Gian Paolo (1991): A nonprofit szektor gazdasági szerepe. *Esély* 2, 1: 11-22.
- Bartal, Anna Mária – Kákai, László – Szabó, István (2005): *A civil szervezetek és civil projektek szerepe Debrecen város fejlesztésében*. Budapest, Századvég
- Bartal, Anna Mária – Nagy, Renáta – Sebestény, István (2011): *„Tények és lehetőségek” a foglalkoztatás helyzete a magyar nonprofit szektorban*. Budapest, Civitalis Egyesület
- Bartal, Anna Mária (1999): *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Budapest, Ligatura
- Bartal, Anna Mária (2004): *Cél- és érdekorientált szervezetek a nonprofit szektorban – a nonprofit szervezetek új szempontú tipizálása egy empirikus kutatás eredményei alapján*. Budapest, Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért
- Ben-Ner, Avner – Van Hoomissen, Theresa (1993): Nonprofit Organizations in the mixed economy. A Demand and Supply Analysis. In Ben-Ner, Avner - Gui, Benedetto. (eds.): *The Nonprofit Sector in a Mixed Economy*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Ben-Ner, Avner (1986): Non-Profit Organizations: Why Do They Exist in Market Economies? In Rose-Ackerman, Susan (ed.). *The Economics of Nonprofit Institutions: Studies in Structure and Policy*. Oxford, Oxford University Press.
- Bíró, Endre (2002): *Nonprofit Szektor Analízis. Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon*. Budapest, Emla Egyesület
- Bocz, János (1992): Egyesületi statisztika Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 70, 10: 841-852.
- Bodo, Carla and Fisher, Rod (eds.) (1997): *New Frontiers for Employment in Europe: The Heritage, the Arts and Communication as a Laboratory for New Ideas*, Report of a

European Round Table in Spoleto, Rome, Assoziazione Economia per la Cultura

- Bozóki, András (1992): Civil társadalom és polgárosodás. In Heller, Ágnes – Fehér, Ferenc – Bozóki, András – Fricz, Tamás: *Polgárosodás, civil társadalom, demokrácia*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézete
- Bölöny, József (1993): Klubélet a magyar fővárosban. *História* 15, 2: 10-12.
- Bullain, Nilda – Simon, Ildikó (1997): Nonprofit szervezetek állami finanszírozásának ismérvei és gyakorlata Magyarországon. In Balogh, Eszter – Bullain, Nilda – Simon, Ildikó (szerk.): *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, Civil Társadalom Fejlesztéséért Alapítvány
- Campbell, Mike (1999): *The Third System Employment and Local Development*. Leeds, Leeds Metropolitan University
- Coleman, James S. (1986): Social Theory, Social Research and a Theory of Action. *American Journal of Sociology* 91, 6: 1309-1335.
- Coleman, James S. (1988): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel, György – Szántó, Zoltán (szerk.) (1998): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest. Aula
- Coleman, James S. (1991): Prologue: Constructed Social Organization. In Bourdieu, Pierre – Coleman, James S. (eds.): *Social Theory for a Changing Society*, New York, Sage
- *Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe* (1997) COM(97) 0214 final
- Czákó, Ágnes – Harsányi, László – Kuti, Éva – Vajda, Ágnes (1995): *Lakossági adományok és önkéntes munka*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal és Nonprofit Kutatócsoport
- Czike, Klára – Bartal, Anna Mária (2004): *Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

- Cziike, Klára (2001): Önkéntesség számokban. *Esély*, 12, 6: 18-46.
- Cziike, Klára (2002): *Számokba rejtve. A civil társadalom Magyarországon 1989-2002*. Doktori disszertáció.
- Csanády, Dániel (1999): A civil társadalom szerkezete. In Tóbiás, László (szerk.): *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Budapest, Hálózat a Demokráciáért Program
- Csapó, Benő (2005): *Az előzetesen megszerzett tudás mérése és elismerése*. Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet
- Csegény, Péter – Kákai, László (2000): A rész kutatások eredményeinek összegzése. In Csegény, Péter – Kákai, László (szerk.): *Köztes helyzet? Civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya
- Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. New Hawen, Yale Univerity Press
- Dathe, Dietmar – Priller, Eckhard – Hohendanner, Christian (2009): *Wenig Licht, viel Schatten – der Dritte Sektor als arbeitsmarktpolitiches Experimentierfeld*. WZBrief Arbeit. Berlin, Wissenschaftszentrum Berlin for Sozialforschung
- Derényi, András – Milotay, Nóra – Tót, Éva – Török, Balázs (2006): A nem formális és informális tanulás elismerése Magyarországon. Egy OECD projekt tanulságai. Budapest, OKM
- Di Benedetto, Dario – Erdei, Gábor – Györgyi, Zoltán – Kiss, Ákos (2007): *Második esély típusú intézmények és programjaik. Equal program Ifjúság tematikus hálózat*, Budapest-Debrecen
- DiMaggio, Paul J. – Anheier, Helmut K. (1990): The Sociology of Nonprofit Organizations and Sectors. *Annual Review of Sociology* 95, 137-159.
- Dobrovits Sándor (1935): Magyarország egyesületeinek statisztikája. *MagyarStatisztikai Szemle* 13, 1: 23-37.
- Douglas, James (1987): Political Theories of Nonprofit Organization. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.

- *Equal - Esélyteremtés a foglalkoztatásban. Pályázati Útmutató* (2004) Budapest, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Program és EQUAL Irányító Hatóság
- Esping-Andersen, Gøsta (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge, Zsuzsa – Lévai, Katalin (szerk.): *A jóléti állam*, Budapest, T-Twins Kiadó
- Etzioni, Amitai (1973): The Third Sector and Domestic Missions. *PublicAdministration Review*. 33. 2: 314-323.
- Evers, Adalbert (1988): Eltolódások a jóléti mixben. Új megközelítés a jólét- és a szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához. In Andorka, Rudolf – Hradil, Stefan, – Peschar, Jules L. (1995): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula
- Evers, Adalbert (1990): Im intermediären Bereich Soziale Träger und Projekte Zwischen Haushalt, Staat und Markt. *Journal für Sozialforschung*. 30, 2: 189-210.
- Evers, Adalbert (1995): Part of The Welfare Mix: The Third Sector as an Intermediate Area. *Voluntas* 6, 2: 159-182.
- Falk, Richard (1990): *Economic Dimensions of Global Civilization*. Princeton, Center for International Studies, Princeton University
- Farkas, Éva – Farkas, Erika – Hangya, Dóra – Leszko, Hajnalka (2011): *A dél-alföldi régió akkreditált felnőttképzési intézményeinek működési jellemzői*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet
- Farkas, István (2005): A környezet- és természetvédő mozgalom együttműködési rendszere, *Civil Szemle*, 2, 3: 47-58.
- Fábri, István (2004): A határon túli magyar kulturális intézményrendszer vizsgálata. In Blénesi, Éva – Mandel, Kinga – Szarka, László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
- Flora, Peter – Alber, Jens (1981): Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe. In Flora, Peter and Heidenheimer, Arnold

(eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick, N.J.: Transaction. 37-80.

- Flora, Peter (1986): Növekedés a határokig. In Andorka, Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (1995): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula
- Frey, Mária (1997): *Munkahelyteremtés a munkaerőpiac fő áramlatán kívül*. Budapest, Nonprofit Vállalkozásokért a Népjóléti Szférában Alapítvány.
- Frey Mária, (2001): *A nonprofit szervezetek a munkaerőpiacon*. Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
- Frey, Mária (2003): *A nonprofit szektor foglalkoztatási szerepvállalásának lehetőségei és korlátai*. Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
- Frey, Mária (2007): Nonprofit szervezetek a magyar munkaerőpiacon. In: Frey, Mária (szerk.): *Szociális gazdaság kézikönyv*. Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány 50-60.
- Frič, Pavol (2004): Discourse on Nonprofit Sector Issues in Social Science. In: Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. CD, Robert Bosch Stiftung
- Fukuyama, Francis (2000): *A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest, Európa Kiadó
- Gellner, Ernest (2004): *A szabadság feltételei. A civil társadalom vetélytársai*. Budapest, Typotex Kiadó
- Gramsci, Antonio (1974): *Levelek a börtönből*. Budapest, Kossuth Kiadó
- *Growth, Competitiveness, Employment, The Challenges and Ways forward into the 21st Century* (1994) Brussels-Luxembourg, European Commission
- Gyekiczky, Tamás (1994): Társadalmi hálózatok és a munkaerőpiac civil szerveződése. *Szociológiai Szemle*, 4, 4: 97-118.
- Gyorokovich, Miklós (2010): Felnőttképzéssel foglalkozó egyházközei civil szervezetek vizsgálata egy ernyőszervezetről készült esettanulmány alapján. *Civil Szemle*7, 3: 21-34.

- Györffy, Gábor (1995): A nonprofit szervezetek ismérvei és tevékenységük. In Török Marianna – Vincze Krisztina: *Civil szervezetek*. Budapest, NIOK
- Györgyi, Zoltán (2006): A civil szervezetek hiánypótló szerepe. *Educatio*, 15, 2: 305–319.
- Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a.M., Suhrkamp
- Hankiss, Elemér (1986): *Diagnózisok 2.* Budapest, Magvető Kiadó
- Hankiss, Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Hansmann, Henry (1987): Economic Theories of Nonprofit Organization. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press
- Harsányi, László – Kovács, Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979): *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Hunfalvy, János (szerk.) (1862): *A hazai állapotok ismeretének előmozdítására*. Statisztikai Közlemények 4. kötet I. füzet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 246–269.
- James, Estelle (1987): The Nonprofit Sector in Comparative Perspective. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.
- James, Thomas – Levin, Henry M. (eds.) (1987): *Comparing Public and Private Schools*. London, Falmer
- Jenkins, Robert M. (1997): A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon. In Balogh, Eszter – Bullain, Nilda – Simon, Ildikó (szerk.): *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány
- Jobb, Sándor (1972): Egyesületek Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 50, 12: 1219-1233.
- Juhász, Erika (2009): A felnőttképzési célú civil szervezetek és eredményességük Magyarországon. In Buda András – Kiss

Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek*. Debrecen, Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete 380-384.

- Karácsonyi, János (1985): *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Budapest, Könyvértékesítő Vállalat
- Karner, Károly (1931): *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Debrecen, Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata
- Keane, John (1988) (eds.): *Civil Society and the State: New European Perspectives*. London, Verso
- Keane, John (2004): *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások*. Budapest, Typotex Kiadó
- Kecskés, László (1988): Az alapítványi jog fejlődése. *Magyar jog*. 35, 2: 104-116.
- Kerékgyártó, László (2005): Helyzetkép a hátrányos helyzetű fiatalok felnőttképzés és foglalkoztatás keretében történő foglalkoztatásáról. *Szakképzési Szemle* 2. szám 145-179.
- Kiss, Gábor – Grasselli, Norbert – Völgyiné Nadabán, Márta - és a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzati Hivatal munkatársai. (2013) *Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Koncepció 2014-2020* Javaslattevési munkarész
- Kondorosi, Ferenc (1998): *Civil társadalom Magyarországon*. Budapest, Politika + Kultúra Alapítvány
- Korten, David C. (1996): *Tőkés társaságok világuralma*. Budapest, Kapu EKF Hálózat
- Kovalcsik, József (1986): *A kultúra csarnokai*. I-III. kötet Budapest, Művelődéskutató Intézet
- Kozma, Tamás (1999): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Kramer, Ralph M. (1981): *Voluntary Agencies in the Welfare State*. Berkeley, University of California Press
- Kramer, Ralph M. (2000): A Third Sector in the Third Millennium? *Voluntas* 11, 1: 1-2
- Krémer, Balázs (1996a): Ami az állam és a civil szféra között van: (z)űr. *Mozgó Világ* 22, 9: 31-50.

- Krémer, Balázs (1996b): Az NGO kultuszáról. *Esély* 7, 2: 45-65.
- Kuti, Éva – Marschall, Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. *Esély* 2, 1: 61-69.
- Kuti, Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyság, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti, Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
- Kuti, Éva (2006): *A nonprofit szervezetek uniós pályázatokon elért eredményei*.
<http://www.nonprofitkutatas.hu/letoltendo/euhonl.pdf> 2011. 08.18. 13.50h
- Kuti, Éva (2008): *A magyarországi civil társadalom és a nonprofit szektor helyzete, uniós kapcsolatai, fejlődési irányai. (Szakértői anyag. Egyeztetés alatt álló változat.)* Budapest, Gazdasági és Szociális Tanács
- Lantos, Tamás (1999): Nonprofit mítosz. *Kovács* 3, 1-2: 21-49.
- Laville, Jean Louis – Borzaga, Carlo – Defourny Jacques – Evers, Adalbert – Lewis Janet – Nyssens Marthe– Pestoff, Victor (1999): *Third System: A European Definition*. Brussels, European Commission
- Lijphart, Arend (1977): *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven, Yale University Press
- Lipschutz, Ronnie (1992): Reconstructing World Politics: The Emergence of Global Civil Society. *Millennium, A Journal of International Studies* 21, 2: 389-420.
- Mandel, Kinga (2004): A kulturális intézmények felmérése. A kutatás céljai és módszerei. In Blénesi, Éva – Mandel, Kinga – Szarka, László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
- Márkus, Mária (1992): A szükségletek politizálódása szükségletek, társadalmi mozgalmak és civil társadalom. *Szociológiai Szemle* 2, 3: 43-54.
- Miszlivetz, Ferenc (2000): A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. *Kritika* 29, 12: 6-10

- Molnár, Miklós (1993): A demokrácia hajnalodik keleten. Civil társadalom és kommunizmus Kelet-Európában: Lengyelország és Magyarország. (Tézisek). *Politikatudományi Szemle* 2, 2.
- Molnár, Miklós (1995): Mit kezdhet a történész a civil társadalommal. *Társadalmi Szemle* 50, 1: 51-56.
- Molnár, Miklós (1996): *Civil társadalom és akiknek nem kell*. Budapest, Educatio
- Móré, Mariann (2011): Hozott tudás a munka világából – uniós gyakorlat és hazai lehetőség. In *Multikulturális Műhely. Tanulmányok I.* Hajdúböszörmény, Debreceni Egyetem, Gyermeknevelés és Felnőttképzési Kar, 16-21.
- Murányi, István (2005): Civil szervezetek, közösségi terek és önkormányzatok Hajdú-Bihar megyében. In Murányi, István – Szerepi, Anna: *Civil esélyek Hajdú-Bihar megyében*. Debrecen, Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 107-193.
- Nagy, Renáta – Sebestény, István (2011): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2010-ben. *Statisztikai tükrök*, 90: 1-3.
- Nárai, Márta (2004): Civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. *Educatio*, 13, 4: 616-634.
- Nelson, Richard – Krashinsky, Michael (1973): Two Issues of Public Policy: Public Subsidy and the Organization of Supply. In Young, Dennis – Nelson, Richard: *Public Policy for Day Care of Young Children*. Lexington, MA: D. C. Heath&Co.
- *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2006* (2008) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
- *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2011* (2013) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
- Offe, Claus (1985): *Disorganized Capitalism*. Cambridge, MIT Press.
- Pajkossy Gábor (1993): Egyesületek a reformkori Magyarországon, *História*. 15, 2: 6-9.
- Papházi, Tibor (1996): Egyesületi és alapítványi pénzgazdálkodás. *Mozgó Világ* 22, 9: 59-67.
- Pavluska, Valéria (1999): *A nonprofit szektor*. Pécs, JPTE

- Pestoff, Victor (1992) Cooperative Social Services - An Alternative to Privatization, *Journal of Consumer Policy* 15: 21-45.
- Pestoff, Victor (1998) Beyond the Market and State: Social Economy and Civil Democracy in a Welfare Society. Aldershot and Brookfield, NJ: Ashgate.
- Ploeg van der, Tymen J. (1990): Az öntevékeny szektor a holland társadalomban: a társadalom, a kormányzati politika és a jogszabályok változásai. In Kuti, Éva – Marschall, Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Priller, Eckhard – Annette, Zimmer – Anheier, Helmut K. (1999): Der Dritte Sektor in Deutschland. Entwicklungen, Potentiale, Erwartungen. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 2-21.
- Putnam, Robert D. (1993a): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press
- Putnam, Robert D. (1993b): The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect* 4. 13: 22-32.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone - The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster
- Quadagno, Jill (1987): Theories of Welfare State. *Annual Review of Sociology*, 13 109-128.
- Reichardt, Sven (2004): Civil society – A Concept for Comparative Historical Research. In Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. Robert Bosch Stiftung
- Reisz, László (1988): Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 10. 930–946.
- Rose, Richard (1985): *The State's Contribution to the Welfare Mix*. Glasgow, University of Strathclyde, Studies in Public Policy, 140.
- S. Arapovics, Mária (2011): A közösség tanulása. Budapest, ELTE az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány

- Sachße, Christoph (2004): Nonprofit Organizations in Germany: Organizational Types and Forms. In Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. Robert Bosch Stiftung
- Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – Anheier Helmut K. (2000): *Social Origins of Civil Society*. Baltimore, The Johns Hopkins University
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996a): *The International Classification of Nonprofit Organizations*. Baltimore, The Johns Hopkins University
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996b): *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1995): *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina (2003): *Global Civil Society An Overview*. Baltimore, The Johns Hopkins University. Institute for Policy Studies. Center for Civil Society Studies
- Salamon, Lester M. (1987): A piac kudarca, az öntevékenység kudarca és a kormány nonprofit szektorral kialakított kapcsolatai a modern jóléti államban. In Kuti, Éva – Marschall, Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Sári, Mihály (1990): Az alulról szerveződő, autonóm kulturális csoportok művelődési és nevelési folyamatának kérdései. In Durkó, Mátyás – Sz. Szabó, László (szerk.): *A felnőttkori nevelés sajátosságai és társadalmi funkciói*. Acta Andragogiae et Culturae 11, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 135-153.
- Schuler, Dezső (1935): *Az alapítványszerű juttatásokra és alapítványokra vonatkozó törvények és jogszabályok*. Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája
- Sebestény, István (1998): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata, 1996*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal

- Sebestény, István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 4-5. 335-355.
- Sebők, Dóra Valéria (2010): Az Európai Unió támogatások hatása a nonprofit szervezetek működésére az Equal program vizsgálata alapján. *Civil Szemle* 7, 3: 61-73.
- Seligman, Adam B. (1992): Érvék a civil társadalom ellen. *Szociológiai Szemle* 2, 1: 75-80.
- Seligman, Adam B. (1997): *A civil társadalom eszméje*. Budapest, Kávé Kiadó
- Strachwitz, Rupert Graf (1999): Die Rahmenbedingungen des Dritten Sektors und ihre Reform. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 22-30.
- Szabó, János Zoltán (2014): *Fesztiváljelenség*. Budapest, Typotex Kiadó – Kultindex Nonprofit Kft.
- Szabó, József (2006): Új megoldások a hátrányos helyzetűek továbbképzésében. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A "Regionális egyetem" kutatás záró konferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete
- Széman, Zsuzsa (1997): Az önkormányzatok és a civil szféra kapcsolata. In Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.): *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány
- Titmuss, Richard (1958): *Essays on the Welfare State*. London, Allen and Unwin
- Tocqueville, de Alexis (1993): *A amerikai demokrácia*. Budapest, Európa Kiadó
- Tsyboula, Sylvie (1991): A nonprofit szektor, az alapítványok és a Fondation de France. In Kuti Éva (szerk.): *Alapítványi Almanach*. Budapest, Magyarországi Alapítványok Szövetsége
- Vargha, Gyula (szerk.) (1880): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Hivatalos Statisztikai Közlemények.
- Weisbrod, Burton A. (1986): A háromszektoros gazdaságban működő öntevékeny nonprofit szektor egy elmélete felé. In

Kuti Éva – Marschall, Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport 15-28.

- Weisbrod, Burton. A. (1977). *The Voluntary Nonprofit Sector: An Economic Analysis*. Lexington, Lexington Books.
- Weisbrod, Burton. A. (1988). *The Nonprofit Economy*. Cambridge, Harvard University Press.
- Zám, Mária – Lux, Judit (2001): *A munkanélkülieket segítő nonprofit szervezetek kapcsolatai*. Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- Zám, Mária (2004): *A magyar nonprofit szektor jövője a munkanélküliség kezelésében az európai integráció folyamatában - Kitartottság vagy integráció - a felzárkózás esélyei az európai piacon*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület
- Zapf, Wolfgang (1984): Welfare Production. Public Versus Private. *Social Indicators Research* 15, 3: 263-274
- Zimmer, Annette (2002): *Dritter Sektor und Soziales Kapital*. Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit Sektor 19. Münster, Wesfälische Wilhelms – Universität Münster

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Nonprofit elméletek áttekintő bemutatása
2. táblázat A költségvetés és a nonprofit szektor kulturális kiadásai tevékenységi csoportok szerint, 1997 (millió Ft)
3. táblázat A működési forma és intézménytípus összefüggése
4. táblázat A vizsgált országok jogi szabályozásának jellemzői
5. táblázat A valós és az említett célcsoport Debrecenben
6. táblázat A vizsgált szervezetekben foglalkoztatottak száma a foglalkoztatás típusai szerint városonként
7. táblázat Együttműködési lehetőségek civilek és önkormányzatok között
8. táblázat A helyi önkormányzattal formális kapcsolatban álló nonprofit szervezetek száma és aránya megyénként, 2011
9. táblázat Az oktatási nonprofit szervezetek száma és aránya, 1995, 2013
10. táblázat Az oktatási nonprofit szervezetek száma és arányai tevékenységi területek szerint, 1995, 2013
11. táblázat A felnőttoktatási célú alapítványok tevékenység szerinti arányai, 1995, 2013
12. táblázat A felnőttoktatási célú egyesületek tevékenység szerinti arányai, 1995, 2013 (KSH adatok)
13. táblázat A Bihari Szabadművelődési és Népfőiskola Egyesület másodi esély típusú programjainak összehasonlítása cél, célcsoport és fő szakmai tevékenységek szerint
14. táblázat Az Országos Tranzitfoglalkoztatási Egyesület másodi esély típusú programjainak összehasonlítása cél, célcsoport és fő szakmai tevékenységek szerint
15. táblázat Muzeális jellegű intézmények száma, 2000-2012

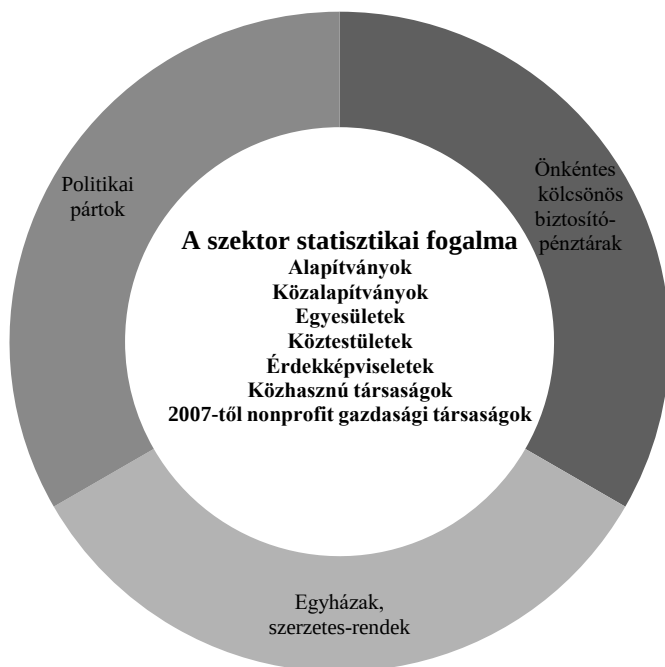
Ábrák jegyzéke

1. ábra A jóléti pluralizmus koncepciójának szereplői
2. ábra A szervezetek alapításának ideje
3. ábra A szervezetek alapításának módja
4. ábra A szervezetek jogi forma szerint megoszlása
5. ábra A debreceni szervezetek típusa és bejegyzésének ideje
6. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség
7. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség az egyes szervezeti formák esetében Debrecenben
8. ábra A vizsgált szervezetek tevékenység szerinti megoszlása
9. ábra A debreceni szervezetek tevékenység jellege szerinti megoszlása
10. ábra A vizsgált szervezetek elsőként megjelölt konkrét feladatának megoszlása városonként
11. ábra A szervezetek hatóköre Debrecenben
12. ábra A vizsgált szervezetek költségvetésének nagysága (DM)
13. ábra A szervezetek megoszlása magánadományok szempontjából városonként
14. ábra A költségvetés és a tevékenység viszonya Debrecenben
15. ábra A szponzorált szervezet típusa és a támogatás nagysága közötti összefüggés Debrecenben
16. ábra Az önkéntesek honorálásának formái
17. ábra Az önkéntesek száma a debreceni szervezetekben
18. ábra Az önkéntes munka honorálásának formái Debrecenben
19. ábra A vizsgált szervezetek városuk kulturális helyzetének megítélése
20. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben
21. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben szervezeti forma szerint
22. ábra Szövetségi tagság a debreceni szervezetek körében szervezeti forma szerint
23. ábra A debreceni szervezetek kapcsolata az önkormányzattal
24. ábra Az alapítványok száma tevékenységcsoportonként Hajdú-Bihar megyében, 2011
25. ábra A társas nonprofit szervezetek száma tevékenységcsoportonként Hajdú-Bihar megyében, 2011

26. ábra A nonprofit szervezetek száma tevékenységcsoportonként Hajdú-Bihar megyében, 2011
27. ábra A nonprofit szervezetek száma településtípusonként Hadú-Bihar megyében, 2011
28. ábra A nonprofit szektor pályázati úton nyert bevételeinek összege megyék szerint, 2011
31. ábra A Civil Szervezetek Névjegyzékében szereplő debreceni székhelyű civil szervezetek száma cél szerinti besorolás szerint
32. ábra A Civil Szervezetek Névjegyzékében szereplő debreceni székhelyű civil szervezetek száma cél szerinti besorolás és szervezeti forma szerint
33. ábra Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában szereplő, a civillek.debrecen.hu felületen regisztrált civil szervezetek szervezeti forma szerint
34. ábra Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában szereplő, a civillek.debrecen.hu felületen regisztrált szervezetek által említett tevékenységek gyakorisága
35. ábra Az önkormányzat civil szervezeti adatbázisában szereplő, a civillek.debrecen.hu felületen regisztrált szervezetek száma hatókör szerint
36. ábra Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolati formák és a közvetlen haszonáramlás iránya
37. ábra A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása főbb bevételi források szerint 1994-ben és 2013-ban (%)
38. ábra Muzeális jellegű intézmények és civil szervezetek száma megyék szerint
39. ábra Muzeális jellegű intézmények és civil szervezetek száma régiók szerint
40. ábra Múzeumokhoz kötődő civil szervezetek száma alapítás éve szerint
41. ábra A múzeumokhoz kötődő civil szervezetek száma szervezeti forma szerint

Mellékletek

1. számú melléklet - A nonprofit szektor jogi és statisztikai fogalmának kapcsolata

Forrás: Balogh, Bence – Mészáros, Geyza – Sebestény, István (2003): Módszer és gyakorlat. A nonprofit statisztika 10 éve 1992-2002. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest alapján saját szerkesztés

2. számú melléklet - A Johns Hopkins Nonprofit Szektor
Összehasonlító Projekt – Nonprofit elméletek összehasonlító
elemzése - A nonprofit szektor méretének meghatározói:
összefoglalás

Elmélet	Magyarázó változó	Vizsgált terület	Várakozás	Valóságos
Heterogenitás	Nyelvi különbözőség Kormányzati szociális jóléti kiadások	Teljes oktatás	+	+0, 185*
			+	+0, 008
			-	-0, 075
			-	-0, 026*
Kínálati oldal	Vallási különbözőség	Teljes oktatás	+	+0, 074*
			+	+0, 020*
Bizalom elmélet	Bizalom a piac iránt	Teljes egészségügy, Szociális szolgáltatások	-	+0, 010
			-	-0, 002
Jóléti állam	Egy főre jutó jövedelem	Teljes egészségügy, Oktatás, Szociális szolgáltatások	-	-0, 037
			-	+0, 008
Interde- pendencia	Kormányzati szociális jóléti kiadások	Teljes egészségügy, Oktatás, Szociális szolgáltatások	+	-0, 075
			+	-0, 096*
Társadalmi eredet	Korporatizmus	Minden szociális szolgáltatás, Oktatás	+	Mérsékelt
			+	Mérsékelt

*Korrelációs együttható nagyobb, mint +/-0, 4

Forrás: Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996): *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies 25. o.

A nonprofit pénzügyek meghatározói: összegzés

Elmélet	Magyarázó/ független változó	Függő változó	Vizsgált terület	Vára- kozás	Valósá- gos
Heterog- -enitás	Nyelvi különböző- ség	A magánadomá- nyok %-os aránya a bevételben	Teljes oktatás	+ +	+2, 11* +1, 1*
Kínálat elmélet	Vallási különbö- zőség	A magánadomá- nyok %-os aránya a bevételben	Teljes oktatás	+ +	+0, 139 -0, 090
Biza- lom elmélet	Bizalom a piac iránt	A sajátbevételek %-os aránya	Teljes egészség- ügy, szociális szolgálda- tások	- -	-0, 100 +0, 430*
Inter- depen- dencia	A kormányzat szociális jóléti kiadásainak mértéke	Az állami szektor támogatásá- nak %-os aránya	Teljes egészség- ügy, oktatás, szociális szolgálda- tások	+ +	-0, 004 +0, 860*
Társa- dalmi eredet	Korporatiz- mus	Az állami szektor támogatásá- nak %-os aránya	Teljes szociális szolgálda- tások, oktatás		Mérsé- kelt

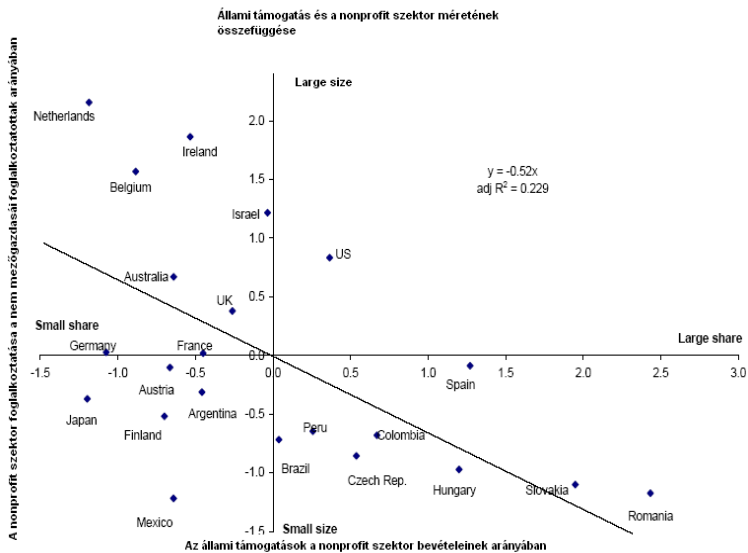
*Korrelációs együttható nagyobb, mint +/-0, 4

Forrás: Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996): *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies 27. o.

3. melléklet – Johns Hopkins Nonprofit Szektor
Összehasonlító Projekt – Országok közötti összehasonlítás -
A kormányok jóléti kiadásai és a nonprofit szektor mérete
közötti kapcsolat

A kormányok jóléti kiadásai	A nonprofit alkalmazottak részaránya	
	Alacsony	Magas
Magas	3	7
Alacsony	7	5

Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – Anheier, Helmut K. (2000): *Social Origins of Civil Society*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies

Forrás: Salamon Lester M.-Sokklowksi S. Wojciech-Helmut K. Anheier (2000): *Social Origins of Civil Society: An Overview*. Baltimore, Johns Hopkins University

4. számú melléklet – A nonprofit szektor elemzéséhez használt főbb formális statisztikai ismérvek

A nonprofit szektor elemzéséhez használt főbb formális statisztikai ismérvek				
Jogi forma	Tevékenység	Hatókör	Településtípus	Bevételnagyság
- alapítványok	- kultúra	- egy intézmény	- főváros	- 50 ezer Ft alatt
-(magán)alapítvány	- vallás	támogatása, konk-	- megyeszékhely	- 50 ezer–500
- közalapítvány	- sport	rét cél elérése	- egyéb város	ezer Ft
<i>Társas nonprofit szervezetek</i>	- szabadidő, hobbi	- kisebb lakó-,	- község	- 500 ezer–5
- egyesület	- oktatás	munkahelyi körzet		millió Ft
- köztestület	- kutatás	- egy település		- 5 millió (-50
- szakszervezet	- egészségügy	- több település		millió Ft
- szakmai, munkáltatói érdekképviselő	- szociális ellátás	- egy megye		- 50 millió) Ft
- közhasznú társaság	- polgárvédelem, tűzoltás	- több megye		felett
- nonprofit intézmény	- környezetvédelem	- régió		
(- politikai párt,	- településfejlesztés	- Magyarország		
	- gazdaságfejlesztés	- több ország,		
		nemzetközi		

A nonprofit szektor elemzéséhez használt főbb formális statisztikai ismérvek				
Jogi forma	Tevékenység	Hatókör	Településtípus	Bevételnagyság
- egyház, - önkéntes biztosítópénztár)	- jogvédelem - közbiztonság védelme - többcélú adományozás, nonprofit szövetségek - nemzetközi kapcsolatok - szakmai, gazdasági érdekképviselő - politika			

Forrás: Sebestény, István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 4-5. 335-355.

5. melléklet – A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint

A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint							
Megnevezés	Önkiszolgáló	Csoport-kiszolgáló	Közkiszolgáló	Céltámogató	Többcélú adományozó	Közkiszolgáló -adományozó	Üzleti
Alapítók	érdekeltek	érdekeltek	bárki (állam, önkormányzat)	érdekeltek	bárki (állam, önkormányzat)	bárki	érdekeltek (állam, önkormányzat)
Forma	általában egyesület	általában egyesület, érdek-képviselő, párt, egyház	bármilyen	általában alapítvány	általában alapítvány	általában alapítvány, egyesület	általában egyesület, közhasznú társaság, pénztár
Intézményesültség	nem fontos	nem fontos	jellemző	nem fontos	fontos	jellemző	meghatározó
Legjellemzőbb hatókör	egy cél, intézmény, település	egy település, országos	egy település, országos	egy cél, intézmény, település	egy település, országos, nemzetközi	egy település, országos, nemzetközi	egy cél, intézmény, település, országos

A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint							
Megnevezés	Önkiszolgáló	Csoport-kiszolgáló	Közkiszolgáló	Céltámogató	Többcélú adományozó	Közkiszolgáló -adományozó	Üzleti
Tevékenység	saját szükséglet kielégítése	saját és csoport-szükséglet kielégítése	közszükséglet kielégítése	adott cél, intézmény támogatása	közcél támogatása	közszükséglet kielégítése, közcél támogatása	bármilyen szükséglet kielégítése, cél támogatása
Célcsoport	saját közösség	saját közösség és hasonló helyzetű csoportok	adott helyzetű egyének népesség-csoportok, társadalom	meghatározott intézmény, személy, csoport, cél, program	adott helyzetű egyének népesség-csoportok, társadalom	adott helyzetű egyének népesség-csoportok, társadalom	saját közösség és adott helyzetű egyének, csoportok, társadalom
Érdekkör	saját, magán	csoport	közügy	csoport, speciális ügy	közügy	közügy	magán, csoport, közügy
Állami, önkormányzati kapcsolat, együttműködés	alkalmi	alkalmi, rendszeres	rendszeres, hivatalos	alkalmi	alkalmi, rendszeres, hivatalos	alkalmi, rendszeres, hivatalos	rendszeres, hivatalos

[illegible]

A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint							
Megnevezés	Önkiszolgáló	Csoport-kiszolgáló	Közkiszolgáló	Céltámogató	Többcélú adományozó	Közkiszolgáló -adományozó	Üzleti
Szolgáltatás-nyújtás	jellemző	fontos	fontos (meghatározó)	nem jellemző	nem jellemző	fontos	fontos (meghatározó)
Adomány-gyűjtés	nem jellemző	nem jellemző	jellemző	fontos (meghatározó)	lehet	fontos	nem jellemző
Adományosztás	nem jellemző	nem jellemző	lehet	fontos	fontos (meghatározó)	fontos	nem jellemző
Pályázás	lehet	jellemző	fontos	fontos	lehet	jellemző	nem jellemző
Pályáztatás	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	fontos	lehet	nem jellemző
Jellemző méret	bármilyen	bármilyen	közepes, nagy	kicsi, közepes	közepes, nagy	közepes, nagy	nagy

Forrás: Sebestény, István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statistikai Szemle*, 4-5. 335-355.

6. melléklet – A nonprofit szervezetekben foglalkoztattak számának alakulása tevékenységi területenként 2003-2014 (fő)

A nonprofit szektorban foglalkoztatottak száma (fő)												
Tevékeny- ségcsoport	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Kultúra	7046	7264	7800	8498	8484	8312	8572	11248	10574	11042	11113	12611
Vallással kapcsolatos tevékenységek	750	685	777	698	813	734	779	726	703	778	637	735
Sport	4172	3532	3649	3316	2895	3045	2974	2915	3437	4778	4451	5453
Szabadidő, hobbi	6156	5876	5986	4924	4845	5239	5723	5926	6438	6586	5543	6226
Oktatás	8736	7094	9426	8438	7778	8469	8943	8615	8130	6818	6213	6379
Kutatás	1896	1984	2026	1803	1970	2013	2427	2309	2234	2063	2193	2441
Egészségügy	8001	10829	11907	13178	15019	15842	23574	28877	29576	27588	9305	8146
Szociális ellátás	13048	13626	15182	16409	17963	20934	19477	19153	20274	19770	23970	31302
Polgárvédelem, tűzoltás	622	692	894	804	912	924	1052	929	978	868	870	833
Környezetvédelem	2175	2162	2507	2620	2666	2880	2977	3156	3566	3536	3509	4502

A nonprofit szektorban foglalkoztatottak száma (fő)												
Településfejlesztés, lakásügy	13284	13470	13951	14500	13099	13020	14291	16181	17684	16165	20430	25828
Gazdaságfejlesztés, munkaügy	11840	12623	12091	16216	27161	30220	31759	34875	37508	36532	32941	37951
Jogvédelem	1025	1155	1192	912	1094	775	925	1003	840	735	1257	2022
Közbiztonság védelme	158	302	462	222	125	217	229	204	306	344	361	328
Többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek	1958	1709	1833	1546	1550	1396	1512	1543	1674	1597	2114	2048
Nemzetközi kapcsolatok	500	432	554	420	469	454	460	529	450	412	403	365
Szakmai, gazdasági érdekképviselő	5829	5530	5760	4949	5178	5071	5530	5052	4488	4549	4927	5305
Politika	75	157	183	207	181	299	187	200	183	237	177	155
Összesen	87271	89122	96180	99660	112202	119844	131391	143441	149043	144398	130414	152630

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Tájékoztató Adatbázis

Márkus Edina 2000 óta tanít a Debreceni Egyetemen felnőttképzéssel, nonprofit menedzsmenttel kapcsolatos tantárgyakat és végez kutatásokat az említett területeken. A 90-es évek közepe óta kulturális és felnőttképzési célú nonprofit szervezetekben végez önkéntes munkát, hazai és európai uniós pályázati projektekből vállal szakmai feladatokat.

web: markusedina.webnode.hu

A rendszerváltás után a humán szolgáltatások területén is strukturális átalakulás ment végbe, az állami szervezetek mellett megjelentek a piaci és a nonprofit szektor szereplői, sőt az állami szerepvállalás nagyarányú csökkenése miatt a piaci és nonprofit szervezetek váltak hangsúlyossá egyes területeken. A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek. A hazai kutatók és a nonprofit szektorbandolgozók az ezredfordulóra már leszámoltak azzal a mítosszal, amely a 90-es évek elején még élt, hogy a nonprofit szervezetek minden téren hatékonyabbak, mint az államiak. Azonban az tény, hogy a szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, többek között a szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, a foglalkoztatás-élénkítő szerep, az alternatív foglalkoztatási formák kialakítása, az innovatív kezdeményező szerep.

Mennyiben tudnak a nonprofit szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni? Milyen problémáik vannak, milyen akadályok merülnek fel működésükkel kapcsolatban? Milyen tevékenységi területeken aktívabbak? Milyen változások történtek a hazai szektor egyes területein? Ilyen és hasonló kérdésekre ad a könyv választ.

A szerző megfogalmazásában: „...filmes nyelvvel szólva - kistotál, közeli, szuperközeli képeket nyújtunk a szektor elmúlt 20 évéből.”

